

שותפות עסקית בין ישראל וגוי
לעניין שבת

ר' שניר סרי

"דודי ירד לגנו לערוגות הבושם, לרעות בגנים וללקוט שושנים"

(שיר השירים ו, ב)

לזכר אחי האהובים גלעד ושחר ז"ל
שנלקחו מאיתנו בדמי ימיהם זכים וטהורים
תנצב"ה

מבוא

נצטוונו בתורה "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך: ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך" (שמות כ, ח-ט). פסוקים אלו מתייחסים לכל אדם מישראל המצווה לשבות מעבודה ביום השבת, הוא ובהמתו ועבדיו. אומות העולם לא נצטוו על שביתה ביום השבת. לא נזכר בפסוקים איסור לומר לגוי לחלל עבורנו את השבת, או איסור ליהנות מכך לאחר מעשה. אולם חכמים אסרו דברים אלו. כך כותב הרמב"ם (הל' שבת פ"ו, ה"א-ב): "אסור לומר לגוי לעשות לנו מלאכה בשבת, אע"פ שאינו מצווה על השבת, ואע"פ שאמר לו מקודם השבת, ואע"פ שאינו צריך לאותה מלאכה בשבת. ודבר זה איסורו מדברי סופרים, כדי שלא תהיה שבת קלה בעיניהן ויבואו לעשות בעצמן.

גוי שעשה מלאכה מעצמו בשבת: אם בשביל ישראל – עשה אותה אסור ליהנות באותה מלאכה עד מוצאי שבת וימתין בכדי שתעשה, והוא שלא יהיה הדבר בפרהסיא עד שידעו בו רבים שדבר זה בשביל פלוני הוא נעשה בשבת; ואם בשביל עצמו בלבד עשה – מותר ליהנות בה בשבת". כלומר, חכמים גזרו על האמירה לגוי לחלל עבורנו את השבת, או ליהנות ממלאכתו שנעשתה עבורנו, כסייג לשביתה ממלאכה בשבת, שלא יבוא ישראל לחלל בעצמו את השבת.

לאורך כל שנות ההיסטוריה, ובמיוחד בשנות גלותינו הארוכות, נדרשו יהודים רבים לצורך פרנסתם ליכנס לשותפויות עסקיות שונות ומגוונות עם הגויים שחיו בשכנותם, מבעלות על שדות ושאר עסקי נדל"ן ועד סחורה למכירה או מעות למשא ומתן. גם כאשר היהודי כלל לא רצה שהעסק יעבוד בשבת, יש ושותפו הגוי דרש זאת. יתירה מזאת, בימינו נפוצה מאוד השקעה כספית בצורה של מניות כאשר אדם למעשה קונה אחוזים מסוימים מבעלות עסק מסוים (חברות). האם כל החברות שמניותיהן נסחרות בבורסה אינן עובדות בשבת? כך עלול לקרות שיהודים ייהנו מחילול שבת. השאלה רק מתעצמת בדורנו, שבעוה"ר ישנם יהודים רבים שאינם שומרי שבת, ושותפות עסקית עימם או השקעה בחברות שיהודים אלו עובדים בהן בשבת כרוכה בחילול שבת של יהודים שבודאי אסרה תורה. בפרקים הבאים ננסה לעמוד על האיסורים השונים העומדים בבסיס נושא זה, ומה הם האופנים המותרים בשותפויות עסקיות מעין אלו.

יחידה 1א – סוגיית הגמ' ופסיקת הרמב"ם והשו"ע

ביחידה זו נבקש ללמוד את הסוגיה המרכזית המובאת בגמרא בענין זה עם פירוש רש"י. נראה כיצד נפסקו הדברים ברמב"ם ובשו"ע להלכה.

א. סוגיית הגמרא

עבודה זרה כב, ע"א

הנהו מוריקאי דעובד כוכבים נקיט בשבתא וישראל בחד בשבתא, אתו לקמיה דרבא, שרא להו. איתיביה רבינא לרבא: ישראל ועובד כוכבים שקיבלו שדה בשותפות, לא יאמר ישראל לעובד כוכבים טול חלקך בשבת ואני בחול, ואם התנו מתחלה - מותר, ואם באו לחשבון - אסור! איכסיף. לסוף איגלאי מלתא דהתנו מעיקרא הוו. רב גביהה מבי כתיל אמר: הנהו שתילי דערלה הוה, עובד כוכבים אכיל שני דערלה וישראל שני דהתירא, אתו לקמיה דרבא, שרא להו. והא אותביה רבינא לרבא! לסיועי סיעיה. והא אכסיף! לא היו דברים מעולם. איבעיא להו: סתמא מאי? ת"ש: אם התנו מתחילה - מותר, הא סתמא אסור. אימא סיפא: אם באו לחשבון - אסור, הא סתמא מותר! אלא מהא ליכא למשמע מינה. הדרן עלך לפני אידיהן.

אלו מקרים שונים של חלוקת העבודה או הרווחים של השבת וימות החול בין הישראל והגוי נידונים בסוגיה?

ב. פירוש רש"י

להבנת הסוגיה נעיין בפירוש רש"י

מוריקאי - זורעי גנות כרכום. נקיט בשבתא - לחרוש לזרוע ולקצור. שקיבלו - שדה באריסותן מבעה"ב ומשקיבלוה הוטלה על שניהם לעסוק בה ביחד. לא יאמר ישראל - טול אתה חלקך בשבת לפי שנעשה שלוחו על חצי היום המוטל עליו. ואם התנו מתחילה - קודם שהוטלה עליו. מותר - דהא לא קיבל עליה ישראל עבודה דשבת ואין העובד כוכבים שלוחו. ואם באו לחשבון - לאו אהתנו מתחלה קאי אלא מילתא באנפי נפשה היא כלומר אם קיבלו סתם ועשו סתם ועייל העובד כוכבים בשבת וישראל בחול ולא צווהו ישראל ובאו לחשבון לאחר זמן לומר כמה ימי שבת נטלת אתה ואני אטול כנגדן ימי החול. אסור - דשכר שבת הוא נוטל דגלי דעתו דעובד כוכבים שלוחו היה. רב גביהה מבי כתיל אמר - לאו הכי הוה עובדא. אלא שתילי דערלה הוה - ישראל ועובד כוכבים קיבלו שדה בשותפות ונטעה ויטלו החצי בין שניהם ונתעסק עובד כוכבים כל צרכו שני ערלה

ואכלן וישראל קבל ג' שנים אחרות כנגדן ואכלן. **שרא להו** - דהיתר גמור הוה דהא אע"ג דקיבלוה יחד לכתחילה ואמר לו ישראל היה אתה עובד בג' שנים הללו ואני ג' אחריהם אין כאן איסור שליחות דהא ישראל נמי שרי לעובדה ואי משום אכילה שישראל אוכל כנגדן ונמצא נהנה מפירות ערלה שמכרן אין זה נהנה שכן המשפט שנה שזה עובד הוא אוכל. **והא אותביה רבינא** - וא"כ מאי תיובתא גבי שבת איסור שליחות במלאכה מה שאין כן בערלה. **לסיועי סיייעיה** - מדקתני התנו לכתחילה מותר אלמא כי ליכא איסור שליחות דמלאכה שרי ואע"ג דמטיא הנאה לישראל וה"ה לערלה. **סתמא מאי** - שקיבלו סתם ועשו סתם עובד כוכבים בשבת וישראל בחד בשבת ולא אמר ישראל מעולם טול אתה את השבת ואני בחול מהו לחלוק סתם בשוה ולא יזכיר ישראל את השבת. **אם באו לחשבון** - הזכיר לו ישראל של שבת באותה חלוקה וגלי דעתיה דשלוחיה הוא. **הא סתמא** - דאף בשעת חלוקה סתם מותר.

כיצד רש"י מסביר את טעמי האיסורים ביחס להפעלת העסק ע"י הגוי בשבת? רש"י מסביר שמדובר בשדה שקיבלו באריסות מבעה"ב. באיזה בעלים מדובר – גוי או ישראל? מה הדין כאשר ישראל וגוי קנו יחד שדה בשותפות?

שאלות לעיון והעמקה:

1. רש"י מזכיר שתי איסורים במהלך פירושו לסוגיה – שליחות הגוי וקבלת שכר שבת. מה היחס ביניהם? האם באמת יש כאן שתי איסורים נפרדים, או שמא הם תלויים זה בזה ולמעשה זהו איסור אחד בלבד?
2. מהו איסור השליחות שמזכיר רש"י? האם הוא מדאורייתא או מדרבנן? מה מקור האיסור (מאיזו מלאכה דאורייתא או תקנת חז"ל הוא נובע)?

ג. פסיקת הרמב"ם והשו"ע

נעיין בפסק ההלכה ברמב"ם (הל' שבת פ"ו, הי"ז-יח):

המשתתף עם הגוי במלאכה או בסחורה או בחנות – אם התנו בתחילה שיהיה שכר השבת לגוי לבדו, אם מעט ואם הרבה, ושכר יום אחד כנגד יום השבת לישראל לבדו, מותר. ואם לא התנו מתחילה – כשיבואו לחלוק נוטל הגוי שכר השבתות כולן לבדו והשאר חולקין אותו. ואינו מוסיף לו כלום כנגד יום השבת אלא א"כ התנה בתחילה. וכן אם קבלו שדה בשותפות דין אחד הוא. ואם לא התנו ובאו לחלוק השכר ולא היה שכר השבת ידוע יראה לי שהגוי נוטל לבדו שביע השכר והשאר חולקין. נראה שפסק הרמב"ם עולה בקנה אחד עם פירוש רש"י לסוגיה (מבלי להתעמק עדין בדין ערלה).
מה פסק הרמב"ם לגבי שאלת הגמ' "סתמא מאי"?

נשווה את הדברים עם דברי רבינו חננאל והרא"ש בעניין זה:
פירוש רבינו חננאל עבודה זרה כב, ע"א:
איבעיא להו אם התנו מעיקרא מותר, סתמא מאי? ולא איפשיטא, ועבדינן
ביה לחומרא דאיסורא דאורייתא היא.

פסקי הרא"ש עבודה זרה פ"א סוף סי' כה:
איבעיא להו סתמא מאי...אלא מהא ליכא למישמע מיניה. כיון דלא
איפשטא ספיקא דרבנן היא ואזלינן בה לקולא.

בשולחן ערוך (סי' רמה ס"א) פסק את הברייתא להלכה וז"ל:
ישראל וגוי שיש להם שדה או תנור או מרחץ או רחיים של מים בשותפות,
או שהם שותפים בחנות בסחורה, אם התנו מתחלה בשעה שבאו
להשתתף שיהיה שכר השבת לגוי לבדו, אם מעט ואם הרבה, ושכר יום א'
כנגד יום השבת לישראל לבדו, מותר. ואם לא התנו בתחילה, כשיבואו
לחלוק נוטל גוי שכר השבתות כולם, והשאר חולקים אותו. ואם לא היה
שכר השבת ידוע, יטול הגוי לבדו שביעית השכר, וחולקים השאר. הגה: ויש
מתירין השכר בדיעבד, אפילו לא התנו וחלקו סתם. ונראה לי דבהפסד גדול יש
לסמוך עליהו.

כמי פסק השו"ע להלכה בשאלת הגמ' סתמא מאי? מה דעת הרמ"א?

לסיכום:

- בסוגיה בע"ז כב, א. מובאים ארבעה מקרים שונים של שותפות ישראל וגוי בקשר למלאכה בשבת.
- מקרה א': ישראל וגוי שקיבלו יחד שדה באריסות, ועוד קודם השותפות סיכמו שהגוי יעבוד בשבת לבדו וכנגדו יעבוד ישראל באחד מימי החול לבדו (ויטול כ"א שכר יומו זה, אם מעט ואם הרבה) – מותר.
- מקרה ב': לא התנו מתחילה, אסור לישראל כעת לומר לגוי "טול חלקך בשבת..".
- מקרה ג': לא התנו ועבדו לבד בסתם כל אחד ביומו (הגוי בשבת וישראל באחד מימות השבוע) ולבסוף באים לחשבון שכל אחד יטול שכר יומו – אסור.
- מקרה ד': קיבלו ועבדו בסתם (כל אחד ביומו) ולבסוף רוצים לחלוק הכל בשווה סתם, הגמ' נשארה בספק – הרמב"ם ור"ח הכריעו לאסור והרא"ש מתיר. השו"ע החמיר כרמב"ם ואילו הרמ"א סומך במקום הפסד גדול על היתר הרא"ש.

- רש"י הסביר שהטעם לאיסור הוא שאסור לישראל שיהא הגוי שליחו לחלל את השבת ונמצא שהישראל נוטל שכר שבת. נראה שהדבר זהה לאיסור הנאה ממלאכת גוי בשבת ואיסור אמירה לגוי לחלל את השבת, ונראה שאף הרמב"ם הבין כך את הדברים.

סיכום הדברים:

א. סוגיית הגמרא

הסוגיה דנה בישראל וגוי שקיבלו שדה בשותפות באריסות מבעה"ב¹. ארבעה מקרים נדונים בסוגיה בקשר להסדר ביניהם לגבי המלאכה והרווחים של השבת:

מקרה א: התנו מתחילה, קודם שקיבלו מבעה"ב, שהגוי יעבוד לבד בשבת ויטול את כל שכר השבת לבדו, וכנגד זה יעבוד הישראל לבד באחד מימות החול ויטול את כל שכרו לבדו².

= הגמ' מתירה את ההסדר הזה כיוון שנעשה מתחילה קודם השותפות. מקרה ב: לא התנו מתחילה ואחר שהשתתפו יחד בסתם והוטלה העבודה על שניהם בשווה אומר הישראל לגוי 'טול אתה חלקך בשבת ואני אטול חלקי בחול' כדלעיל.

= הגמ' אוסרת הסדר זה משום חילול השבת של הגוי ודנו הראשונים בטעם האיסור.

מקרה ג: לא התנו מתחילה אלא קיבלו השותפות בסתם, ואף במשך העבודה לא התנו בפירוש שום דבר, ומ"מ מבלי לדבר – הישראל לא עבד בשבת כלל והגוי עבד לבדו וביום א' הישראל עבד לבד ללא הגוי. בשעה חלוקת השכר באים לחשבון – שכל אחד יטול שכר ימים שעבד בהם לבד; השבתות לגוי והחול לישראל.

= הגמ' אוסרת הסדר זה שכן בדיעבד הזכירו את השבת ומתברר שיש כאן את איסור מקרה ב'.

מקרה ד: כמקרה ג' לא התנו מתחילה ואף בהמשך עבדו בסתם באופן הנ"ל (גוי בשבת וישראל ביום א') ואף בשעת החשבון רוצים לחלוק סתם בשווה, חצי וחצי.

= הגמ' דנה בזה ולא מצליחה לפשוט מהברייתא ונשארת בשאלה.

ב. פירוש רש"י

רש"י בפירושו לסוגיה מזכיר שתי איסורים:

¹ לא מצוין מיהו בעה"ב אך מובן מהגמ' והראשונים שמדובר בבע"ב גוי. יש לדון מה הדין אם בעה"ב ישראל והפועלים גויים (שכירי יום, קבלנים או אריסים..)

² דברי הגמ' "טול אתה חלקך בשבת ואני בחול" מתפרשים באופן הבא – באחד מימות החול הגוי לא יעבוד כלל, ולכן יטול את חלקו זה, שהיה מגיע לו באותו יום חול, בשבת – שיעבוד לבד בשבת ויטול את כל שכר השבת. וכנגד זה הישראל לא עובד בשבת ויטול את חלקו (שהיה מגיע לו בשבת) באותו יום חול – שיעבוד בו לבד ויטול את כל שכר אותו היום.

1. איסור שיהא הגוי שליח של ישראל לחלל שבת. רש"י חוזר על טעם זה ממש לאורך כל הסוגיה בכל המקרים השונים.
2. איסור שיטול ישראל שכר שבת. נראה שהכוונה שאסור לישראל ליהנות מחילול שבת אע"פ שזה נעשה עבורו ע"י גוי, בין שייחנה ע"י תועלת ושימוש בתוצר מחילול השבת ובין שמקבל רווחים כספיים מחילול השבת. (איסור זה נזכר רק פעם אחת בפירושו רש"י בד"ה 'אסור' על מקרה ג' וגם שם רש"י קושר איסור זה לאיסור השליחות).

מקרה ב' הוא הדוגמה הפשוטה לאיסור השליחות – שכיוון שקיבלו את השדה סתם בשותפות, הרי שעבודת השדה מוטלת על שניהם בשווה – כולל יום השבת. כאשר ישראל אומר לגוי 'טול אתה חלקך בשבת ואני בחול' הרי שהוא למעשה ממנה אותו כשליחו לבצע את חלקו בעבודה בשבת. הפיתרון הנכון לזה הוא מקרה א' – שכיוון שקודם שקיבלו את השדה מבעה"ב התנו על מלאכת השבת, הרי שמעיקר התחייבותם לבעה"ב לא הוטלה על הישראל עבודת השבת. כאילו בעה"ב שכר לו אריס ישראל ליום חול ואריס גוי לשבת. מקרים ג' וד' הם שני מקרים של בדיעבד, שכן במשך כל העבודה לא הזכירו את השבת והסתדר הדבר שהגוי עבד בשבת לבד והישראל עבד כנגדו בחול. רק בשעת חלוקת השכר מתעורר הדבר כאשר רוצים לבוא לחשבון שכל אחד יקבל את שכר הימים שעבד לבד (מקרה ג') או לחלוק סתם חצי וחצי (מקרה ד'). הברייתא אוסרת את מקרה ג' כיוון שמתברר למפרע שהגוי היה שליח ישראל, ויש כאן נטילת שכר שבת אסור (רש"י מזכיר את נטילת שכר השבת דווקא כאן כיוון שזהו מקרה בדיעבד, בשלב של קבלת השכר כבר). במקרה ד' הגמ' נשארת בשאלה.

כאמור רש"י מסביר שמדובר בישראל וגוי שקיבלו שדה באריסות מבעה"ב. פשוט שאם הם קנו שדה בשותפות, הרי שהעבודה מוטלת עליהם באותה מידה (רק שהפעם כיוון שהם לא אריסים אלא בעלים – הם יקבלו את כל הרווחים מבלי להתחלק עם משהו נוסף). ולכן ארבעת המקרים השונים שנידונו בגמ' קיימים באותו אופן גם כאן. כך גם נראה פשוט שאם הם שוכרים פועלים גוים שיעבדו כשכירי יום בשדה שלהם – האיסורים ישארו בדיוק אותו דבר, שהרי כאשר הבעלים שוכר שכיר יום שיעבוד בעסק שלו בשבת הרי שהוא ממש שליח שלו לחלל את השבת. בהמשך נלמד על סוגי פועלים נוספים כגון פועל העובד בקבלנות (שכר קצוב מראש ולא לפי שעות) או אריס.

עיון והעמקה:

- נראה לענ"ד שיש כאן איסור אחד בלבד לדעת רש"י – אסור לעשות את הגוי כ"שליח" לחלל שבת וליהנות ע"י כך מחילול השבת שנעשה בשביל

ישראל, ואף בדיעבד אם התברר שהגוי היה כשליח של ישראל וחילל עבודו את השבת – אסור ליהנות משכר שבת זה (בדיוק כשם שאסור לרחוץ במרחץ שהוחם בשבת בשביל ישראל אלא למוצ"ש בכדי שיעשה). המושג שליחות כאן הוא מושג שאול בלבד ואינו שייך כלל לגדרי ודיני שליחות הנזכרים במקומות אחרים בש"ס כגון לעניין קידושין וכד'.³ נראה שגם הב"י הבין כך את איסור השליחות בדברי רש"י (ד"ה הראשון בסי' רמה'), וגם המשנ"ב סק"א כתב כך. הסיבה שרש"י בחר להזכיר לאורך כל הסוגיה את איסור השליחות ולא את נטילת שכר השבת נעוצה בכך שכל שכר השבת שנאסר עלינו – מוגדר ונקבע מכך שהגוי משמש כשליח של הישראל, כלומר שהגוי עושה זאת בשביל ישראל. אם הגוי לא שליח של ישראל – אין כאן כלל שכר שבת אסור וההנאה המגיעה לישראל מותרת, כמו בעורלה, וכמו בספק של הגמ' להתיר את מקרה ד' (שלא יזכיר ישראל את השבת ולא יהא הגוי שליח ישראל). ראיות להבנה זו מובאות בנספח בסוף.

• לאור האמור לעיל איסור השליחות הוא למעשה תקנת חכמים לאסור אמירה לגוי והנאה ממלאכת גוי בשבת.

ג. פסיקת הרמב"ם והשו"ע

הרמב"ם מתיר רק את מקרה א' – כלומר שיתנו מתחילה כנ"ל. אם לא התנו מתחילה אסור לישראל ליטול אפילו קצת כנגד יום השבת (ולכן לא יועיל לישראל לומר לגוי כבמקרה ב'), אלא הגוי נוטל כל שכר השבתות לבדו. בודאי שהרמב"ם אוסר את מקרה ד' שנשארה הגמ' בשאלה, כיוון ע"י שחולקים בשווה נמצא שהישראל נטל חצי משכר השבת. כ"כ גם ר"ח שיש להחמיר בספק זה כיוון דאיסורא דאורייתא הוא.⁴ גם מהרי"ף⁵ משמע להחמיר כיוון

³ הסוגיה שלנו היא רק אחת הדוגמאות לאיסור הנאה ממלאכת גוי בשבת. דוגמאות נוספות מובאות במסכת שבת (קכב, ע"א); שימוש באור נר שהדליק גוי עבור ישראל, האכלת הבהמה בעשבים שנקטפו ע"י גוי בשבת ועוד. נראה מהברייתא שבאותה מידה שאסור ליהנות בדיעבד משליחות הגוי, כך אסור לכתחילה להגיד לו לעשות כן ("לא יאמר...טול חלקך בשבת..") ולא רק בגלל שבדיעבד אסור ליהנות מהשכר וזה לא יועיל לו). זה בעצם היחס בין אמירה לגוי לבין הנאה ממלאכת גוי בשבת.

⁴ אע"פ שאיסור הנאה ממלאכת גוי בשבת הוא בודאי גזירת חכמים נראה שכוונת ר"ח היא שהדבר בא להרחיק ממלאכה דאורייתא שלא תהא קלה בעיניו ויעשנה בעצמו, וכביטוי 'לתא (צד) דאורייתא' ולכן יש להחמיר.

⁵ הר"ן מסביר את דעת הרי"ף והרמב"ם להחמיר במקרה ד'. לר"ן פשוט שמעשה דמוריקאי שהובא לפני רבא היה בסתמא כמו מקרה ד', ולכן מתקשה מדוע איכסיף רבא – הרי הגמ' נשארת בספק. לכן מסביר הר"ן שלדעת לישנא קמא אין ספק שמקרה ד' אסור, ולכן הקושיא על רבא היתה חזקה והוא איכסיף. ספקה של הגמ' במקרה ד' הוא רק ללישנא דרב גביה. כיוון שהלשונוות נחלקים ביניהם – דעת הרי"ף וסיעתו לפסוק כלשון סתמא דגמ' ולא כלשון של אמורא פלוני. הסבר הר"ן דחוק בפשט הגמ', שמשמע שספק הגמ' הוא כללי, לפי שתי

שהשמיט את הספק הזה של הגמ', כלומר שאין היתר ליטול משכר השבת אלא אם התנו. הרא"ש ורי"ו⁶ התירו את מקרה ד' כיוון שכל האיסור ליהנות ממלאכת הגוי הוא מדרבנן וספק דרבנן לקולא. הרמב"ם מחמיר מדעתו שאם שכר השבתות אינו ידוע נוטל הגוי שביעית השכר לבדו. השו"ע מצטט כמעט באופן מלא את דברי הרמב"ם וממילא גם בספק הגמ' 'סתמא מאי' הוא מכריע לחומרא שאסור ליהנות מהרווחים. הרמ"א מביא את דברי הרא"ש שפסק לקולא בדיעבד כאשר הכל היה בסתם רוצים לחלוק בשווה וסומך עליו במקום הפסד גדול.

הלשונות שקדמו. עוד צ"ע מדוע ללישנא קמא הגמ' מקשה מהברייתא על רבא – הרי מהברייתא א"א לשמוע מה הדין במקרה ד', ובכלל מדוע לדעת הר"ן נחלקים הלשונות בהבנת הדין במקרה ד'. בנוסף, לא מובן לי מדוע מבין הר"ן שמעשה דרבא היה בסתמא כמקרה ד'.⁶ המג"א סק"ג את פירוש רי"ו לאיבעיא, וכתב 'וז"ל רש"י... ולהרמב"ם תרויניו אסור'. משמע שרי"ו ורש"י מפרשים באופן שונה את ספק הגמ'. הלבושי שרד והפמ"ג פירשו שלדעת רי"ו כיוון שהגוי נוטל את חלקו ביום השבת (כלומר עבד בשבת לבד) בסתם, הרי שאע"פ שבחלוקת השכר אמר ישראל בפירוש 'טול את שכר השבת ואני את שלי בחול' הדבר חשוב כסתמא ומותר. וזה דבר שרש"י ועוד ראשונים בפירוש חולקים עליו. והדבר צע"ג הן בדברי רי"ו שלא משמע כך מדבריו. ואף בדבריו שהובאו במג"א כותב בפירוש "ואם לא התנו ובאו לחשבון ואמר לו טול אתה בשבת ואני בחול אסור", ולשוין ובאו לחשבון משמע שמתייחס לחלוקת השכר, וכן משמע שמתייחס לסוף הברייתא. ונמצא שמפרש בדיוק כרש"י את סוף הברייתא כמקרה ג' וא"א לומר שחולק עליו ומפרש את ספק הגמ' כמקרה ג'. אח"כ ראיתי שאף הבה"ל העיר על כך וכתב פירוש נאה לדברי הרי"ו – שגם הוא מפרש את ספק הגמ' במקרה שהכל נעשה בסתם ולא הוזכרה כלל השבת, אלא שבמקום לחלוק סתם בשווה לקח כל אחד את שכר יומו בסתם. ויתכן שרש"י לא יחלוק על רי"ו. מ"מ צע"ג כאן מצד שכר שבת שלא בהבלעה למי שפירש כן בסוגיה שלנו (הב"ח והרלב"ח, ויותר קשה למשנ"ב שפסק כב"ח בסק"ג ואילו כאן פירש כך את רי"ו).

נספח א' – ראיות לכך שלדעת רש"י יש איסור אחד בסוגיה:

1. לאורך כל הסוגיה רש"י תולה את איסור נטילת שכר שבת בכך שהגוי שלוחו של ישראל, ולהפך – אם אין הגוי שלוחו של ישראל, ההנאה המגיעה לישראל ממילא מותרת.

א. בד"ה "אם באו לחשבון" – הזכיר לו ישראל של שבת...וגלי דעתיה דשלוחיה הוה. הרי מדובר כאן על בדיעבד – האם מותר ליהנות מהכסף או לא – וא"כ הרי האיסור המרכזי הוא נטילת שכר שבת ולא השליחות ואעפ"כ רש"י מזכיר רק את השליחות. רש"י מדגיש שכל האיסור בהנאה מרווחי השבת (=נטילת שכר השבת) נובע מכך שהגוי עושה זאת בשליחות ישראל.

ב. בד"ה "אסור" – דשכר שבת הוא נוטל דגלי דעתיה דגוי שלוחו הוה. כלומר שכל איסור נטילת שכר שבת נובע מכך שהגוי שלוחו. יש תלות גמורה. הצד השני של התלות מובא בד"ה 'לסיעי סיעיה' – כשאין איסור בשליחות הגוי אין גם איסור ליהנות מהמלאכה.

⁷ כל זאת מוכיח שלדעת רש"י שתי האיסורים תלויים זה בזה לגמרי ואין לזה בלא זה.

2. כל המחשבה על מושג השליחות כפשוטו המנתקת אותו מנטילת שכר השבת קשה מעיקרה. הרי אין שליחות לדבר עבירה ואין שליחות לגוי. ובנוסף, במקרים ג' וד' כיצד יכול להתברר למפרע שהגוי שליח ישראל – הרי אין שליחות למפרע? שליחות היא הסכם בין שתי אנשים – וכמו כל הסכם חייבת להיות מראש בצורה ברורה ולא למפרע. מכל זאת עולה שא"א להבין את מושג השליחות כאן כפשוטו, כפי שהוא קיים בסוגיות אחרות בחו"מ ואה"ע. הוא מובא כאן רק כדי לסבר את האוזן.

3. העובדה שרש"י מזכיר כדבר פשוט בתחילת הסוגיה (במשנה) שהרואים יאמרו שהבלנים שלוחים של ישראל ולא טורח להסביר לנו מהו האיסור במינוי הגוי כשליח, מצביעה על כך שרש"י סומך על כך שאנו מכירים את האיסור הזה כבר ממסכת שבת. ובמסכת שבת (קכב ע"א) אנחנו מכירים איסור הנאה ממלאכת גוי בשבת (וכמוכן איסור אמירה לגוי) אך לא מינוי שליחות. רש"י עצמו כלל לא מזכיר שם את מושג השליחות. הר"ן אוחז בפירוש⁸ ומצטט את דבריו לאורך כל הסוגיה ואף ממנו משמע שמדובר באיסור אחד.⁸

⁷ דוגמאות נוספות: ג. כך גם בסוף ד"ה 'סתמא מאי' אחרי שרש"י מאריך להסביר שהכל היה בסתם, אומר רש"י "מהו לחלוק סתם בשווה ולא יזכיר ישראל את השבת" – הרי מדובר כאן על בדיעבד וצריך להסביר מדוע כאן ההנאה מחילול השבת מותרת, ואילו רש"י שוב הולך בכיוון שלא הזכרה השבת כלל ולא התברר למפרע שהגוי שלוחו של ישראל (כפי שמפורש בד"ה הבא שהזכרת השבת ע"י ישראל מבררת דעתו למפרע שהגוי שלוחו). ד. כך גם במשנה ובברייתא דרשב"ג רש"י מסביר שהרואים יאמרו שהגוי שלוחו – והרי באותה מידה שייך כאן איסור נטילת שכר שבת, שהרואים יאמרו שנהנה מרווחי השבת. אעפ"כ די לרש"י להזכיר שהגוי שלוחו וממילא יש כאן נטילת שכר שבת.

דברי ר"ת בתוס' 'דהוי כאילו מעמיד פועל בידיים' הם בדיוק אותו איסור שליחות שרש"י מדבר עליו. גם רש"י לא מתכוון לשליח ממש אלא לפועל ושכיר העובד ומחלל את השבת בשביל ישראל. הב"י משתמש כדי להסביר את דברי רש"י בביטוי של ר"ת שמעמיד פועל במקומו לעבוד בשבת.

⁸ מהידושו לגבי מרחץ שישראל וגוי מחממים אותו יחד כל ימות החול ובשבת הגוי עובד לבדו ורוצה ליתן חצי מרווח השבת לישראל, וכתב הר"ן שכיוון שהגוי עובד על דעת עצמו כאריס – אין כאן כלל שכר שבת, ואינו דן כלל מצד איסור השליחות – שהתברר למפרע שהגוי עבד גם עבור חלק הישראל.

**יחידה ב1 – המשך סוגיית הגמ'
תשובת רבינו גרשום ורב נטרונאי, פירוש הראב"ד ותשובות הרלב"ח
והאג"מ**

למדנו את דברי הברייתא בע"ז בעניין שותפות עסקית עם גוי לעניין שבת. ביחידה זו נבקש לעיין יותר בשאלת ההנאה בדיעבד מרווחי השבת ונראה בהקשר לזה את תשובות ר' גרשום ורב נטרונאי גאון. נראה פירוש נוסף לסוף דברי הברייתא שמובא בשם הראב"ד ורב שרירא גאון ופסק ההלכה בעניין. בנוסף, נעיין במשמעות הקניינית של התנאי מתחילה שמוזכר הברייתא – עד כמה מהנתק ישראל מהבעלות על יום השבת כשהוא אומר לגוי עבוד אתה לבד ביום השבת וטול את כל שכר השבת אם מעט ואם הרבה. האם הגוי נושא לבד באחריות יום השבת? האם א"א לבסוף לחלוק בכל זאת בשווה מטעמי נוחות ומה קורה כאשר א"א להפריד בין רווחי השבת ושאר ימי החול?

א. תשובת רבינו גרשום מאור הגולה (רגמ"ה)

המרדכי (על מסכת שבת סי' רמו) מביא תשובה של רבינו גרשום וזה לשונו: ונשאל לרבינו גרשום ראובן שהיה לו תנור בחצרו ברשותו ואפו אנשי הפחה בתוך התנור שלו בעל כרחו ונתנו אנשי הפחה בשכר התנור פת אם יכול ליהנות מאותו פת או לא? והשיב דודאי אסור לקבל מהם שכר שבת, דתניא [ע"ז דף כא ב] רשב"ג אומר לא ישכיר אדם מרחצו לנכרי מפני שנקרא על שמו ותניא מרחץ והוא הדין פורני מפני שנקראת על שמו. ואפילו בדיעבד אסור למישקל שכר שבת דאמרינן [שם כב ב] לא יאמר לנכרי טול אתה בשבת ואני אטול חלקי בחול אלמא כל שכר שבת אסור אפי' בדיעבד דהא קתני אם באו לחשבון אסור משום דמיחזי כשכיר שבת. והאי אם באו לחשבון כמה נטל הנכרי בשבת וכמה ישראל באחד בשבת דיעבד הוא ואסור הלכך אסור ליה לראובן למישקל שכר שבת וכן הלכתא. פשוט שרגמ"ה פוסק שגם בדיעבד אסור ליהנות מהפת אע"פ שנאפתה בעל כורחו של ישראל.

מצד איזה איסור אוסר רגמ"ה את הפת?
כיצד אתה מבין את דברי רגמ"ה שאסור לקבל שכר שבת?

ב. פירוש הב"ח לדברי רגמ"ה.

הב"ח בסו"ס רמג מתייחס לתשובת רגמ"ה ומפרש אותה: אלא דקשיא לי בהך עובדא דאיתא במרדכי דהגוים אפו בשבת על כרחו של ישראל דלמה יהא שכרו אסור הלא רש"י והמפרשים פירשו בהך דאם באו לחשבון אסור דהיינו טעמא דגלי דעתיה דשלוחו הוה ואסור משום

שכר שבת, וכשאפו בו בעל כרחו פשיטא דלא מיחזי כשלוחו? ונראה דהך עובדא דבמרדכי בשם רבינו גרשום אינו מפרש הך דאם באו לחשבון אסור משום דמיחזי כשלוחו, אלא אסור משום שכר שבת גרידא דסוף סוף חילופי שבת הוא ואסור.

כיצד מפרש הב"ח את טעמו של רגמ"ה לאסור ליהנות מהפת?
כיצד לפי הסבר זה מתפרשת הברייתא? מהו האיסור שנדון בה?
לאור פירושו זה מוסיף הב"ח וכותב:

מיהו נראה דוקא בהך עובדא דנתנו לו שכר אפייה בעד יום שבת בלבדו. אבל אם אפו בו הרבה ימים כיון שהיה בעל כרחו דלא מיחזי כשלוחו, משום שכר שבת נמי ליכא כיון דהוי בהבלעת שאר ימי השבת. באיזה מקרה לדעת הב"ח יודה רגמ"ה שמוותר ליהנות מהפת?
האם הדבר מתיישב לדעתך עם סוגיית הגמ' בע"ז? האם פירוש הב"ח מתיישב לדעתך בדברי רגמ"ה?

בסי' שכה סי"א פוסק השו"ע וז"ל:

ליקט גוי עשבים לצורך בהמתו, אם אינו מכירו מאכיל אחריו ישראל, אבל אם מכירו אסור. וכן בכל דבר דאיכא למיחש שמא ירבה בשבילו. אבל בדבר דליכא למיחש שמא ירבה בשבילו, כגון שהדליק נר לעצמו או עשה כבש לירד בו, שבנר אחד ובכבש אחד יספיק לכל, אפי' מכירו מותר. האם אין סתירה בין היתר הב"ח ליהנות מהפת ע"י הבלעה לבין פסק זה של השו"ע?

ג. פסיקת ההלכה בשו"ע ובמשנה ברורה

השו"ע פוסק את דברי רגמ"ה בסו"ס רמה (ס"ו) וז"ל:

אם אפו גוים בתנורו של ישראל בשבת על כרחו, ונתנו לו פת בשכר התנור, אסור ליהנות ממנו.

על דברי השו"ע כותב המשנה ברורה כך (סקכ"ג):

(כג) אם אפו גוים - עיין בב"ח סוף סימן רמ"ג שכתב דאיירי דלא אפו בו רק בשבת, ועל כן אף שבעל כורחו אפו בו אם יקבל את הככר נוטל שכר שבת. אבל אם אפו בו עוד שאר ימים מותר לקבל מהם שכר שבת ג"כ בהבלעה. ועיין בבאור הלכה דזה מותר אפילו לא היה האפיה בעל כורחו, דאף דעשה איסורא במה שהרשה להם וכו"ל בריש סימן רמ"ג, מ"מ בדיעבד אין לאסור שכרו דהאיסור בזה הוא רק משום מראית העין וכמ"ש בסוף סימן רמ"ג במ"ב ס"ק ט"ז: (כד) ונתנו לו פת - לאו דוקא דהוא הדין אם נתנו לו מעות אסור לו לקבל מהם ועובדא היה בפת [א"ר]:
פשוט שהמשנ"ב פסק כדברי הב"ח להלכה.

האם לדעתך השו"ע מסכים לפסק הב"ח והמשנ"ב? (חשוב כיצד מתפרשת הברייתא בע"ז לפי דברי הב"ח וכיצד פסק השו"ע בס"א בס"י רמה)

ד. תשובת רב נטרונאי גאון

הב"י מביא את דברי המרדכי בשם רגמ"ה (סו"ס רמה) וכותב עליהם כך:
ואע"פ שאין כן דעת רב נטרונאי בתשובה שכתבתי בס"ס רמ"ג (ב: ד"ה כתוב) דברי הרמב"ם שכתבתי בסמוך (לעיל ד"ה ומ"ש רבינו וכן יראה) הם כדברי המרדכי.

כלומר הב"י מבין שרב נטרונאי גאון בתשובה חולק על דברי המרדכי בשם רגמ"ה אלא שגם הרמב"ם סובר כמותם, ונמצא רב נטרונאי יחיד כנגד רבים להתיר בדיעבד.

רב נטרונאי גאון נשאל על ישראל שקנה מרחץ מגוי ותיכף השכירו לגוי והגוי עושה בו מלאכה בשבת, האם שכרו מותר. בברייתא (ע"ז כא ע"ב) נאמר "רשב"ג אומר לא ישכיר אדם מרחצו לגוי מפני שנקרא על שמו וגוי זה עושה בו מלאכה בשבתות ויו"ט (רש"י: והרואה שמחממין בשבת אומר שהבלנים שלוחין של ישראל הן)". כלומר הדיון בברייתא הוא מצד איסור מראית עין. לכן עולה שאלה במקרה הנידון שהישראל כלל לא הספיק לשבת ולעבוד במרחץ ועדין לא נקרא שמו עליו. וזה לשון תשובת רב נטרונאי גאון:

שאמרתם שכרו אסור – אפילו במקום שאסור להשכיר המרחץ לגוי, אם השכירו לו – עבדיה לאיסורא, ולא יעמיד ביד הגוי שכרו, שכבר מותר. וזה שלא נקרא שמו עליו מעולם ואין בו חשש מראית העין כל עיקר אין אנו רואים בו איסור⁹.

מה סובר רב נטרונאי? באיזה מקרה הוא מדבר?
ע"פ זה פסק הרמ"א בסו"ס רמג:

ואם עבר והשכירו במקום האסור, יש אומרים שהשכר מותר, ויש אומרים שאסור וכן עיקר.

כמי פוסק הרמ"א להלכה?

הב"ח (סו"ס רמג) מקשה על דברי רב נטרונאי גאון:

צריך ליישב מ"ש הגאון דאם השכיר שכרו מותר, דהלא סוף פרק קמא דע"ז (כב א) תני להדיא 'ישראל וגוי שקבלו שדה בשותפות וכו' ואם באו לחשבון אסור' אלמא דאפילו בדיעבד שכרו אסור?! אלא בעל כרחך דאין השכר נאסר אלא היכא דהמלאכה מוטלת על ישראל אף על פי שמוטלת

⁹ פירוש לדברי רב נטרונאי: מה שאמרתם שאולי נאסור שכרו בדיעבד – זה בודאי לא נכון, שכן אפילו במקום שלד"ה אסור להשכיר את המרחץ, האיסור הוא רק לכתחילה ולאחר מעשה האיסור כבר נעשה והשכר מותר ואין להשאירו ביד הגוי. ומ"מ במקרה שלנו שלא נקרא שמו עליו כלל – אין איסור כלל אפילו לכתחילה.

גם כן על הגוי בשותפות ישראל, ומכל שכן אם מוטלת על ישראל לבדו דאסור, ובכהאי גוונא קאמרי הרמב"ם והמרדכי דהשכר אסור. אבל הגאון מדבר במרחץ או תנור שהשכירו ישראל לגוי והמלאכה כולה מוטלת על הגוי לבדו ומותר להשכירו לגוי מדינא, אלא שחכמים אסרוה מפני מראית העין – אם עבר והשכירו שכרו מותר, דעבדיה לאיסורא ולא יעמיד ביד הגוי שכרו.

כיצד מסביר הב"ח את דברי רב נטרונאי גאון?
בהמשך, לאחר שהוא מסביר את דברי המרדכי בשם רגמ"ה (הובאו דבריו לעיל), כותב הב"ח כך:

ולפי זה הא דהתיר הגאון השכר היינו דוקא בהבלעת שאר הימים דשלא בהבלעה אף רב נטרונאי מודה דאסור משום שכר שבת כדאיתא בפרק הזהב (בבא מציעא נח, א). והשתא נראה דאין מי שחולק על הוראת רב נטרונאי - דכיון שהמלאכה כולה מוטלת על הגוי וגם השכירות שנוטל הוי בהבלעת שאר הימים הכל מודים דשרי בדיעבד, ובהגהות שו"ע (ס"ב) נמשך אחר דברי ב"י ולפי עניות דעתי דאין כאן מחלוקת וכדפירשתי.
האם פוסק הב"ח ביחס לדברי רב נטרונאי? מדוע הב"י לא סבר כך?

כך כותב המשנ"ב על דברי הרמ"א (סו"ס רמג ס"ק טז):
והאחרונים הסכימו דלא פליגי, דבמקום דמותר מדינא כגון שהשכיר המרחץ לגוי לשנה או חודש - דמשום שכר שבת ליכא דהלא הוא בהבלעה, ואינו אסור אלא משום מראית העין כנ"ל בס"א, לכן מותר בדיעבד לקבל השכר מהגוי. מה שאין כן אם השכיר לימים - דמדינא אסור משום שכר שבת.

ה. פירוש הראב"ד לדברי הברייתא 'ואם באו לחשבון אסור'

הב"י (סי' רמה) מביא פירוש נוסף בשם הראב"ד לדברי הברייתא 'ואם באו לחשבון אסור':

ועל ואם באו לחשבון פירש רש"י לאו אהתנו מתחלה קאי אלא מילתא באנפי נפשה היא, כלומר אם קבלוה סתם ועשו סתם ונטל הגוי בשבת וישראל בחול ולא צוהו ישראל, ובאו לחשבון לאחר זמן לומר כמה ימי שבת נטלת אתה ואני אטול כנגדך ימי החול - אסור דשכר שבת הוא נוטל, דגלי דעתיה דגוי שלוחו היה. וכן נראה שהוא דעת הרמב"ם בפ"ו (הי"ז) וכמ"ש הרב המגיד, וכ"כ רבינו ירוחם בחי"ב, וכן נראה מדברי סמ"ג (שם) והתרומה (סי' קמו) וכ"כ רבינו. ודלא כפירוש הראב"ד (חי' ע"ז כב. ד"ה ואם) שהזכיר הר"ן (ע"ז ז. דיבור ראשון) דאם באו לחשבון אהתנו מעיקרא קאי, כלומר אע"פ שהתנו אם אח"כ יבואו לחשבון ותהא חלוקתן שוה אסור, דכיון שבאו לחשבון אשתכח דמעיקרא הערמה בעלמא הוה:

כפירוש הראב"ד פירש גם רב שרירא גאון בתשובה (הובאה בב"י, ראה ביחידה לקמן).

כיצד מפרש הראב"ד את סוף דברי הברייתא לעומת פירש"י? מה יסברו רש"י וסיעתו במקרה הנידון בברייתא לפי פירוש הראב"ד?

בהקשר לשאלה השניה נעיין בדברי התוס' (ע"ז כב, ע"א ד"ה 'ואם באו לחשבון אסור') –

ואם תאמר לימא דהכי קאמר אם באו לחשבון אסור אפי' התנו מתחלה! וי"ל דסבירא ליה דודאי אם התנו מתחילה מותר בכל ענין.

מה טובר תוס' ביחס לשאלה השנייה ששאלנו?

כך כותב הב"י בהקשר זה:

וכתב הגאון מהר"י אבוהב ז"ל לדברי הפוסקים לחומרא (לעיל יחידה 1, שבספק הגמ' במקרה של סתמא הכריעו להלכה לאסור, כגון הרמב"ם) יש להסתפק היכא שהתנו מתחלה ואח"כ חלקו סתם אם הוא מותר. ולעניות דעתי נראה דמדחזינן דהרמב"ם שסובר בבעיא זו (ספק הגמ' במקרה של סתמא) לחומרא, פירש דאם באו לחשבון א'לא התנו' קאי ולא א'התנו' כדפירש הראב"ד, ממילא שמעינן שהכל תלוי בהתנו ולא התנו, דכל היכא דהתנו בכל גוונא שרי.

ו. פסק ההלכה במחלוקת פירושי רש"י והראב"ד.

בשו"ע (סי' רמה ס"ב) פסק כך:

היכא שהתנו בתחילה, אם אח"כ בשעת חלוקה נתרצה הגוי לחלוק בשווה מותר.

כמי מפירושי רש"י והראב"ד פוסק השו"ע להלכה?

הב"ח חולק על דברי הב"י בפירושו על הטור (סי' רמה):

ונראה לענ"ד דאף לפירוש רש"י והסכמת הפוסקים דהאי ואם באו לחשבון לאו אהתנו מעיקרא קאי, משום דבהתנו מעיקרא אפילו באו לחשבון נמי שרי, היינו דוקא הך באו לחשבון כדפירש רש"י וכל המפרשים אחריו - דהיינו שבאו לחשבון לאחר זמן לומר כמה ימי שבת נטלת אתה ואני אטול כנגדן ימי החול התם הוא דשרי, כיון דהתנו כך מעיקרא שיטול הגוי של שבת והישראל יום ראשון כנגדו. אבל האי באו לחשבון דפירוש הגאון והראב"ד דאמר 'מלא לי מאי דחסר' התם ודאי מוכח דהאי התנו הערמה היא, ואסור לדברי הכל. והכי נקטינן דבין האי 'ואם באו לחשבון' דפרש"י היכא דלא התנו, ובין האי 'ואם באו לחשבון' דפירוש הגאון והראב"ד היכא דהתנו, תרווייהו אסירי. וכל זה דלא כמו שכתב ב"י בשם מהר"י אבוהב דכל היכא דהתנו בכל גוונא שרי, דליתא.

מה סובר הב"ח להלכה ביחס לפירושי רש"י והראב"ד?

על דברי השו"ע (סי' רמה ס"א) 'אם התנו מתחלה בשעה שבאו להשתתף שיהיה שכר השבת לגוי לבדו, אם מעט ואם הרבה, ושכר יום א' כנגד יום השבת לישראל לבדו, מותר' כותב המג"א (סק"ב) כך:

אם מעט ואם הרבה - אבל אסור לחשוב עמו ולומר אתה נטלת בשבת מרובה ואני מועט נחלק המותר כמו כתבו הראב"ד וב"י בשם תשובת הגאונים וב"ח, עיין ס"ב.
כמי פוסק המג"א להלכה?

כך כותב המשנה ברורה (סק"ה) על דברי השו"ע הנ"ל:

(ד) **אם מעט וכו'** - דכיון דאינם מחשבין זה כנגד זה ליטול בשוה א"כ אינם שותפים כלל ביום שבת וביום א' רק בשאר הימים, ולאפוקי אם מתנה עמו בשעת התנאי שלבסוף יבואו לחשבון שיהיה השכר לשניהם בשוה דאסור, דעל כרחק הוא עמו כשותף גם ביום השבת.
(ה) **ואם הרבה** - ואם אח"כ בשעת חלוקה באו לחשבון לומר כמה נטלת אתה מרובה ואני מועט נחלק המותר שיהיה לשניהן בשוה - דעת המג"א לפסוק כדעת הראב"ד שמחמיר בזה, משום דאיגלאי מילתא למפרע דהתנאי דמעיקרא הערמה בעלמא הוי. ויש מקילין בזה כיון דהתנו מעיקרא. ועיין באליה רבא שהאריך גם כן בזה ולבסוף נשאר בצ"ע.
מה ההבדל בין האיסור בסק"ד לסק"ה? כיצד יפרש המג"א את דברי השו"ע בס"ב?

נעניין בדברי המשנה ברורה (ס"ק יג) על דברי השו"ע בס"ב:

נתרצה הגוי - רוצה לומר שעלה לפי מה שהתנו הן רב או מעט על חלק השבת יותר מיום אחד החול של ישראל ובשעת חלוקה נתרצה לחלוק בשוה, אפ"ה לא אמרינן דאיגלאי מלתא למפרע דהגוי היה שלוחו למלאכת שבת אלא מתנה בעלמא הוא דיהיב ליה הגוי, כיון דהתנו מתחלה שיהיה יום השבת שייך לו לבדו. ודווקא שריצוי של גוי שיהיה החלוקה בשווה היה בסתמא שלא ע"י עשיית חשבון מריווח שני הימים, אבל אם בא ע"י עשיית חשבון - שהישראל אמר לגוי בשעת חלוקה 'את שקלית בשבת ק' זוזי ואנא שקילנא ביום החול ג' זוזי מלא לי החסרון' וע"י זה נתרצה הגוי להשלים לו, כבר כתבתי לעיל בס"ק ה' שיש דעות בזה.

ז. תשובת המהרלב"ח

הרלב"ח (סי' קו) נשאל על ישראל שיש לו בהמה בשותפות עם גוי ועושה בה הגוי מלאכה בשבת כיצד ינצל הישראל מאיסור שביתת בהמתו וכן שלא יהא נראה כנוטל שכר שבת, וז"ל:

ואומר: אם שניהם שותפים בגוף הבהמה, שקנו אותה מדמי שניהם, התיקון ואופן ההיתר הוא - שבשעה שנשתתפו וקנו הבהמה או קודם, שיתנו ביניהם ויאמר הישראל לגוי 'טול אתה לעצמך יום השבת ואני יום אחד של חול כנגדו' דומיא דההיא דתניא בסוף פר' קמא דעבודה זרה ישראל וגוי שלקחו שדה בשותפות לא יאמר ישראל וכו' אם התנו מתחלה מותר. ואף על גב דלא דמי לגמרי דהתם אין הישראל מצווה על שביתת שדהו אבל בנדון זה הרי בחלק הישראל בבהמה אכתי איכא משום שביתת בהמתו?! אלא שיש לומר שכיון שהתנו בזה מתחלה בשעת לקיחת הבהמה הרי הוא כאלו הבהמה קנויה לגוי ביום השבת ואין לישראל בה חלק, וביום החול כנגדו הבהמה לישראל ואין לגוי חלק בה. מה מחדש הרלב"ח? מהו ההיתר לאיסור שביתת בהמתו? ממשיך הרלב"ח:

ונלע"ד שאין צריך שיסכימו ביניהם בפי' שאם תמות הבהמה ביום שבת שיהיה כל האחריות על הגוי, ואם תמות ביום שיש לישראל שיהיה אחריותה על הישראל. אלא שאפי' כשתמות באי זה יום האחריות הוא על שניהם אין איסור לישראל כלל - שזהו הוא כמו תנאי אחר שעושים ביניהם קרוב לשכר ולהפסד לשניהם בשווה, והוא שאף על פי שהבהמה היא של הגוי ביום שבת ושל ישראל ביום אחר עם כל זה מסכימים שניהם שאחריות שני הימים יהיה לשניהם בשווה. ואע"פ שקצת מאחריות הבהמה הוא על הישראל ביום השבת אינה נקראת שלו בשבת לשיהיה מוזהר בשביתתה. ומזה נלמוד שאין צריך שייחד הישר' לעצמו יום ידוע מהשבוע רצוני יום ראשון או יום שני במשל אלא אפילו שיאמר יום ראשון מהשבוע שהוא חול מספיק.

מה סובר הרלב"ח? אם האחריות על הבהמה משותפת בשבת מה משמעות התנאי?

הרלב"ח מרחיב את היתרו וכותב כך:

וגם נמשך מזה עוד לדעתי שאפילו שיקרה מקרה שביום השבת ירויח הגוי יותר מביום שנטל הישראל לעצמו יוכל ליקח הישראל החלק מהרויח שהתנו ביניהם ולא יקרא נוטל שכר שבת. ואף על פי שכת' הרמב"ם ז"ל (הל' יז) אם התנו בתחלה שיהא שכר השבת לגוי לבדו אם מעט אם הרבה וכו' זהו דוקא כשנודע שכר של כל יום ויום בפני עצמו. אבל כשאינו ידוע אין לחוש שמא הרויח הגוי בשבת יותר ויקרא הישראל נוטל שכר שבת, וכן הרב בעצמו אמר למטה יראה לי שהגוי נוטל שביעית השכר וכו'. סוף

דבר אם התנו בשעה שנשתתפו אין הישראל עובר לא על שביתת בהמתו ולא על איסור נוטל שכר שבת. אבל אם לא התנו מתחלה אלא שאחר שנשתתפו אומר טול אתה חלקך בשבת ואני בחול זה אסור. מתי מתיר הרלב"ח ליהנות מרווחי השבת של הגוי? מדוע אין כאן איסור נוטל שכר שבת?

להלכה פסקו המג"א והמשנ"ב את דברי הרלב"ח. כך כותב המשנ"ב בסק"ו: ואם לא נודע אח"כ ריוח של כל אחד ואחד על יומו כגון בחנות רשאי לכתחלה לחלוק בשוה [מ"א בשם רלב"ח].

ת. תשובת האג"מ

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' צ) נשאל האם מותר לכתחילה להיכנס לשותפות עסקית עם גוי באופן שיתנו מתחילה על יום השבת כפי שמבואר בברייתא ובשו"ע (רמה) ס"א וז"ל:

ודאי מותר אף לכתחלה, ויתנה עמו שעל יום השבת ועל יום אחד קבוע מימי החול אינם שותפים אלא שיום ההשבת שייך להגוי בין יהיה ריוח או הפסד ויום אחד קבוע מימי החול שייך להישראל. וצריך שיהיה מסחר כזה שיהיה האפשריות לידע כמה היה ביום השבת וכמה היה ביום הקבוע להישראל, ואז אף אם בשעת חלוקה התעצלו מלחשוב וחלקו בשווה משום האומדנא שמסתמא היה בשווה או שרצו למחול זה לזה מותר. אבל אם אי אפשר כלל לידע כמה יהיה ביום אחד ריוח או הפסד אסור בתנאי כזה, כי הוא רק פטומי מילי בעלמא. ומה שאיתא במג"א בשם הרלב"ח דלא נודע בכמה השכירו בשבת כגון בחנות, אין הכוונה דבחנות א"א המציאות לידע כלל דאז היה אסור. אבל צריך לומר שעכ"פ אפשר אף בחנות לידע כשיטריחו, אך שבחנות קשה לידע ולכן אירע פעמים שלא נודע כמה היה הריוח ולא נאסרו בשביל זה.

באיזה מקרה סובר האג"מ שהתנאי מתחילה אינו מועיל? מדוע? האם הוא חולק בכך על הרלב"ח? מוסיף האג"מ וכותב כך:

וכן יכול להתנות עם הגוי שמצדו אין מחוייבין לעסוק בשבת כלל אלא שיש רשות להגוי אם ירצה לעסוק בשבת אף שהוא להרויח לשניהם. ויהיה מותר לחלוק כל השכר בשוה דגוי אדעתא דנפשיה קא עביד כדאיתא ברמ"א. וכוונתו מוכרחין לפרש דהוא דוקא כשגם הגוי אינו מחוייב לעסוק בשבת, דאם הגוי מחוייב מצד תנאם אפילו כשלפעמים אינו רוצה מצד עצלות וכדומה הרי הוא כשלוחו לזה, דעשייתו הוא בשביל חיובו מתנאי הישראל. אבל כשאינו מחוייב מצד תנאם אף שמבין הגוי שאם לא יעסוק בשבת לא יהיה דעת הישראל נוחה מזה ויראה להסתלק מהשותפות מותר דכיון שלא התנה הוא עכ"פ אדעתא דנפשיה.

מדוע בכגון זה מותר ליהנות מהרווחים אף בלא תנאי מתחילה?
 ומסיים האג"מ בעוד פרט הנדרש ע"מ שהתנאי מתחילה יהיה תקף:
 ומה שיתנה עם הגוי בין כאופן א' בין כאופן ב' ודאי נכון יותר שיכתבו זה
 בשטר. ואם יעשו השותפות בשטר של ערכאות ע"י עורך דין ודאי צריך
 לעשות שטר שיהיו מפורשין התנאים שהתנו, דמה שידברו בע"פ אינו
 כלום דניכר שהוא רק להערמה. אך אם יעשו שטר מתחלה עם תנאים אלו
 יהיה מותר אף אם יש להם טעם לעשות השטר שע"י העו"ד בסתם
 שותפות, דיכול לסמוך דעיקר השותפות הוא ע"פ השטר דמתחלה כמו
 שהתנו אף אם לא יהיה לו תוקף בערכאות כיון שהאמינו זה לזה. אבל אם
 יעשו השטר דסתם שותפות תחלה יהיה אסור כיון שלא בטלוהו עיין
 בסעי' ג'.

לסיכום:

- רגמ"ה אוסר בדיעבד לקבל שכר שבת אף במקרה שהגויים
 עבדו בעסק ישראל בעל כורחו ולא בשליחותו.
- יש לעיין בטעם האיסור לדעת רגמ"ה והאם הוא מוסכם על
 הכל. הב"ח והמשנ"ב מבינים שהאיסור הוא קבלת שכר
 חילופי שבת ולכן הם מתירים במקרה שהגויים אפו אף
 בימי החול באופן ששכר השבת הובלע בשאר ימי החול.
- לעומתו התיר רב נטרונאי גאון בדיעבד לקבל שכר שבת
 מהשכרת מרחץ לגוי. הב"י והרמ"א הבינו שהוא חולק על
 רגמ"ה והרמב"ם אך הב"ח הסביר שרב נטרונאי מדבר
 באופן ששכר השבת מובלע בשאר ימי החול.
- בראב"ד ובתשובת רב שרירא גאון מובא פירוש אחר לסוף
 דברי הבריי"תא 'ואם באו לחשבון אסור' בשונה מפירוש
 רש"י ושאר הראשונים שראינו ביחידה הקודמת. נחלקו
 האחרונים האם לפסוק להלכה את פירוש הראב"ד.
- נחלקו הרלב"ח והאג"מ עד כמה יש להחמיר ולדרוש
 שהתנאי מתחילה ינתק לחלוטין את בעלות ישראל על
 העסק ביום השבת והאם מותר לכתחילה לכלול בתנאי
 מתחילה שחלוקת השכר תהיה בשווה בסופו של דבר.

סיכום הדברים:

א. תשובת רבינו גרשום מאור הגולה (רגמ"ה)

רגמ"ה נשאל על ישראל בעל תנור שאפו גוים בתנורו בעל כורחו בשבת ונתנו לו פת כשכר – האם מותר לו ליהנות ממנה. רגמ"ה משיב שודאי אסור לקבל מהם שכר שבת, ומביא ראיה מהברייתא דרשב"ג בסוגייתנו (ע"ז כא') שאוסרת להשכיר מרחץ לגוי מפני שהיא נקראת על שמו. וחילוק בין מרחץ לתנור – מפני שתנורו של ראובן ברשותו ובעלותו ונקראת על שמו. רגמ"ה מוכיח שהאיסור אינו רק לכתחילה אלא גם בדיעבד מהסיפא של הברייתא בסוגייתנו 'ואם באו לחשבון אסור' – הרי שאף בדיעבד אסור לקבל שכר שבת. אלא שרגמ"ה לא כותב בפירוש לאיזה איסור הוא מתכוון בכותבו שאסור לקבל שכר שבת. כפי שנראה כעת, ניתן להבין את דברי רגמ"ה בשני אופנים ויש ביניהם נפק"מ הלכתית גדולה.

ב. פירוש הב"ח לדברי רגמ"ה

הב"ח מתקשה כיצד ניתן לומר במעשה שהובא לפני רגמ"ה שהגויים חשובים כשליחי ישראל – הרי הם אנסו אותו בעל כורחו לאפות בתנורו ובודאי שאינם שליחיו. לכן מבין הב"ח שא"א לפרש שהאיסור נובע מעבודת הגוי בשליחות ישראל אלא האיסור ליהנות מהפת לדעת רגמ"ה נובע מהאיסור לקבל שכר שבת שלא בהבלעה – שאסרו חכמים שיהודי ישכיר את נכסיו ליום השבת לגוי ויקבל כסף, שכר חילופי השבת. ואע"פ שיתכן שהגוי כלל לא עושה בנכסי ישראל שום מלאכה שאסורה בשבת, וגם אם כן – ודאי שאין היא בשליחות ישראל, שהרי כל פירות הנכס נמכרו לגוי והוא עושה על דעת עצמו. כך מבין הב"ח את פסק רגמ"ה לאסור את הפת במעשה שהובא לפניו – שאע"פ שהדבר היה באונס, התנור היה כמושכר לגויים שאכן אפו בו לצורכם והפת היא כשכר חילופי השבת ולכן אסור ליהנות ממנה.

מכיוון שרגמ"ה לומד את האיסור הזה מסוף הברייתא בע"ז "ואם באו לחשבון אסור" מזכיר הב"ח לפרש את הפירוש הזה גם בתוך דברי הברייתא עצמה – "ואם באו לחשבון אסור". וממילא מזכיר שכל דברי הברייתא נובעים מהאיסור הזה, שהרי א"א לומר שהרישא נובעת מאיסור עבודת הגוי בשליחות ישראל ואילו הסיפא שבאו לחשבון נובעת מאיסור אחר של קבלת שכר שבת שלא בהבלעה, שהרי הסיפא היא ממש המשך ישיר של הרישא. וא"כ נמצא לפי פירוש הב"ח שהאיסור לומר לגוי טול חלקך בשבת ואני בחול אינו מחמת שע"י זה הגוי נעשה כשליח ישראל לעבוד בשבת אלא שהישראל נחשב כמשכיר לגוי את חלקו בשבת וכשכר מקבל את חלק הגוי ביום א'. כמו בהשכרה ישראל מוכר לגוי את זכותו לאכול פירות מהעסק ביום השבת ובתמורה אינו מקבל כסף מזומן אלא את הזכות לאכול את הפירות של חלק

הגוי ביום א'. ושכר זה הוא חילופי שבת שאסרו חכמים. ולכן גם אם לא אמר הישראל לגוי כלום מתחילה, וללא דיבורים עבד הגוי לבד בשבת והישראל כנגדו ביום א' ולבסוף באים לחשבון שיאכל כל אחד את פירות הימים שעבד לבד הרי שזה כהשכרת העסק ליום השבת ורווחי יום החול שעבד הישראל לבד הם שכר חילופי שבת (שהגוי עבד בחלק הישראל בשבת ואכל את הפירות) ואסור. רק ע"י תנאי מתחילה פירות ימי השבת מראש לא נמצאים בבעלות הישראל ואין הישראל נהנה משכר חילופי השבת אלא מההתחלה היו בבעלותו רק פירות ימי החול.

לענ"ד הסבר הב"ח בדברי רגמ"ה ולאור זה פירושו בברייתא בע"ז מוקשה מאוד:

א. כיצד יסביר הב"ח את ספק הגמ' "סתמא מאי" בסוף הסוגיא בע"ז. הרי כאן, אע"פ שיש כאן מעין השכרה שהגוי עבד בחלק הישראל בשבת (ויאכל את הפירות) והישראל כנגדו ביום א' (מבלי להגיד זאת בפירוש, כך שאין כאן שליחות), מ"מ הם חולקים בסך הכל בשווה בסתם ושכר חילופי השבת מובלע לחלוטין ברווח שאר ימי החול. לפי הסבר הב"ח פשוט שמקרה זה הוא מותר גמור ומדוע נשארה הגמ' בתיקו?

ב. פירוש הב"ח מוקשה בתוך דברי הברייתא, שהעיקר חסר מהספר. מדוע הברייתא סותמת ואומרת "לא יאמר ישראל לגוי טול חלקך בשבת ואני בחול ואם התנו מתחילה מותר" ולא מזכירה את ההיתר העיקרי והפשוט שע"י הבלעה מותר – שאם אמר לגוי טול חלקך בשישי ושבת ואני בראשון ושני, מותר. כפי שהברייתא בב"מ מזכירה תיכף אחר האיסור לקבל שכר חילופי שבת את ההיתר ע"י הבלעה. נכון שיש צורך להגיד שגם ע"י תנאי מתחילה מותר, אבל זהו היתר מסובך יותר שכן צריך לבטל כעת את השותפות ולהשתתף מחדש וע"י הבלעה אין צורך לכל זה.

ג. ועוד שאם טעם האיסור הוא עצם עבודת הגוי בשליחות הישראל הרי שלשון הברייתא מדוייק היטב – שיש איסור לכתחילה ואיסור בדיעבד. יש איסור לכתחילה באמירה לגוי שהופכת אותו לשליח הישראל ולכן "לא יאמר ישראל לגוי..." ואף בדיעבד אם באים לחשבון אסור שהרי הישראל נהנה מרווחי השבת שנעשו עבורו. אבל אם טעם האיסור הוא שכר חילופי השבת אין שום איסור בעצם האמירה לגוי – רק בהנאה בדיעבד משכר חילופי השבת והיתה הברייתא יכולה לקצר ולומר "לא יטול הגוי חלקו בשבת והישראל בחול ואם התנו מתחילה מותר", שהרי אין חילוק בין שאמר הישראל לגוי בפירוש בהתחלה או שעבדו שניהם בלי לומר בפירוש ולבסוף באו לחשבון, וכל אריכות הברייתא שכפלה את הרישא והסיפא והתייחסה בנפרד למקרה לכתחילה ובדיעבד אינה מובנת כלל.

גם בתוך דברי רגמ"ה הדבר הזה קשה. גם הוא מתייחס בנפרד לדין לכתחילה ובדיעבד ואם האיסור הוא קבלת שכר חילופי שבת – כל האיסור הוא רק בדיעבד.

ד. מסוף דברי רגמ"ה לענ"ד מוכח שהוא מבין את הברייתא בע"ז מצד איסור השליחות ולא מצד איסור קבלת שכר חילופי שבת. רגמ"ה כותב "אלמא כל שכר שבת אסור אפילו בדיעבד דהא קתני 'אם באו לחשבון אסור' משום דמחזי כשכיר שבת" – כלומר רגמ"ה מבין שבמקרה של הברייתא כאשר השותפים באים בסוף לחשבון, האיסור נובע מכך שהגוי הוא כשכיר של הישראל. הסתכלות כזו יכולה לבוא רק מצד איסור שליחות ולא מצד איסור קבלת שכר חילופי שבת. שהרי אם המציאות כאן היא של השכרה – שהישראל משכיר לגוי את חלקו בעסק ביום השבת והגוי יאכל את הפירות ובתמורה הישראל מקבל את חלק הגוי ביום א' – הגוי עצמו כלל אינו שכיר של הישראל והוא עובד על דעת עצמו בשביל עצמו. אם רגמ"ה רואה את הגוי כשכיר ופועל של הישראל הרי שהגוי עובד כאן עבור הישראל וזו בדיוק הגדרת השליחות האסורה. אומנם רגמ"ה משתמש במילה "דמחזי", אבל א"א להבין אותה כאיסור מראית העין – שהרי בלא"ה הגוי עובד בחלקו שלו בשבת ולא אסרה זאת הברייתא, כיוון שהוא שותף שווה לישראל והכל יודעים שהוא עובד בחלקו שלו על דעת עצמו, ועוד שהסכמת הפוסקים שבאיסור מראית העין אין הרווחים אסורים בדיעבד. ובכל מקרה איננו רואה כיצד מילה זו יכולה ליישב את ההוכחה נגד פירוש הב"ח. על כורחנו לפרש שכוונת רגמ"ה במילה "דמחזי" היא שהדבר חשוב כאילו הגוי שכיר שבת, שהרי הישראל לא אמר לו בפירוש מלכתחילה לעבוד בחלקו ורק בדיעבד באים לחשבון ולכן הדבר חשוב כאילו עבד הגוי למפרע כשכיר שבת של הישראל.

ה. אמנם מתחילת דברי רגמ"ה ניתן להבין שהוא מתייחס למקרה התנור של ראובן כהשכרה – שהרי רגמ"ה מיד פותח בתשובתו במשנה/ברייתא בע"ז "רשב"ג אומר לא ישכיר אדם מרחצו לנכרי מפני שנקרא על שמו" שמדברת על האיסור להשכיר את העסק לגוי. ואם כך יתכן שאכן בהמשך רגמ"ה מדבר על האיסור לקבל את שכר חילופי השבת. אבל אחר העיון נראה לענ"ד שפני הדברים אינם כך. הברייתא הזו אכן מדבר על האיסור להשכיר את המרחץ לגוי ביום השבת אבל בכלל מצד איסור אחר – איסור מראית העין. ובאמת תחילה צריך לעיין מדוע בכלל מביא רגמ"ה את הברייתא הזו, הרי איסור מראית העין כלל לא נוגע למקרה של ראובן שם אנסוהו בעל כורחו ורחמנא פטריה. כל השאלה היא רק בדיעבד לגבי הפת, וביחס לשאלה זו אין לאיסור מראית העין שום שייכות.

על כורחנו לומר שלמרות שרגמ"ה נשאל לגבי הפת בדיעבד הוא ראה לנכון להאריך ולומר שבאופן עקרוני ודאי שאסור שגויים יאפו בתנור של ישראל ויחללו את השבת אפילו אם אין הדבר בשליחות ישראל מחמת איסור מראית העין – שהרואים יאמרו שהם פועלים ושכירי שבת של ישראל והוא שלח אותם לעבוד בעסק שלו. ממילא גם המשך דברי רגמ"ה לענ"ד מתיישבים עם כיוון זה של איסור חילול השבת ע"י הגוי בשליחות ישראל – באופן שרגמ"ה מסביר שאף בדיעבד הפת אסורה בהנאה מחמת שנאפתה בשבת עבור ישראל ואסור ליהנות ממלאכת הגוי בשבת עבור ישראל.

1. ולעצם קושיית הב"ח – כיצד ניתן לומר שאנשי הפחה חשובים שליחי ישראל הרי הם אפו בתנורו בעל כורחו, התשובה לענ"ד פשוטה ומפורשת בסוגיא בשבת קכב ע"א. נכון שא"א לומר שהגויים היו שליחי ישראל בצורה הפשוטה אבל מושג השליחות כאן בא רק לבטא את העובדה שהפת הזו נאפתה עבור ישראל, ואם כך הרי פשוט שהפת שנתנו אנשי הפחה לראובן נאפתה עבורו תוך כדי חילול שבת. הרי מדובר באנשי הפחה שביכולתם לאנוס את ראובן ולאפות בתנור כל צורכם ללא הגבלה, מבלי לתת לו שום פת בתמורה. ממילא כאשר הם החליטו לאפות עוד פת לראובן (כדי קצת לכפר על מעשיהם) – הרי שהם אפו אותה במיוחד בשביל ראובן, ולכן פת זו אסורה מחמת איסור הנאה ממלאכת גוי. הדבר מפורש בסוגיא בשבת (קכב) – "מילא מיים להשקות בהמתו - משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל – אסור", ומסקנת הגמ' שם שכאשר הגוי מכיר את ישראל ויש חשש שירבה עבור ישראל אסור ליהנות ממלאכתו אא"כ המלאכה נעשתה שלא בפניו (דעת אביי) או לדעת רבא אם מדובר באופן שאין חשש שהגוי ירבה במלאכתו שנוי לאחד נר למאה, מותר (והלכה כרבא). א"כ אצלנו שאנשי הפחה מכירים את ראובן ויודעים שהם משתמשים בתנורו, ואפו בפניו ואדרבא הרבו לאפות פת נוספת ע"מ לשלם שכרו, ודאי שפת זו אסורה מחמת ההנאה ממלאכת גוי בשבת, והדבר הזה פשוט ברמב"ם ובפוסקים (שו"ע סי' רעו' וכל האחרונים שם, אדרבא המג"א והמשנ"ב שם החמירו מאוד שלא כרשב"א לאסור כאשר הגוי עשה עבור עצמו ועבור ישראל כאחד, עיין ביחידה 4). וממילא אין צורך לכל הדוחק של פירוש הב"ח בדברי הגמ' וברגמ"ה לומר שהאיסור הוא מצד שכר חילופי שבת ולא עצם חילול השבת של הגוי.

לענ"ד זו ראייה פשוטה – שאף אם נצליח ליישב את כל הקשיים של פירוש הב"ח בדברי הגמ' ורגמ"ה, עדין אין שום מקום להתיר את הפת ע"י הבלעה, שהרי היא אסורה בלא"ה מחמת איסור הנאה

ממלאכת הגוי שנעשתה בפירוש עבור ישראל ולא רק מצד שכר חילופי שבת.

אולם נראה לדחות ראייה זו כיון, שאנשי הפחה אלימים ואינם חוששים כלל מראובן. אלא שהמציאות הזו גוררת שאין חשש שהם ירבו פת עבורו שהרי הוא כקליפת השום בעיניהם וביכולתם לאפות בתנורו מבלי לתת לו שום גמול. הם אפו מתחילה רק עבור עצמם, אבל מבלי לדקדק בדיוק כמה הם צריכים – אלא כמות גדולה שתספיק ברווח מבלי שיחסר – רגע לפני שהם עזבו את ראובן לאנחות הם החליטו להשאיר לו מעט פת שתהא לו לנחמה פורתא. אבל פת זו לא נאפתה כלל עבורו אלא ככמות נוספת לביטחון שלא יחסר לצורכי הפחה. כך שאין מכאן ראייה כנגד הב"ח והמשנ"ב.

ג. פסיקת ההלכה בשו"ע ובמשנה ברורה

השו"ע פוסק את דברי רגמ"ה בקצרה מבלי להסביר בפירוש כיצד הוא מבין את איסור ההנאה מהפת. לכן לכאורה קשה לדעת האם הוא מסכים עם פסק הב"ח שהפת מותרת ע"י הבלעה.

לעומתו המשנה ברורה פוסק במפורש את דברי הב"ח ומעמיד את דברי השו"ע רק כאשר רווחי השבת לא מובלעים ברווחי שאר ימי החול אבל ע"י הבלעה מותר ליהנות מהפת. יתרה מזאת, המשנ"ב פוסק שאע"פ שלכתחילה אסור לישראל לאפשר לגוי לאפות בתנורו בשבת מחמת איסור מראית עין, בדיעבד אם הרשה ישראל לגוי לאפות בתנורו – הפת מותרת ע"י הבלעה. שהרי איסור מראית העין הוא רק לכתחילה ואינו אוסר את הרווחים בדיעבד וע"י הבלעה מותר לקבל שכר חילופי שבת.

אעפ"כ לענ"ד פשוט שהשו"ע לא מסכים עם היתר הב"ח לאור פסיקתו בס"א (סי' רמה). הן מלשון הרמב"ם בהי"ז (פ"ו מהל' שבת) והן מלשון השו"ע בס"א (שעיקר לשונו מועתק מלשון הרמב"ם) כשהם פוסקים את דברי הברייתא בע"ז פשוט שהם אינם מתירים בדיעבד ליהנות מרווחי השבת כלל גם לא ע"י הבלעה אא"כ עשו תנאי מתחילה. שכן הם כותבים בפירוש שאם לא התנו השותפים מתחילה שיהיה שכר השבת לגוי לבדו ושכר יום החול לישראל – "כשיבואו לחלוק נוטל הגוי שכר השבתות כולם והשאר חולקים אותו" (ברמב"ם נוסף "ואינו מוסיף לו כלום כנגד יום השבת אא"כ התנה בתחילה"). כלומר א"א להבליע את רווחי השבת בשאר ימי החול ולהתיר את ההנאה מהם, אלא כל רווחי השבת אסורים בהנאה בכל אופן. גם בב"י כותב מרן בפירוש שטעם האיסור בברייתא הוא ההנאה ממלאכת הגוי שהיתה בשליחות ישראל (כרש"י) ולא מחמת שכר חילופי שבת (כב"ח). גם כל הראשונים שפירשו כרש"י את הברייתא בע"ז אוסרים את ההנאה מרווחי השבת גם ע"י הבלעה כיוון שהאיסור נובע מעצם עבודת הגוי בשליחות ישראל.

אומנם הם לא מתייחסים במפורש למקרה שמלאכת הגוי בשבת נעשתה בעל כורחו של הישראל. ומצד שני ברור שגם לפי פירוש הב"ח, הברייתא בע"ז אינה המקור היחיד לאיסור קבלת שכר חילופי שבת או להיתר איסור זה ע"י הבלעה. פשוט לד"ה שאם אנשי הפחה היו משלמים לראובן מעות כתשלום על השימוש שלהם בתנור (בין אם השתמשו בעל כורחו של ראובן ובין אם ברשותו) – המעות היו אסורים בהנאה מדין שכר חילופי שבת אא"כ היו מובלעים בשאר ימי החול. עוד פשוט שאין הבדל עקרוני כאשר אנשי הפחה משלמים על השימוש בתנור במעות ממש או בפת ושאר דברים שווי פרוטה. כלומר הרמב"ם והשו"ע לא יחלקו על כך שניתן להסתכל על הפת כשכר חילופי שבת ומצד איסור זה היא מותרת ע"י הבלעה.

אלא שנלע"ד שהרמב"ם והשו"ע יאסרו את הפת גם מצד עצם עבודת הגוי בשבת. שכפי שהרמב"ם והשו"ע ושאר הראשונים הנ"ל מבינים בברייתא שרווחי יום החול שהישראל עובד בו לבד אסורים מצד עצם עבודת הגוי בשבת, כיוון שרק ע"י שהגוי עובד ונוטל חלקו בשבת התאפשר לישראל לעבוד וליטול חלקו בחול, כך גם במקרה של ראובן פוסקים אלו יסברו שההנאה מהפת שקיבל ראובן התאפשרה רק בזכות עבודת אנשי הפחה בשבת – ולכן יש כאן הנאה אסורה ממלאכת גוי בשבת, והעובדה שהדבר נעשה בעל כורחו של ראובן אינה מתירה את הפת. בודאי שפוסקים אלו יחלקו על מה שכותב המשנ"ב שגם אם האפיה בתנור נעשתה ברצונו של ראובן, מ"מ מותר ליהנות בדיעבד מהפת ע"י הבלעה – שזה ודאי אסור מצד עצם עבודת הגוי בשבת לפי פירוש הרמב"ם והשו"ע בברייתא בע"ז.

עוד יש להוסיף שסי' רמה פותח ועוסק כולו באיסור הנאה מרווחי שבת מצד עצם עבודת הגוי בשבת ולכן מסתבר שגם בסעיף האחרון (ס"ו) שהשו"ע מביא את דברי רגמ"ה הוא מבין אותם מצד עצם עבודת הגוי בשבת ולא מחמת שכר חילופי השבת ולכן לא יתיר ע"י הבלעה.

אכן הרב רפאל שטרן שליט"א שדא נרגא בכל זה בסוברו שאין כלל איסור עצמי בדיעבד על רווחי עבודת גוי בשבת בשליחות הישראל. אלא יש רק שתי איסורי הנאה בדיעבד בהקשר של עבודת הגוי בשבת: א. איסור הנאה ממלאכת גוי בשבת שנעשתה עבור ישראל. איסור זה הוא מעין איסור "מעשה שבת" ולכן הוא רק על המוצר שנעשה בשבת עצמה באופן שהגוי הוצרך "לחלל את השבת" כדי לייצר עבור הישראל את המוצר הזה. ובנוסף, איסור זה הוא רק עד מוצאי שבת (פעמים שצריך להמתין בכדי שיעשו) אבל הוא אינו תמידי.

ב. איסור הנאה משכר חילופי שבת שאינו קשור כלל לחילול שבת אלא לעובדה שיש כאן מעין הסכם שכירות בין הגוי והישראל על נכסי הישראל ואסרו חכמים לקבל שכר עבור השכרת הנכסים ביום השבת. איסור הנאה זה הוא תמידי ויש לו היתר כאשר שכר השבת מובלע בשכר שאר ימי החול. לדעת הרב שטרן כל מקום שמשתמשים הראשונים בביטוי "שכר שבת" (כגון

רש"י ד"ה 'ואם באו לחשבון אסור' בע"ז כב ע"א ור' גרשום המובא במדרכי שבת סי' רמו) כוונתם לאיסור זה.

לכן אעפ"כ שלכתחילה אסור לומר לגוי 'טול חלקך בשבת ואני בחול' מצד איסור שליחות (סוג של אמירה לגוי ולא שכר חילופי שבת) – האיסור בדיעבד ליהנות מהרווחים הללו הוא מחמת שכר חילופי שבת וזו כוונת רש"י והרמב"ם וכל הפוסקים עד השו"ע ואחריו. שהרי אין איסור אחר בדיעבד מלבד אפשרי אחר ואיסור הנאה ממלאכת גוי בשבת שנעשתה עבור ישראל הוא רק במוצר שהתהווה בפועל בשבת ע"י הגוי עבור ישראל והאיסור הוא רק עד למוצ"ש, ואילו המעות שבידי ישראל בודאי לא נוצקו בשבת ע"י הגוי עבור ישראל ואיסורם הוא תמידי. אכן צ"ע לדעת הרב שטרן מדוע לא נזכר כלל היתר ההבלעה בכל סוגיית הברייתא בע"ז מהגמ' ועד הראשונים והאחרונים. יתכן שאין כאן הבלעה טובה מחמת שסופרים כאן יום כנגד יום, והבלעה טובה היא כאשר מדובר בתקופה ארוכה שהשבת מובלעת בה מבלי חשבון ימים מדוקדק. אח"כ ראיתי שגם הביאור הלכה על הסעיף שלנו (סי' רמה ס"ו) סובר שגם רש"י ושאר הראשונים מבינים בסוגיית בע"ז שהאיסור בדיעבד ליהנות מהרווחים הוא מצד קבלת חילופי שבת ללא הבלעה, כהסבר הב"ח ברגמ"ה.

אכן אני בענייני הבנתי שנוצר כאן איסור בדיעבד שלישי שהוא מעין כלאים בין איסור הנאה ממלאכת גוי בשבת שנעשתה עבור ישראל ובין איסורי קבלת שכר חילופי שבת ושמו בישראל "שכר שבת הבא ממלאכת גוי בשליחות ישראל". הוא קיים רק כאשר הגוי עבד ו"חילל" את השבת בשליחות ישראל (כמו איסור הנאה ממלאכת גוי בשבת שנעשתה עבור ישראל) ולכן ההבלעה לא מתירה אותו אבל איסורו איסור תמידי ולא רק עד מוצ"ש.

כאמור, אני סברתי לומר שחל על הפת איסור הנאה ממלאכת גוי שבת לא רק לפי פירוש רש"י, הרמב"ם והשו"ע בברייתא בע"ז אלא מחמת סוגיא מפורשת במס' שבת (קכב.) – שכאשר הגוי מכיר את ישראל ויש חשש שהגוי ירבה במלאכתו עבור ישראל, אסור, לפחות כאשר הדבר נעשה בפני ישראל. וסוגיא זו נפסקה בפירוש בשו"ע סי' שכה' (ס"י) וכן דעת המשנ"ב שם וכל שאר האחרונים. כש"כ כאן שיתכן שמבחינה מציאותית אנשי הפחה אפו לעצמם את כל כמות הפת הנדרשת להם והרבו במיוחד פת עבור ראובן. אלא שכבר הסביר הרב שטרן היטב את המציאות באופן שונה – שאדרבא אנשי הפחה אפו רק לעצמם ללא שום התחשבות בראובן והפת שהשאירו לו היא אחת מאותם פיתות עודפות שאפו ליתר ביטחון. כך שדברי הב"ח והמשנ"ב מיושבים.

ד. תשובת רב נטרונאי גאון

רב נטרונאי מדבר על ישראל שקנה מרחץ מגוי ותכף השכירו לגוי ורוצה ליהנות מרווחי השבת. וסובר רב נטרונאי שאפילו אם היה איסור מראית עין לכתחילה בהשכרת המרחץ, אין השכר נאסר בדיעבד. הב"ח מקשה על רב נטרונאי מהברייתא בסוגייתנו (ע"ז כב.) שאוסרת ליהנות מהרווחים אם באו לחשבון, כלומר ששכר חילול השבת של הגוי אסור כדברי רגמ"ה¹⁰. על כך מתרץ הב"ח בפשטות שהמקרה של רב נטרונאי שונה מהמקרה בברייתא. רב נטרונאי מדבר על ישראל שהשכיר מרחץ לגוי, וממילא חימום המרחץ כלל אינו מוטל על ישראל ואינו שייך אליו. הישראל קיבל כבר את כספו ואינו נהנה כלל מחילול השבת והגוי מחמם על דעת עצמו. כל שצריך להקפיד הוא: א. ששכר השבת יובלע בשאר שכר ימי החול¹¹. ב. מראית עין – ששמו נקרא על המרחץ ואנשים יחשבו שהגוי שכיר של הישראל. הענין הראשון בודאי שכולו איסור בדיעבד, אלא שהגאון מדבר במקרה שהמרחץ מושכר לתקופה ארוכה וימי השבת מובלעים בתוך ימי החול. כל שהגאון מחדש הוא שאיסור מראית העין שייך רק לכתחילה, אבל בדיעבד מותר ליהנות מהרווחים. ובאמת נראה שאף הרמב"ם ורגמ"ה יסכימו שאיסור מראית העין אינו אלא לכתחילה וצ"ע מדוע הבינו הב"י והרמ"א שהם חולקים על רב נטרונאי.

ה. פירוש הראב"ד

הראב"ד מפרש את סוף דברי הברייתא כהמשך למקרה שקדם להם – שאע"פ שהתנו בתחילה, בחלוקת השכר באו לחשבון שלא כל אחד יטול את רווח הימים בהם עבד לבד, אם מעט ואם הרבה, אלא אחד דורש מהשני להשלים לו באופן שכל אחד יטול מחצה. הברייתא אוסרת להתחשבון באופן זה, אע"פ שהתנו מתחילה, מכיוון שהדבר מעיד שהתנאי בהתחלה היה למעשה חסר משמעות והישראל לא באמת מנותק מעבודת יום השבת. אלא בעצם הם שותפים בכל ימי השבוע והגוי שלוחו ליום השבת, והתנאי היה רק הערמה¹².

¹⁰ ובדיקו מטעם זה פסק הב"י כרגמ"ה והרמב"ם ולא כרב נטרונאי.

¹¹ שכן תיקנו חכמים שאסור לקבל 'שכר חילופי שבת', כלומר לקבל כסף תמורת השכרת רכוש ישראל ליום השבת.

¹² פירוש הראב"ד מוקשה מסוף הסוגיה שם הגמ' מנסה לפשוט את הספק בסתמא מדברי הברייתא 'ואם באו לחשבון אסור' שמשמע שאם החלוקה הייתה בסתם – מותר. וקשה שהרי לפי הראב"ד מדובר בברייתא שהתנו מתחילה, וזה לא מכריח את הדין כשהכל היה בסתם. ראה בר"ן שתירץ בשם ר"ב שאם כשהכל היה בסתם אסור כל שכן שכשבאו לחשבון בסוף ואע"פ שהתנו מתחילה אסור, ומתוך שהברייתא הביאה דווקא את המקרה שבאו לחשבון ולא את המקרה שהכל היה בסתם – מוכח כשהכל היה בסתם מותר. ובענייני קשה לי הק"ו הזה, והאיסור כשהכל היה בסתם לא מכריח את האיסור כשבאו לחשבון כפי שסוברים כל הראשונים שחולקים ונפסק להלכה בשו"ע עפ"י דעת הרי"ף והרמב"ם.

וכן פירש רב שרירא גאון (הובאה תשובתו בב"י וביחי' לקמן). לעומת זאת לפי רש"י דברי הברייתא 'ואם באו לחשבון' אינם המשך לאם התנו אלא עומדים בפני עצמם. כפירוש רש"י למדו גם הרמב"ם, תוס', רי"ו, הסמ"ג, ספר התרומה והטור. ומשמע לפי פירוש רש"י שאם התנו מתחילה – בכל אופן מותר, שכן הגמ' אמרה בסתם שאם התנו מותר ולא סייגה את זה. והטעם, כיוון שהתנאי נחתם מתחילת הסכם השותפות ביניהם והשינוי אח"כ הוא כמתנה שכל אחד נותן לשני ואינו מרע את התנאי הראשוני. כ"כ בפירוש תוד"ה 'ואם באו'. וכ"כ הב"י בפירוש על דברי מהר"י אבוהב שלדעת הרמב"ם ורש"י וסיעתם בפירוש 'ואם באו לחשבון' – הכל תלוי בהתנו ולא התנו, ואם התנו מתחילה – מותר בכל אופן, אפילו אם בחלוקת השכר ידרוש אחד מהשני מלא לי החסרון ע"מ שכל אחד יטול מחצה מהרווחים.

1. פסק ההלכה במחלוקת פירושי רש"י והראב"ד

לאור דברי מרן בב"י משמע שפסק בשו"ע שאם התנו מתחילה מותר בכל אופן, ומה שכותב שנתרצה הגוי הכוונה שהישראל בא עמו לחשבון ודרש ממנו מלא לי החסר והגוי התרצה, או שבלא חשבון מדוקדק פשוט נוח להם לחלק בשווה מתוך יחסיהם הטובים. וכ"פ הט"ז, שכיוון שהתנו מתחילה – מותר בכל אופן.

הב"ח חולק על הב"י וסובר שרש"י וסיעתו מודים להלכה לראב"ד ותשובת הגאון ופוסק להלכה את שני הפירושים אסור¹³.

המג"א פסק כראב"ד ותשובת רב שרירא גאון והכניס את פירושם לתוך דברי השו"ע באופן הבא – מה שהתיר השו"ע בס"ב לחלוק בשווה, זה דווקא כאשר בעת החלוקה התרצו לחלוק הכל סתם בשווה, אבל אסור לבוא לחשבון לאחר שהתברר מה היה שכר הימים שעבד בהם כל אחד מהם לבד ולדרוש מלא לי החסר¹⁴.

המשנ"ב בסק"ה הביא דעת המג"א וכתב שיש מקילין (רש"י והתוס', ע' בשער הציון) וסיים שהאליה רבא האריך בזה ונשאר בצ"ע. משמע מהמשנ"ב שהוא חושש למג"א.

בסק"ד כתב שלד"ה אסור שהתנאי מתחילה יכלול שלבסוף יבוא לחשבון שיהא שכר שניהם שווה, כיוון שמוכח שהם שותפים ויש לישראל חלק בעבודת השבת.

¹³ צ"ע מנין לו שרש"י מודה לראב"ד – זה לא מוכרח בסברא, כפי שכתב התוס'.

¹⁴ מעט סיוע למג"א יש בכך שהב"י הביא את תשובת הגאון בסתם ולא הזכיר שרוב הראשונים חולקים עליה, מצד שני יתכן שעיקר מטרת הבאתו את התשובה היתה בשביל הנותן מעותיו לגוי ולא בשביל מקרה ג' לכן לא דייק לציין זאת.

ז. תשובת המהרלב"ח

כיוון שהרלב"ח מדבר בשותפות בבהמה ההיתר מורכב יותר כיוון שמלבד איסור שכר שבת יש כאן איסור שביתת בהמתו. במקרה ששניהם שותפים בגוף הבהמה מתיר הרלב"ח ע"י תנאי מתחילה בשעה שהשתתפו בבהמה, בדיוק כדברי הברייתא בסוגייתנו (כלומר שיטול הגוי את יום השבת לעצמו ויעבוד לבד והישראל יטול יום אחד כנגדו בחול). ומחדש המהרלב"ח שהתנאי יועיל אף לאיסור שביתת בהמתו, כיוון שע"י התנאי הבהמה כאלו קנויה לגוי לגמרי ביום השבת ואין לישראל חלק בבהמה בשבת.

הרלב"ח מוסיף ומקל בכמה דברים נוספים ביחס לחומרת תנאי: א. לא צריך להקפיד שאחריות הבהמה תהיה בהתאם לתנאי – כלומר אחריות מלאה של הגוי בשבת וכנגדו של הישראל ביום שלו. אלא ענין האחריות הוא כמסלול אחר ונפרד מחלוקת העבודה ביניהם בשבת ובחול. התנאי תקף גם אם אחריות הבהמה מתחלקת בין שניהם בשווה בכל ימות השבוע. יש בזה חידוש במיוחד ביחס למצוות שביתת בהמתו – שאין אחריותו החלקית של הישראל על הבהמה בשבת מחשיבה אותו כבעליה לענין חובת שביתתה. ב. התנאי תקף גם אם לא הגדירו בדיוק איזה יום בשבוע שייך לישראל, אלא אמרו שיום החול הראשון בשבוע הוא של הישראל¹⁵. ג. מבואר מדבריו שגם חלוקת השכר נחשבת כמסלול נפרד מחלוקת העבודה ביניהם¹⁶. כלומר התנאי תקף גם אם סיכמו והתנו מתחילה שיחלקו לבסוף בשווה או יחס קבוע אחר. לכן סובר הרלב"ח שהם יכולים לחלק את השכר תמיד לפי איך שסיכמו מתחילה, גם אם לפעמים יקרה שהגוי הרוויח הרבה ביום השבת, יותר ממה שצפו כאשר קבעו את הסכם חלוקת השכר, ונמצא שהישראל נוטל שכר שבת. אמנם הרלב"ח מסייג את דבריו שזה רק כאשר לא ידוע מהו רווח כל יום ויום, אבל כאשר ידוע מהו רווח כל יום – הרי שחובה לנהוג כדברי הרמב"ם שיטול כל אחד שכר יומו אם מעט ואם הרבה. נמצא שהרלב"ח לא חולק על דברי המשנ"ב בסק"ד¹⁷ שאוסר להתנות מתחילה שאמנם כל אחד יעבוד ביומו לבד אבל

¹⁵ מהאג"מ משמע שחולק על זה ומצריך שיום קבוע מימי החול יהיה כולו לישראל.

¹⁶ א. כאשר הוא מדבר על אחריות הבהמה ומתיר שלא תהיה תלויה בתנאי של יום השבת, הוא מדמה את זה להסכם נפרד של חלוקת השכר ("קרוב לשכר והפסד לשניהם בשווה"). משמע שלמרות התנאי על השבת, הם התנו מתחילה לחלוק בשווה את הרווחים וההפסדים. ב. בהמשך דבריו הוא כותב "וגם נמשך מזה... יוכל הישראל ליקח החלק מהרווח שהתנו ביניהם ולא יקרא נוטל שכר שבת" כלומר שהם התנו מראש כיצד תהיה חלוקת השכר ולא שכל אחד יטול את רווח יומו שלו.

¹⁷ אמנם הבה"ל בתחילת הסי' כותב שמה שכתבו הרמב"ם והשו"ע בעקבותיו "שיהיה שכר השבת... אם מעט ואם הרבה..." - אין כוונתם לומר שחייבים הישראל והגוי להגיד בפירוש בשעת התנאי 'אם מעט ואם הרבה', שזה מסתמא מה שיקרה ואין צורך לפרש זאת. אלא באו לאסור שכבר משעת התנאי יתנו שלבסוף לא יטול כל אחד שכר יומו אלא יבואו לחשבון משני הימים לחלוק בשווה. דברים אלו של הבה"ל יותר חמורים כיוון שהוא לא רק אוסר

לבסוף יבואו לחשבון שיהיה השכר לשניהם בשווה. כלומר שדברי המשנ"ב אמורים דווקא כאשר כל אחד יודע כמה הרוויח ביזמו שלו (ויתכן שאף מיד בתום העבודה מקבל את רווחי יומו), וכדי לחלוק בשווה צריכים לטרוח ולבוא לחשבון. אבל אם אופי העסק הוא כזה שלא בקלות ניתן להפריד בין רווחי כל יום ויום והחלוקה בשווה חוסכת טירחה והוצאות – אף המשנ"ב מודה שמוותר.

סברא זו נמצאת גם בדברי בעל האג"מ בתשובה (הובאה לקמן). לדעת האג"מ מוכרח שאפשר יהיה להפריד בין הרווחים באופן שהגוי יקח את כל רווח השבת והישראל את כל רווח יומו. אם א"א להפריד את הרווחים אין שום משמעות הלכתית לתנאי הזה וא"א להגיד שכל יום השבת קנוי לגוי. מ"מ ברגע שבאופן עקרוני ניתן להפריד בין הרווחים – יכולים השותפים להחליט שנוח להם לחלוק בשווה את הכל או בכל אופן אחר. והסיבה לכך היא שהנחות הזו שווה להם הרבה כסף – יתכן שהצורך לפנות לרואה חשבון ועו"ד ויצירת מכשור וקבלות מתאימים ע"מ להפריד בין רווחי הימים לא שווה להם כלכלית. ולכן אין שום ריעותא בתנאי ע"י חלוקת השכר באופן אחר. מ"מ משמע שיש קצת מחל' בין הרלב"ח לאג"מ – כיוון שמשמע שהרלב"ח מתיר מלכתחילה במקרה שלא ידוע כמה שכר כל יום (או ליתר דיוק קשה לדעת, לפי דברינו לעיל) שיסכמו כבר מההתחלה שכשיגיעו לחלוקת השכר יחלקו בשווה. ואילו מהאג"מ משמע שזה רק בדיעבד, כלשונו "ואז אף אם בשעת החלוקה נתעצלו מלחשוב וחלקו בשווה...מותר".

המג"א (סק"ב) והמשנ"ב (סק"ו) פסקו את דברי הרלב"ח – שאם לא נודע אכ"כ רווח של כל אחד על יומו רשאים לכתחילה לחלוק בשווה. ובשה"צ סק"ה הוסיף שבמקרה זה יכול היהודי לכפות ולדרוש מהגוי לחלוק בשווה, בשונה מס"ב שם אסר המג"א ע"פ הראב"ד לדרוש 'מלא לי החסר' אלא רק ברצון הגוי¹⁸.

להתנות מראש לבוא לחשבון לחלוק בשווה וממילא אפשר שאפרויות אחרות יהיה מותר להתנות עליהן מראש. אלא הוא מחייב שהחלוקה בסוף תהיה כל אחד שכר יומו, אם מעט ואם הרבה, וכל דבר אחר לכאורה אסור.

¹⁸ אני לא בטוח שהאג"מ יחלוק על דברי שה"צ שאע"פ שאינם שותפים ביום השבת כלל ולכאורה כיצד יכול אחד לכפות על חברו לחלוק בשווה, מ"מ הרי יש כאן ממון של שניהם המונח בעירבוביא וכל אחד רוצה ליטול את שלו, והאפשרויות הן או ללכת לבי"ד ולנסות לנבור עוד ולהפריד בין הרכוש – דבר שלא בטוח יצליח, או לחלוק בשווה (שזה פיתרון ידוע במשפט העברי 'חלוקו'). וא"כ נראה לי שאין בדברי שה"צ 'שיכול הישראל להכריח לגוי לחלוק בשווה' משום מחלוקת על האג"מ שצריך שתהא הפרדה ברורה בין הישראל והגוי כך שלא יהיו שותפים ביום השבת וביום חול כנגדו כלל, ולכן מוכרח שגם הרכוש יוכל להיות מופרד. שה"צ מסכים לכל זה ורק אומר – בדיעבד לא נודע שכר כל יום בנפרד ואעפ"כ דווקא מתוך בעלות בלעדית של כל אחד על יומו הוא רוצה ליטול לפחות חלק מרכושו (=רווחיו מיומו שלו), והאפשרות היותר נעימה ומשתלמת כלכלית היא לחלוק בשווה. אכן צ"ע מצד דיני ממונות האם אפשר לכפות על זה, מ"מ מצד איסור שבת אין בעיה בכפיה.

ח. תשובת האג"מ

האג"מ נותן 2 היתרים להנאה מרווחי השבת של שותפות עסקית של ישראל וגוי:

1. ההיתר הפשוט המובא בסוגייתנו – שיתנו מתחילה שיום השבת כולו לגוי (וכך גם רווחיו או הפסדיו) ויום חול קבוע כנגדו כולו לישראל, ואינם שותפים באותם ימים כלל. אלא שהאג"מ מחייב שאפשר יהיה להפריד בין הרווחים כך שהגוי יקח את כל רווחי השבת והישראל את כל רווחי יומו. אם א"א להפריד את הרווחים התנאי מתחילה הוא כפיטומי מילי בעלמא וא"א להגיד שיש הפרדה ברורה בין הבעלויות, וכל יום השבת קנוי לגוי. מ"מ כאשר אפשר להפריד בין הרווחים – יכולים השותפים להחליט בשעת החלוקה שנוח להם לחלוק בשווה את הכל או בכל אופן אחר. והסיבה לכך היא שהנחות הזו שווה להם הרבה כסף – יתכן שהצורך לפנות לרואה חשבון ועו"ד ויצירת מכשור וקבלות מתאימים ע"מ להפריד בין רווחי הימים לא שווה להם כלכלית. ולכן אין שום ריעותא בתנאי אם בסופו של דבר החליטו לחלוק באופן אחר, מ"מ חובה שיוכלו באופן עקרוני להפריד בין רווחי שני הימים. כאמור נראה מהאג"מ שהיתר זה הוא רק בדיעבד, כלשונו "ואז אף אם בשעת החלוקה נתעצלו מלחשוב וחלקו בשווה משום האומדנא שמסתמא היה בשווה או שרצו למחול זה לזה, מותר"¹⁹, כפשט המשנ"ב בסק"ד. עיין גם בהערה 9 שם כתבתי שלא בהכרח שהאג"מ יחלוק על דברי שה"צ סק"ה שאם בדיעבד לא נודע שכר כל יום יכול הישראל לכפות את הגוי לחלוק בשווה.
2. היתר נוסף הוא כדברי הר"ן (נעסוק בו בהרחבה ביחידה לקמן) וכפסק ברמ"א בס"א, כאשר הם עובדים כל ימי החול יחד ובשבת עובד הגוי על דעת עצמו בשביל חלקו, ומותר לישראל ליטול חלקו בשווה אפילו מיום השבת, כדין אריס. ולכן מצריך האג"מ שהגוי לא יהיה מחויב כלל לעבוד בשבת אלא עבודתו בשבת היא רק מצד רצונו²⁰.

¹⁹ גם בהמשך כותב האג"מ "אך שבחנות קשה לידע, ולכן אירע פעמים שלא נודע כמה היה הריח ולא נאסרו בשביל זה".

²⁰ ואע"פ שידוע שדעת הישראל לא תהיה נוחה אם לא יעבוד בשבת, ויתכן שיפרק את השותפות – כיוון שלא התנו במפורש הרי זה מרצונו ועל דעת עצמו.

האג"מ כותב שראוי שהתנאים השונים (בכל אחד מההיתרים לעיל) יכתבו במסודר בשטר, ובודאי שאם השותפות עצמה נכתבת בחוזה רשמי עם עו"ד – חייבים שגם התנאים ביחס לשבת יכתבו בשטר זה, שאל"כ מה שדברו בע"פ הוא חסר משמעות והערמה בלבד²¹.

לסיכום דעת הרלב"ח והאג"מ:

משמע שהרלב"ח מקל הרבה, ומתייחס לתנאי מתחילה כדבר שמתייחס בעיקר לחלוקת העבודה. אבל חלוקת האחריות והשכר יכולים להיות באופן שונה. אמנם אם ידוע שכר כל יום בנפרד יטול הגוי את כל שכר השבת והישראל את יומו שכנגד. אבל אם לא נודע שכר כל יום בנפרד (וכדברי האג"מ, שקשה לדעת ולהפריד, אבל אפשר ע"י טירחה) מותר לכתחילה להתנות מתחילה שיחלקו את השכר בשווה בלי להפריד לכל אחד את שכר יומו. וכך גם מאפשר הרלב"ח שיומו של הישראל לא יהיה ממש קבוע. האג"מ לעומתו מחמיר יותר, ומתיר לחלק את השכר בשווה ולא שיטול כל אחד את שכר יומו רק בדיעבד – שבשעת החלוקה התעצלו להפריד (ואמזו שמסתמא רווח שתי הימים שווה או שמחלו זה לזה) או שאירע לפעמים שלא נודע שכר כל יום בנפרד. אבל להתנות כך מתחילה משמע ממנו שאסור, כפשט המשנ"ב בסק"ד. ומ"מ מחייב האג"מ שבאופן עקרוני אפשר יהיה להפריד בין רווחי כל יום. כיוון שרק כך ניתן לומר שהם באמת לא שותפים ביום השבת ויש לתנאי משמעות הלכתית. ממילא מצריך האג"מ שיומו של הישראל יהיה קבוע. גם מהמג"א והמשנ"ב משמע שהיתר הרלב"ח לחלוק בשווה הוא רק בדיעבד.

²¹ אמנם אם יש צורך שהחווה הרשמי שע"י עו"ד יהיה כשותפות סתמית, מותר שסעיפי השבת יכתבו בחוזה נפרד שנחתם ביניהם קודם לחוזה עם העו"ד. ואע"פ שאין לחוזה הראשון תוקף בערכאות, מ"מ הם מאמינים זה לזה ואנו סומכים שעיקר השותפות הוא עפ"י החוזה הראשון. אבל אם תחילה נחתם החוזה ע"י העו"ד כשותפות סתמית, לא יועיל חוזה נוסף לא רשמי כיוון שאינו מתחילת השותפות כמבואר בס"ג.

יחידה 2 – מחלוקת ר"י, ר"ת ור' אלחנן

ביחידה זו נבקש ללמוד מחלוקת יסודית בסוגייתנו כפי שהובאה בתוס' ובשאר הראשונים, כיצד הבינו אותה האחרונים ומהו פסק ההלכה במחלוקת זו.

א. מחלוקת ר"י ור"ת

תוס' ד"ה 'לא יאמר', מסכת ע"ז כב ע"א:

מעשה כך היה בימי רבינו תם שגבה ישראל אחד בחובו תנור אחד מעובד כוכבים והיה לו לאופה המסיק התנור חלקו בתנור, והיה לו ליהודי ליטול כך וכך ימים בחלקו ולאופה כמו כן כך וכך, ולא התנו מתחלה זה לזה 'טול אתה חלקך בשבת ואני חלקי בחול'. והיה ר"י רוצה לומר דמותר, דלא דמי לשדה דהכא, דגבי שדה חלק ישראל משביח אף בחול במה שהעובד כוכבים טורח בו בשבת, אבל בתנור אינו משביח כלל במה שהעובד כוכבים עושה בו בשבת וזה בחול, ואף בלא התנו מתחלה. ולא הודה ר"ת לזה, ונראה לו דאין לחלק בין תנור לשדה, דאע"פ שאינו משביח במלאכה בשבת, מ"מ הוי כאילו מעמיד פועל בידיים.

מהו הסדר השותפות בין ישראל לאופה הגוי במעשה התנור? מדוע התיר ר"י לישראל לומר לגוי 'טול אתה...' אע"פ שלא התנו מתחילה? באילו מקרים נוספים יתיר ר"י לפי סברתו? מה יסוד המחלוקת בין ר"י ור"ת בהבנת האיסור לומר לגוי 'טול חלקך בשבת..?'

ב. שיטת ר' אלחנן

ממשיכים התוס':

ונראה להר"ר אלחנן דבתנור אפי' התנו מתחלה לא יועיל, כיון שכל התנור של ישראל הוא, והוי ליה כמשכיר תנורו בשבת ואומר לעובד כוכבים 'טול שכר תנורי בשבת כשתסיקנו לי בחול'. ולא דמי לישראל ועובד כוכבים שלקחו שדה בשותפות שיש לעובד כוכבים חלק בגוף הקרקע. לאור דברי ר' אלחנן, כיצד אתה מבין כעת את הסדר השותפות במעשה התנור – מי הבעלים של התנור ומה מעמד האופה הגוי ביחס לתנור, האם הוא פועל או שותף?

מדוע לדעת ר' אלחנן העובדה שאין לגוי חלק בגוף התנור עוקרת את ההיתר ע"י תנאי מתחילה? כיצד ר' אלחנן מבין את משמעות התנאי במקרה של שדה כפי שמובא בברייתא?

ר' אלחנן מזכיר בתחילת דבריו שהתנור כמושכר לגוי לשבת – מה זה שייך לכאן ומדוע זה נצרך?

ג. ר"י חוזר בו ומודה לר"ת

בהמשך כותבים התוס' שר"י חזר בו והודה לר"ת:

וגם ר"י חזר בו, והביא ראיה לדברי ר"ת דאין חילוק בין תנור לשדה – דהא מרחץ כתנור דמי, ובתוספתא דמסכת דמאי [פ"ו] תניא: ישראל ועובד כוכבים שלקחו שדה ומרחץ בשותפות, לא יאמר לו ישראל לעובד כוכבים כו'. קצרו של דבר: בין כרם בין שדה בין מרחץ או תנור, אם לקחו ישראל ועובד כוכבים בשותפות, אסור לומר טול אתה חלקך כו' אלא אם כן התנו מתחלה קודם שלקחוהו שאין לישראל בשבת שום חלק. וגם ר"ת באותו מעשה דתנור צוה לקבל החוב מן העובד כוכבים ולחזור ולהלוות ולהתנות מתחלה.

כלומר מפורש בברייתא²² שגם בעסקים כגון מרחץ ותנור שאין חלק הישראל משביח באופן ישיר מעבודת הגוי בשבת, אסור לומר לגוי 'טול חלקך בשבת..'. אלא ע"י תנאי מתחילה בניגוד לסברת ר"י, ולכן ר"י חזר בו. ואכן ר"ת מציע תיקון (כיוון שלא התנו מתחילה) לבטל את השותפות ולהתחיל הכל מהתחלה וכך הם יכולים להתנות כעת באופן המותר.

ברור מהתוס' שסברת ר"י נדחתה מההלכה, אך מה לגבי דעת ר' אלחנן? ר' אלחנן סובר שלא יועיל במקרה זה תנאי מתחילה ואילו ר"ת התיר ע"י תנאי מתחילה, האם מוכח שר"ת דחה גם את סברת ר' אלחנן מההלכה?

ד. פסק הרא"ש ודברי בעל הגהות אשר"י

הרא"ש ורי"ו, כשהם מביאים את מעשה התנור ומחלוקת ר"י ור"ת, אינם מזכירים את דעת ר' אלחנן אלא שהם משנים מעט את המעשה שהיה, וז"ל הרא"ש סוף פ"א סי' כד:

מעשה היה בישראל שגבה חצי תנור בחובו מעובד כוכבים אחד, שלא התנו מתחילה טול אתה בשבת ואני בחול. והיה ר"י רוצה להתיר, דדוקא גבי שדה אסרינן כה"ג לפי שחלק הישראל מתרבה ומתעלה באותה מלאכה שהעובד כוכבים עושה בשבת. אבל בתנור לא שייך האי טעמא דאין חלק ישראל מתעלה ממלאכת העובד כוכבים בשבת. הלכך יכולין לחלוק התנור 'יהא שלך בשבת ושלי בחול'. ולא הודה לו ר"ת ז"ל ואמר

²² אמנם הר"ן לפנינו גורס בתוספתא 'שדה' במקום 'מרחץ' וא"כ הראיה נפלה, אך עיין בהגהות והערות על הטור הע' יז' שכתב שנראה שטעות סופר היא בר"ן וצ"ל 'מרחץ' שאל"כ מה מחדשת התוספתא על סוגייתנו.

דאין חלוק בין תנור לשדה. שהרי התנור הוא של שניהם בכל יום בשותפות כיון שלא התנו מתחילה, והוי כאילו מעמיד פועל במקומו שיעשה מלאכה בשבת והוא שיעשה במקומו למחר. והכי איתא בתוספתא עובד כוכבים וגר שירשו מרחץ מאביהם לא יאמר לו הגר טול אתה בשבת וכו'.

מה השינוי במעשה התנור כפי שמתאר אותו הרא"ש לעומת גירסת התוס'?
האם יש משמעות לשינוי הזה לדעת ר' אלחנן?

הגהות אשר"י כותב על דברי הרא"ש:

ואם אין לאופה [ה]גוי חלק בתנור אפילו התנו לא מהני, דלא שייך למימר שיהא קנוי לגוי בשבת ולישראל ביום אחר בחול אם לא יקנה לגוי חלק בתנור שיהיה לעולם שלו בשבת:
פשוט שהגהות אשר"י פוסק להלכה את דעת ר' אלחנן.

ה. דברי הב"י ביחס לשיטת ר' אלחנן

נעיין בדברי הב"י כיצד הוא הבין את פסק ההלכה ביחס לדעת ר' אלחנן.
ב"י סי' רמה ד ע"א ד"ה 'והיכא שגוף התנור' (עמ' טו בהוצאת מכון שירת דבורה):

והיכא שגוף התנור של ישראל, והאופה המסיקו נוטל חלקו בתנור, והיהודי נוטל כך וכך ימים והאופה נוטל כך וכך ימים, כתבו שם התוספות בשם רבינו אלחנן דאפילו התנו מתחלה לא יועיל, כיון שכל התנור של ישראל והוי ליה כמשכיר תנורו בשבת ואומר לגוי 'טול שכר תנורי בשבת כשתסיקו לי בחול'. ולא דמי לישראל וגוי שלקחו שדה בשותפות שיש לגוי חלק בגוף הקרקע. ומכל מקום נראה מתוך דבריהם דלא סבירא להו כוותיה [דבכל ענין שרי כשהתנו], דמאחר שכל אחד נוטל חלקו כקיבלו בשותפות דמי אף על פי שאין לגוי חלק בו. ולכן הרא"ש ושאר הפוסקים לא הזכירו דין זה, זולתי בהגהת אשר"י (סי' כד)...

כלומר הב"י סובר שתוס' עצמם לא פסקו להלכה כר' אלחנן וראייתו ברורה מכך שר"ת התיר את אותו מעשה שדיבר עליו ר' אלחנן ע"י תנאי מתחילה, מה שלא מועיל לדעת ר' אלחנן. כך גם הרא"ש ורי"ז לא הזכירו את דעת ר' אלחנן. עפ"י"ז בשו"ע סי' רמה ס"א לא מזכיר מרן את דעת ר' אלחנן אלא כותב בסתם "ישראל וגוי... שהם שותפים... אם התנו מתחילה בשעה שבאו להשתתף... מותר". ואינו מסייג שחובה שיהא לגוי חלק בגוף השדה או התנור.

1. השגת המג"א על דברי הב"י

אלא שבסיפור המעשה לפי הרא"ש נוספה מילה אחת קצרה אבל משמעותית – הישראל גבה רק חצי תנור ולא תנור שלם. כלומר גם לגוי יש חלק בגוף התנור, ובמקרה כזה גם ר' אלחנן יסכים שמועיל תנאי מתחילה.

כך כותב המגן אברהם סי' רמה סק"ג:

ולי נראה דאדרבא מדכתבו הרא"ש ורי"ו מעשה באחד שגבה חצי תנור בחובו ולא כתבו, כמו שכתבו התוס' שהיה נוטל האופה כך וכך ימים, א"כ שמע מינה דסבירא ליה דבאופה לא מהני התנו, ולזה פירש בהג"ה (אשיר"י) ואם אין וכו'.

כלומר שהגהות אשר"י לא סתם הגיה על דברי הרא"ש וכתב את דעתו שלו אלא פשוט די"ק את דברי הרא"ש עצמם להפליא, ומבואר מכאן שהרא"ש ורי"ו פסקו להלכה כר' אלחנן. אלא שעדין קשה מאוד, אם אכן הלכה כר' אלחנן, כיצד התיר ר"ת את המעשה כפי שהוא מובא בתוס' ע"י תנאי מתחילה? הרי אין לגוי חלק בגוף התנור, ופשוט מהרא"ש ושאר פוסקים שהלכה כר"ת.

על כך ממשיך המג"א ואומר:

ונראה לי דהתוס' והגהות אשר"י לא אסרו אלא כשאומר לו טול אתה בשבת, דהוי ליה כמשכיר תנורו בשבת ע"מ שיסיק לו בחול, ונוטל שכר שבת, דהוי כנותן לו מעות בשכר כמו שכתבו התוס' בהדיא בשם ר' אלחנן ע"ש. דבשלמא כשיש לגוי חלק בו, הוי ליה שלו לגמרי בשבת. אבל לומר לאופה טול אתה ב' וג' ימים ואני ב' וג' ימים שרי, דהוי ליה שכר שבת בהבלעה, ובאופן זה התיר ר"ת להתנות, דלא כמו שכתב הרב ב"י שהתוספות חזרו מדבריהם ע"ש דליתא. וכל זה במקום שמותר להשכיר תנור כמ"ש סי' רמ"ג ע"ש ותמצא שדברי כנים ואמתיים ועין ריש סי' רמ"ו:

כלומר המג"א מסביר שר"ת התיר במקרה מסוים בלבד – כאשר השבת מובלעת בתוך ימי חול נוספים ולכן אין בעיה של נטילת שכר שבת, ובמקרה כזה גם ר' אלחנן מודה שיועיל תנאי מתחילה. נמצא שלדעת המג"א מסקנת התוס' היא שהלכה כר"ת וכו' אלחנן, ומה שהורה ר"ת להתיר ע"י תנאי מתחילה זה במקרה מסוים שאף ר' אלחנן מודה לו. אלא שהמג"א כבר לעיל בדברי ר' אלחנן והוא שההסדר העיסקי בין הישראל והאופה הגוי הוא בעצם שהישראל משכיר את התנור לאופה הגוי ליום השבת – האופה לא משלם את דמי השכירות בכסף אלא בעבודתו בשאר ימי החול. וא"כ האיסור הנידון כאן הוא נטילת שכר השבת (גם אם אין חילול שבת כלל). ההיתר היחיד לכך הוא ע"י הבלעת שכר השבת בימי חול אחרים.

כלומר כיוון שאין לאופה הגוי שום חלק בגוף התנור, סובר ר' אלחנן שאין הסדר ביניהם (ע"י תנאי מתחילה) שיוכל לחלק את הבעלות עצמה על התנור כך שהישראל לא יהיה הבעלים ביום השבת וממילא חילול השבת לא נעשה בשליחותו. התנאי מתחילה לא בא לשנות את המציאות המשפטית לפיה הישראל הוא הבעלים היחיד. ולכן, גם מבחינה משפטית הדבר היחיד שיכול הישראל לעשות מבלי לשנות את הבעלות על גוף התנור הוא להקנות את זכות השימוש בתנור (קניין על הפירות) כלומר להשכיר את התנור לאופה הגוי. ולכן גם לעניין שבת רואה ר' אלחנן את הדברים באופן הזה. לכן, כיוון שהסדר השותפות כאן הוא בעצם השכרת התנור לאופה הגוי ליום השבת – אין איסור בחילול השבת שנעשה ע"י האופה הגוי בשבת כיוון ששכירות כלים מותרת (הגוי עובד על דעת עצמו בשביל להרוויח כמה שיותר ולא בשליחות הישראל). מה שנותר הוא להבליע את שכר השבת ע"מ שהדבר יהיה מותר. מדוע לפי המג"א הצריך ר"ת שיתנו מתחילה? הרי אם כדברנו, שמדובר כאן בהשכרת התנור לאופה הגוי, די בהבלעה ע"מ להתיר את שכר השבת? חילול השבת אינו נוגע לישראל כיוון שהגוי עובד על דעת עצמו?

ז. פסק המשנה ברורה במח' הב"י והמג"א

כך פוסק המשנה ברורה את הדברים להלכה בסי' רמה סק"ח:
ודע דכל הסעיף הזה מיירי שהישראל והאינו יהודי הם שותפים בגוף התנור והמרחץ. אבל אם אין לא"י חלק בגוף התנור, רק שהוא מקבל חלק בריוח בשביל שהוא אופה ומסיק התנור, יש אומרים דלא מהני בזה אפילו כשמתנה בתחלה 'טול אתה חלקך בשבת ואני יום אחד בחול', דכיון שגוף התנור הוא של ישראל הוי ליה כמשכיר לו תנורו על שבת, שיסיק לו בשביל זה השכר יום אחד של חול, ואסור ליטול שכר שבת. ועיין במג"א שמסיק דיש לחוש להחמיר כדעה זו, ודוקא באופן זה שהוא שלא בהבלעה. אבל אם הוא בהבלעה, כגון שאומר לאופה טול אתה ב' וג' ימים, שרי כשהתנה זה בתחלת השותפות. ויש מאחרונים²³ שסוברין דלא בעינן בזה שאין לא"י חלק בגוף התנור התנו מעיקרא, כיון שהוא בהבלעה. כלומר אכן יש מהאחרונים שסוברים במקרה כזה שאין צורך כלל בתנאי מתחילה רק בהבלעת שכר השבת. משמע מהמשנה ברורה שאמנם יש

²³ בשער הציון סק"ז מפנה לאליה רבה, פרי מגדים ויד אפרים. ומוסיף שאם הגוי נוטל חצי הרווח בכל יום עבור אפיתו, אף למגן אברהם לא בעינן דווקא שיתנה מעיקרא אם הוא בהבלעה, שהרי הוא כאריס ממש (כלומר כיוון ששכר עבודתו הוא אחוים מהרווחים, הרי שעבודתו בכל יום וגם ביום השבת היא על דעת עצמו ולא בשליחות הישראל – ואין שום איסור בעבודת הגוי בשבת). ולכן אם התפרסם שהוא אינו שכיר יום ששוב אין חשש משום מראית עין כנ"ל בסי' רמג, מותר.

אחרונים שמקילים באופן זה אבל ראוי להחמיר כדעת המג"א שמצריך תנאי מתחילה כפי הסברו בתוס'.

א"כ השאלה רק מתחזקת לאור דברי המשנה ברורה – מהו המבנה ההלכתי שבו תופס המג"א את המקרה שלנו, כך שהוא מצריך גם תנאי מתחילה וגם הבלעה?

לסיכום:

- ר"י סבר שכאשר חלק הישראל אינו משביח מעבודת הגוי בשבת, כגון בתנור ומרחץ, מותר לומר לגוי 'טול חלקך בשבת וכו'" אף אם לא התנו מתחילה.
- ר"ת חלק על ר"י מסברא שמ"מ כיוון שהגוי עושה זאת בשליחות ישראל (ולצורך הנאת ישראל באופן עקיף – שיכול לעבוד ולהרוויח כנגד זה בחול), הרי הוא כפועל של ישראל ואסור, אם לא התנו מתחילה.
- אף ר"י חזר בו, כיוון שהתוספתא בפירוש אומרת שלא כדבריו וא"כ סברתו נדחתה.
- ר' אלחנן סובר שכאשר אין לגוי חלק בגוף התנור (או השדה או כל עסק שהוא), כפי שקורה במעשה המובא בתוס', לא מועיל תנאי מתחילה כיוון שהוא לא יכול לעשות את הגוי כבעלי התנור ליום השבת.
- פסק ההלכה בראשונים ביחס לדעת ר' אלחנן אינו פשוט: ר"ת הורה באותו מעשה להתיר ע"י תנאי מתחילה. הרא"ש ורי"ו הביאו את המעשה עם מחלוקת ר"י ור"ת בלא להזכיר את ר' אלחנן, אלא שהם שינו את המעשה כך שיש לגוי חלק בגוף התנור. הגהות אשירי פסק בפירוש כר' אלחנן.
- הב"י סובר שתוס' (ר"ת, ר"י ור' יהודה שדברי התוס' מובאים בשמו) חולקים להלכה על ר' אלחנן, וכך גם הרא"ש ורי"ו שלא הזכירו את דבריו ולכן להלכה לא פסק כר' אלחנן ותנאי מתחילה מועיל גם כאשר אין לגוי חלק בגוף התנור.
- המג"א פוסק להלכה כר' אלחנן, וכך לדעתו מוכח מכך שהרא"ש ורי"ו שינו את המעשה. לכן תנאי מתחילה לבד לא מועיל כאשר אין לגוי חלק בתנור, אלא בצירוף הבלעה של יום השבת בימי חול נוספים. כך הוא מסביר את פסקו של ר"ת בתוס'.
- יש מהאחרונים (אליה רבה, פמ"ג ויד אפרים) שסוברים שבמקרה כזה שיום השבת מובלע בשאר ימי החול ואין לגוי חלק בגוף התנור, אין צורך כלל בתנאי מתחילה.

סיכום הדברים:

א. מחלוקת ר"י ור"ת

מפשט התוס' משמע שהמעשה היה שהישראל גבה את כל התנור מהגוי וכעת הישראל הוא הבעלים היחיד של התנור, אלא שהוא ממשיך להעסיק את האופה הגוי באופן כזה שהוא מסיק כל ימי השבוע את התנור ונוטל בשכרו רווח כך וכך ימים²⁴. השותפות בין הישראל והאופה הגוי היא רק ברווחים, בתמורה לעבודת הגוי. הדבר הזה מוכח מדברי ר' אלחנן שמתייחס בדיוק לאותו מקרה של ר"י ור"ת וכותב בפירוש שכל התנור הוא של הישראל ואין לגוי חלק בגוף התנור.

ר"י סבר שבמקרה של תנור ששותפים בו ישראל וגוי (אפילו אם אין לגוי חלק בגוף התנור והוא רק מסיק ואופה ונוטל חלק מהרווחים) מותר לישראל לומר לגוי בפירוש 'טול אתה חלקך בשבת ואני בחול' אף אם לא התנו מתחילה. וטעמו, שאין הדבר דומה לשדה שאסרה הברייתא בלא תנאי מתחילה. כיוון שבשדה במשך כל החודשים שהתבואה גודלת כולם עובדים יחד ע"מ להגיע למוצר אחד מוגמר. כל אחד חורש וזורע את כל השדה, והיבול שהישראל קוצר בסוף גדל ממש מחילול השבת של הגוי. נמצא שיש לישראל הנאה ישירה מחילול השבת של הגוי – חלקו גדל והשביח ממש ע"י חילול השבת של הגוי. אבל בתנור ומרחץ ושאר עסקים מסוג זה (כגון חנות וכד') תוצרת עבודת כל יום ורווחיה עומדים בפני עצמם. כל יום עם דברי המאפה שלו או הרווחים שלו ואין כאן עבודה משותפת לייצור מוצר מוגמר אחד. ולכן חלק/רווח הישראל לא גדל והשביח מעצם חילול השבת של הגוי. הנאת הישראל היא עקיפה – ע"י שהגוי עובד כל יום השבת יכול הישראל לעבוד כל יום א' ולא להפסיד רווח חצי יום בגלל שמירת השבת.

במקרה זה ר"י מקל ביחס לר"ת, האם תמיד דברי ר"י הם לקולא או שיתכן מקרה שבו חלק הישראל משביח ור"י יחמיר לפי סברתו?

בפשט ר"י מקל וסובר שגם כאשר העבודה מוטלת על שניהם והברייתא הצריכה תנאי מתחילה, זה רק כאשר חלק הישראל משביח ישירות מחילול השבת של הגוי כגון בשדה, אבל בתנור שאין חלק הישראל משביח ישירות מחילול השבת אין צורך בתנאי מתחילה. אבל ר"י מודה שגם כאשר חלק הישראל משביח, כגון בשדה, אם העבודה בשבת לא מוטלת על הישראל כגון שהוא מעסיק אריס גוי לעבוד בשדהו והגוי עובד בשבת – מותר לישראל ליטול את כל חלקו ביבול, אע"פ שחלקו השביח ישירות מחילול השבת של הגוי. שכן האריס עבד על דעת עצמו בשבת, ועקרון זה מוסכם על הכל שאם

²⁴ כך משמע: א. ממה שכתבו התוס' שהישראל גבה בחובו תנור אחד – משמע שגבה את כל התנור. ב. מלשון התוס' 'והיה לאופה המסיק חלקו בתנור'. - משמע שכל מעמדו של גוי זה הוא היותו אופה, המסיק את התנור, אבל הוא אינו אחד מבעלי התנור.

הגוי עושה בשביל עצמו ולא בשליחות ישראל – מותר ליהנות מחילול השבת שלו (כמבואר במשנה בשבת קכב).

ב. ר"י חוזר בו ומודה לר"ת

ר"ת לא הודה לר"י ואף ר"י חזר בו כיוון שהתוספתא בדמאי (פ"ו ה"ג) אומרת בפירוש 'ישראל וגוי שלקחו מרחץ בשותפות, לא יאמר ישראל לגוי טול...'²⁵. א"כ סברת ר"י נדחתה, ולהלכה אין חילוק האם חלק הישראל משביח מעבודת הגוי או לא – וגם בתנור וכדומה שהנאת הישראל לא ישירה מחילול השבת של הגוי וכל אחד מרוויח מעבודת אותו יום שעבד בו אלא שהגוי רק משנה את זמני עבודתו ע"מ שהישראל לא יפסיד את חלקו – אסור לומר לגוי 'טול חלקך'. הטעם, כיוון שהעבודה בשבת מוטלת גם על הישראל והגוי עושה זאת רק בגלל בקשת הישראל. באמירתו לגוי, הישראל ממש כממנה אותו בידיים להיות שליח ופועל שלו לחלל את השבת. אא"כ התנו מתחילה – שאז מתחילת השותפות לא הוטלה עבודת השבת על הישראל.

ג. שיטת ר' אלחנן

ר' אלחנן סובר שמשמעות התנאי מתחילה שהתירה הברייתא היא שהישראל מושך את ידו משותפות בעסק ביום השבת. למעשה העסק כקנוי לגוי לבדו ביום השבת וממילא עבודת השבת כלל לא קשורה לישראל. בע"ה עוד נראה שהתפיסה הזו היא אכן התפיסה הנכונה לגבי התנאי ויש דיונים עד כמה העסק צריך להיות כקנוי לגוי ביום השבת. לכן במקרה של ר"ת, כיוון שרק הישראל הוא הבעלים של התנור, סובר ר' אלחנן שהתנאי לא יכול להועיל. הבעלות על התנור אינה משותפת בין הישראל והגוי ולכן התנאי לא יכול לחלק אותה באופן כזה שיום השבת אינו בבעלות הישראל. התנאי מתחילה לא בא לשנות את המציאות המשפטית לפיה הישראל הוא הבעלים היחיד, אלא הוא רק משתמש במציאות המשפטית הקיימת ע"מ לכוון אותה לאופן המותר מצד מלאכת השבת. בשביל שהתנאי יועיל צריך שהישראל יקנה לאופה הגוי חלק בגוף התנור ואת זה הוא לא רוצה לעשות, הוא רוצה להישאר הבעלים הבלעדי של התנור.

גם מבחינה משפטית הדבר היחיד שיכול הישראל לעשות מבלי לשנות את הבעלות על גוף התנור הוא להקנות את זכות השימוש בתנור (קניין על הפירות), כלומר להשכיר את התנור. ולכן גם לעניין שבת רואה ר' אלחנן את

²⁵ אמנם הר"ן לפנינו גורס בתוספתא 'שדה' במקום 'מרחץ' וא"כ הראיה נפלה, אך ע"י הגהות והערות על הטור הע' יז שנראה שאף בר"ן צ"ל 'מרחץ' שאל"כ מה מחדשת התוספתא על סוגייתנו.

הדברים באופן הזה. ההסדר העיסקי בין הישראל והאופה הגוי הוא בעצם שהישראל משכיר את התנור לאופה הגוי ליום השבת, אלא שבמקום שהגוי ישלם דמי שכירות לישראל הוא משלם לו בימי עבודה בימי חול – כלומר הוא משלם לו בכך שהוא מסיק את התנור גם בימים שהוא אינו מקבל כלום מרווחים. לכן כותב ר' אלחנן "והוי ליה כמשכיר תנורו בשבת ואומר לגוי טול שכר תנורי בשבת כשתסיקנו לי בחול". ממילא האיסור שיש כאן הוא לא עצם עבודת הגוי בשבת – שהרי מותר להשכיר שדה או כלים לגוי ואע"פ שהוא עובד בהם בשבת ומחלל אותה כיוון שהוא עובד על דעת עצמו. אלא האיסור שיש כאן הוא קבלת שכר שבת שאסורה גם במקום שלא נעשה שום חילול שבת בחפץ המושכר. אסרו חכמים ליטול כסף מהשכרת נכסים בשבת אא"כ הוא מובלע בשאר ימי החול. לכן כאשר המג"א רוצה למצוא אופן שמותר גם לדעת ר' אלחנן הוא מדבר על מקרה ששכר השבת מובלע בשאר ימי החול, והוא מעמיד את ההיתר של ר"ת באופן הזה ע"מ ליישב שהתוס' לא חזרו בהם מסברת ר' אלחנן.

ד. דברי הב"י ביחס לשיטת ר' אלחנן

הב"י מבין שלמסקנת התוס' דעת ר' אלחנן נדחתה מהלכה, שהרי ר"ת באותו מעשה הורה להתיר ע"י תנאי מתחילה – ולדעת ר' אלחנן לא יועיל כאן תנאי מתחילה. אמנם, יתכן כדברי המג"א שר' אלחנן מודה שיש היתר ע"י הבלעה אלא שפשטות דברי התוס' מורה שלא מדובר במעשה דר"ת על הבלעה. הרי לא מוזכר כלל בתוס' שצריך להבליע את יום השבת. רק בסיפור המעשה בהתחלה כתוב שיש 'לאופה כך וכך ימים' – אך לא כתוב כמה ימים ויתכן שרווחי יום השבת של עסק זה כ"כ גדולים עד שהגוי עובד בתמורה כל שאר ימי החול בלא לקבל שכר. אם הבסיס להיתר של ר"ת הוא ההבלעה, מוכרח שהדבר יודגש בפירוש בתוס', הרי את המעשה כפי שתואר בהתחלה אוסר ר' אלחנן למרות התנאי מתחילה ואם מה שהורה ר"ת למסקנה הוא גם כר' אלחנן צריך לכתוב בפירוש מה השתנה כך שכעת הדבר מותר ע"י תנאי מתחילה. נראה שאת הדוחק הזה בפשט התוס' לא רצה הב"י לקבל ולכן לא למד כדברי המג"א. יתרה מזאת, גם אם נקבל את האוקימתא של המג"א בדברי התוס', לא ברור שמתאפשרת כאן הבלעה טובה. הרי גם כאשר הגוי מקבל את הרווחים של חצי שבוע (מיום שישי עד ראשון) ובתמורה ממשיך לעבוד במשך חצי השבוע שנוותר – הרי הבעלים היהודי ספר שלושה ימים שיהיו בחלק הגוי בתמורה לארבעה הימים שבחלקו. יום השבת נספר בפני עצמו. זה לא שהאופה שכר את התנור סתם לחודש שלם עם השבתות שבתוכו. האופה כאן מקבל שלושה ימים מסוימים בשכרו כשיום השבת נמצא בתוכם בדווקא. יש כאן חידוש באמירה שזוהי הבלעה המותרת. לכן הב"י לומד שהתוס' חולקים להלכה על ר' אלחנן וסוברים שאע"פ שאין לגוי חלק בגוף התנור, אם התנו

מתחילה שיטול הגוי חלקו בשבת והישראל בחול, מותר. והטעם לכך, שכיוון שלכל אחד יש חלק ברווחים – לישראל יש כך וכך ימים ולאופה יש כך וכך ימים, הרי שזו שותפות מספיקה, אומנם לא בגוף התנור אלא בפירות. וכיוון שהתנו מההתחלה שעבודת השבת ורווחיה אינם בחלק הישראלי, הישראלי אינו חשוב כנהנה מהם. הישראל כנותן במתנה לגוי את הזכות לעבוד בשבת ולקבל מכך רווחים ובתמורה הגוי מתחייב לעבוד עבורו בחול ללא שכר. לכן הרא"ש ושאר פוסקים לא הזכירו את דעת ר' אלחנן²⁶ (מלבד הגהות אשר"י). כך גם בס"א בשו"ע מרן לא העמיד את ההיתר ע"י תנאי מתחילה שהוא דווקא כאשר יש לגוי חלק בגוף התנור כר' אלחנן אלא כתב סתם שבכל עניין התנאי מתחילה מתיר את עבודת הגוי בשבת.

ה. השגת המג"א על דברי הב"י

המג"א חולק על הב"י וסובר שהפוסקים לא חזרו מדעת ר' אלחנן, וראייתו חזקה מכך שהרא"ש ורי"ו שינו את המעשה כך שהישראל גבה רק חצי תנור בחובו והחצי השני נותר בחלק הגוי, ולכן גם לדעת ר' אלחנן מועיל מה שהורה ר"ת להתנות מתחילה. אבל אם כל התנור של הישראלי לא יועיל התנאי כר' אלחנן וזה בדיוק מה שפירש הגהות אשר"י. אם כך, כיצד התיר ר"ת במעשה כפי שהוא מובא בתוס' ע"י תנאי מתחילה – הרי במעשה המתואר בתוס' כל התנור של הישראלי? מתרץ המג"א שזה היה בהבלעה – כפי שכתוב בתחילת התוס' שלאופה יש כך וכך ימים. כאמור לעיל ר' אלחנן תופס את המקרה שלנו (שכל התנור של הישראלי והוא אומר לגוי טול חלקך בשבת) כהשכרת התנור, התנור מושכר לגוי ליום השבת והגוי עובד בתמורה בשאר ימי החול. ממילא האיסור כאן הוא קבלת שכר השבת וההיתר לכך הוא ע"י הבלעה²⁷. לפי"ז מובנת מאוד קושיית האליה רבה ופמ"ג (ע' שה"צ ז') על המג"א, מדוע הצריך ר"ת תנאי מתחילה? הרי אם מדובר כאן בשכירות – אין איסור על הישראלי במה שהגוי עובד בשבת כיוון שהגוי עובד על דעת עצמו. כל האיסור שיש כאן הוא קבלת שכר השבת וההיתר לכך הוא ע"י הבלעה. הבלעת שכר השבת לא צריכה להעשות דווקא בתחילת השותפות ע"י תנאי.

²⁶ אמנם ראיית המג"א חזקה מאוד מכך שהרא"ש ורי"ו שינו את המעשה וכתבו שהישראל גבה חצי תנור, אבל יתכן שהב"י סובר שעדיין אם הם סוברים להלכה כר' אלחנן הם היו צריכים להביא דבריו בפירוש ולא "לעקוף" את הדבר ע"י שינוי המקרה. "ההתחמקות" הזו מדינו של ר' אלחנן אולי מעידה שהדבר לא פשוט אבל לא שהלכה כמותו.

²⁷ מעבר לאמור לעיל שיש בתירוץ זה דוחק בפשט התוס' כיוון שהם לא מדגישים חלק עיקרי מהבסיס להיתרו של ר"ת – ההבלעה, וכן חידוש בסברא מהי הבלעה טובה, קשה – אם כדברי המג"א בתוס' מדוע שינו הרא"ש ורי"ו את המעשה, הרי גם במעשה כפי שהוא מובא בתוס' היתרו של ר"ת עולה בקנה אחד עם דעת ר' אלחנן כיוון שמדובר בהבלעה. כלומר, אם הסבר המג"א הוא פשט התוס' מדוע הרא"ש ורי"ו לא למדו כך?

לכן נראה שגם המג"א סובר (כפי שהזכרנו בהסבר הב"י) שאין זה מקרה פשוט של הבלעה המותרת. ההבלעה הפשוטה היא שמשכיר לו את הנכס לתקופה ארוכה (חודשים) והשבת מובלעת בתוכו. כאן, בעה"ב הישראל סופר לו שלושה ימים בשכר עבודתו ומונה במפורש את יום השבת כאחד מהימים. יש כאן חידוש גדול של המג"א בדיני הבלעה ולכן הוא מצריך תנאי מתחילה ולא מתיר להסתפק בהבלעה בלבד. ועדין צ"ע איך התנאי מתחילה פותר את הבעיה – הרי לכאורה אלו שתי היתרים הלכתיים שונים עבור שתי איסורים שונים, ההבלעה עבור קבלת שכר שבת, והתנאי מתחילה עבור חילול השבת של הגוי. וכיוון שבכל היתר יש חסרון (שכן המג"א פוסק כר' אלחנן שהתנאי לא מועיל כאן כיוון שאין חלק לגוי בגוף התנור) – מה יועיל לצרפם? נלע"ד לומר שגם לפי ר' אלחנן המג"א לא חושב שנכון להסתכל על המקרה שלנו כמקרה פשוט של שכירות – שהאופה הגוי למעשה שוכר את התנור לכמה ימים והאיסור הנידון כאן הוא רק קבלת שכר השבת. הרי לא האופה פנה לבעה"ב הישראל בבקשה לשכור ממנו את התנור ליום השבת, אדרבא, הישראל מעוניין להעסיק את האופה הגוי כפועל ורק נוח לו שתשלום השכר יעשה באופן כזה שהגוי נוטל רווחים של כך וכך ימים. כך משמע מגוף המעשה המזבא בתוס' שגם הישראל וגם האופה הגוי עצמו מתייחסים לאופה כשכיר של הישראל המחלל את השבת עבור הישראל. ולכן כפי פשוטות התוס' והבנת הב"י הנידון העקרי כאן הוא איסור חילול השבת של הגוי בשליחות הישראל.

ההיתר היחיד לכך²⁸, כפי שאומרת הברייתא, הוא ע"י תנאי מתחילה שינתק את חילול השבת מבעלות הישראל. אלא שכיוון שאין לגוי חלק בגוף התנור סובר ר' אלחנן שאין משמעות לתנאי שהרי תפקיד התנאי לחלק את הבעלות על גוף התנור כך שהגוי הוא הבעלים היחיד בשבת. לכן מחדש המג"א משמעות נוספת לתנאי במקרה הזה לפי ר' אלחנן. במקרה כזה שאין לאופה הגוי חלק בגוף התנור, התנאי למעשה הופך את האופה הגוי מפועל של הישראל לשוכר עצמאי העובד על דעת עצמו ובעלים על רווחי השבת (פירות בלבד ולא גוף התנור). כך אנחנו מפרשים את כוונתם כשהתנו מתחילה. ממילא כיוון שהתנאי הופך את האופה הגוי לשוכר צריך לדאוג שלא יהא כאן תשלום דמי שכירות עבור יום השבת לבד – וזה תפקיד ההבלעה. ומחדש המג"א שלמרות שההבלעה כאן היא בעייתית, לפחות במקרה שלנו היא מועילה כיוון שזה לא באמת מקרה של תשלום דמי שכירות על יום השבת אלא שזה המבנה ההילכתי שיצרנו ע"י התנאי מתחילה ע"מ שהאופה לא יהא כשליח ופועל של הישראל בשבת. כך, הישראל מתחלק עם הגוי ברווחים

²⁸ אם לא נהפוך את האופה הגוי לאריס שמקבל אחוזים מכל הרווחים – דבר שלא בטוח שהבעלים הישראל רוצה.

באופן שאין לו חלק ברווחי השבת²⁹. (לעומת המג"א, הב"י "הסכים" לחלק את הבעלות על רווחי עבודת השבת מבלי להשתמש במבנה ההילכתי של שכירות, אלא שרווחי עבודת השבת כאילו ניתנים לגוי במתנה ולכן לא נזקק להבלעה ע"מ להתיר את התנאי מתחילה).

לסיכום במקרה שכל גוף התנור של ישראל והגוי רק אופה ונוטל חלק ברווחים:

1. הב"י מתיר ע"י תנאי מתחילה. (סובר שדעת ר' אלחנן נדחתה ע"י רוב הראשונים)
2. המג"א מתיר ע"י שתי תנאים: א. תנאי מתחילה. ב. הבלעת יום השבת בימי חול.
3. האליה רבה מתיר ע"י הבלעה ללא צורך בתנאי מתחילה.

ו. פסק המשנה ברורה במח' הב"י והמג"א

משמע מהמשנ"ב (סק"ח) שמחמיר כמג"א ומביא את דעת האליה רבה כיש מקילין.

²⁹ בסק"ו, עפ"י הר"ן, מתיר המג"א בלא תנאי מתחילה אם האופה נוטל חלק מהרווח של כל יום, כיוון שהגוי עובד בשביל חלקו שלו כאריס והנאת ישראל באה ממילא, ובלבד שיהיה בהבלעה.

יחידה 3 – עבודה משותפת של שני השותפים בכל ימות החול

השו"ע בסי' רמה ס"א פסק שישראל וגוי שותפים יכולים להתנות מתחילת השותפות שיהא יום השבת לגוי לבדו (שהגוי יעבוד בו לבד ויקבל את רווחי השבת) ויום אחד של חול כנגדו לישראל. אבל אם לא התנו מתחילה, אסור לישראל לומר זאת לגוי ואף לא ליהנות במשהו מרווחי השבת, אלא הגוי נוטל לעצמו את כל רווחי השבת ובשאר הימים הם מתחלקים בשווה. יש שהתירו בדיעבד לחלוק הכל בסתם בשווה בלא להזכיר את השבת, והרמ"א פסק כמותם במקום הפסד מרובה.

בפרק זה נלמד את שיטת הר"ן שמאפשרת לישראל במקרים מסוימים ליטול מרווחי השבת אע"פ שלא התנו מתחילה. דבר חשוב נוסף שנוגע בו הר"ן הוא איסור מראית העין.

א. דברי הר"ן

ר"ן עבודה זרה, דף ו ע"ב מדפי הרי"ף:

וישראל וגוי שלקחו מרחץ בשותפות, וגוי מחממו בשבת בשביל חלקו ונותן מחצית מה שמשתכר בו לישראל, ובימי החול שניהן מחממין אותו – נראה לי דשרי...

מהו המקרה עליו מדבר הר"ן?

עם אילו איסורים צריך הר"ן להתמודד בהתירו מקרה זה?

הר"ן בעצמו מסביר את טעם ההיתר וכותב:

דכיון דגוי אדעתא דמחצה שלו קא עביד, אע"פ שישראל משתכר במלאכה שלו, הוי ליה כבעל שדה לגבי אריס – דאמרינן דכיון דאריס אדעתא דנפשיה קא עביד אע"ג דמטי ליה לישראל רווחא, שרי, ה"נ גוי אדעתא דנפשיה קא עביד וישראל מטיא ליה הנאה ממילא, הלכך בכי האי גוונא ליכא משום שכר שבת כלל.

הר"ן מדמה את המקרה שלנו למקרה של אריס ובכך מסביר מדוע עבודת הגוי בשבת במקרה שלנו אינה נחשבת בשליחות הישראל ולכן מותר ליהנות מהרווחים.

מהו הדמיון? מדוע באמת הדבר מותר באריס, הרי גם במקרה בברייתא, שהישראל אומר לגוי טול חלקך בשבת וכו', הגוי עובד בשבת בשביל חלקו שלו ברווחים?

הר"ן מתייחס לשאלה זו וכותב:

ואל תקשה עלי מזו ששנינו בתוספתא דדמאי ישראל וגוי שלקחו שדה בשותפות לא יאמר ישראל לעובד כוכבים "טול אתה חלקך בשבת ואני

בחול", דהתם כיון שישראל נוטל כנגדו בחול נמצא שנעשה הגוי שלוחו בשבת. אבל הכא שבחול שניהם מחממין את המרחץ, כשהגוי מחממו בשבת לאו שליחותא דישאל קא עביד אלא אדעתא דנפשיה קא טרח כאריס, וישאל מטיא ליה הנאה ממילא.
מהו החילוק לדעת הר"ן בין שותפות כזו לשותפות שנידונה בברייתא?

ב. חיזוק לדברי הר"ן מדברי המהר"ם ופסיקת הרמ"א

ראינו שהר"ן לומד את ההיתר לשותפות כזו מדין האריס. יתרה מזאת, מצאנו פוסקים שלמדו את דין האריס מדין השותף. כך כותבים התוס' (ד"ה אריסא) על דברי הגמ' (ע"ז כא, ע"ב) שמתירה לישראל שנתן את שדהו באריסות לגוי ליהנות מעבודת האריס הגוי בשבת:

והר"ם היה נותן טעם דלהכי מותר באריסות שדה – דכיון שאינו נוטל מעות בשכרו אלא נוטל בגוף הקרקע (כלומר בגוף היבול מהקרקע) דמי לשותף, אבל בקבלנות דבית (פועל גוי שבונה בית עבור הישראל ושכרו אינו לפי שעות אלא סכום קצוב מראש על עבודתו הכוללת) שנוטל מעות בשכרו לא הוי כשותף ואסור ... ולפי"ז יש להתיר להשכיר ריחים לגוי היכא שנוטל בקמח לפי חלקו ואינו נוטל מעות, דהוי כמו שותפין.

מהיכן לומד המהר"ם את ההיתר באריס? מה יגיד על כך הר"ן?

השו"ע לא הזכיר את היתר הר"ן בסי' רמה אבל הרמ"א הביאם להלכה (ס"א בהגה):

ויש אומרים שכל זה לא מיירי אלא בשותפות שכל אחד עוסק ביומו (ב"י), אבל כששניהם עוסקים ביחד כל ימי החול, ובשבת עסק האיני יהודי לבדו, מותר לחלוק עמו כל השכר, דאינו יהודי אדעתא דנפשיה קא עביד, ואין הישראל נהנה במלאכתו בשבת, כיון שאין המלאכה מוטלת עליו לעשות; ומ"מ לא יטול שכר שבת אלא בהבלעה עם שאר הימים (ר"ן פ"ק דשבת).
וכן פסקו המג"א והמשנ"ב (סק"י).

ג. קושיא על הר"ן מהסוגיא בשבת קכב ע"א

הסברנו מה החילוק בין שני אופני השותפות, האופן שמתיר הר"ן והאופן שאוסרת הברייתא אם לא התנו מתחילה (ע"ז כב.). אבל לכאורה עדין קשה על דברי הר"ן מהסוגיא המרכזית שעוסקת בהנאה ממלאכת גוי בשבת (שבת קכב.), שם משמע שכאשר המלאכה נעשית עבור הישראל והגוי כאחד (מחצה ומחצה) אסור ליהנות ממנה, והרי במקרה של הר"ן כיוון שהם חולקים את הרווחים בשווה – נמצא שהגוי התכוון בעבודתו עבור הישראל ועבור עצמו כאחד?

נלמד את הסוגיא בגמ' בשבת (קכב, ע"א). כך נאמר במשנה:
גוי שהדליק את הנר, משתמש לאורו ישראל. ואם בשביל ישראל, אסור.
מילא מים להשקות בהמתו - משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל -
אסור. עשה גוי כבש לירד בו, יורד אחריו ישראל. ואם בשביל ישראל,
אסור. מעשה בר"ג וזקנים שהיו באים בספינה ועשה גוי כבש לירד בו,
וירדו בו ר"ג וזקנים.

כלומר שכאשר הגוי "מחלל" את השבת עבור עצמו - מותר לישראל ליהנות ממעשהו. אבל כאשר הוא עשה זאת בשביל ישראל, אע"פ שהישראל לא ביקש ממנו והגוי עשה זאת מתוך חבורת, מ"מ נמצא שהישראל היה המניע לחילול השבת והגוי היה כשליח ופועל שלו, ולכן אסור לישראל ליהנות מכך.

הגמ' מקשה על מעשהו של ר"ג מהברייתא:

ת"ר: גוי שליקט עשבים, מאכיל אחריו ישראל. ואם בשביל ישראל, אסור.
מילא מים להשקות בהמתו - משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל -
אסור. בד"א שאין מכירו, אבל מכירו - אסור. שואלת הגמ': הא ר"ג מכירו הוה (שהרי בספינה היה בא עמו. רש"י)? אמר אביי: שלא בפניו היה (כשעשא, לא היה ר"ג שם דניכין ליה. רש"י). רבא אמר: אפילו תימא בפניו, נר לאחד נר למאזה (והברייתא אסרה רק בעשבים וכדו' שהגוי מרבה עבור הישראל).

הברייתא אוסרת ליהנות ממלאכת הגוי כאשר הוא מכיר את הישראל שהרי מסתבר שהתכוון גם בשביל הישראל ואע"פ שבודאי התכוון גם בשביל עצמו. כלומר משמע שכאשר הגוי עושה עבור עצמו ועבור הישראל כאחד, אסור. מה מתרץ רבא? מה סובר אביי בעניין זה?

ד. קושית הגמ' על רבא ואביי ופירוש רש"י והרשב"א

הגמ' דנה בדברים ומקשה מברייתא:

תא שמע: עיר שישראל ונכרים דרין בתוכה והיתה בה מרחץ המרחצת בשבת, אם רוב נכרים - מותר לרחוץ בה מיד, אם רוב ישראל - ימתין בכדי שיחמו חמין (שלא יהנה במה שהקדימו להחם בשבת, וכן בכל מעשה שבת נתנו חכמים שיעור להמתין לערב בכדי שיעשו, והא הכא דחימום לאחד חימום למאה, דבבת אחת מחממין, וקתני: אם רוב ישראל דהוי דומיא דמכירו, דמסיק אדעתיה לעשות אף בשבילו - אסור, ואף על גב דשלא בפניו, וקשיא בין לאביי בין לרבא. רש"י)! התם כי מחממין, אדעתא דרובא מחממין (ועיקר חילול השבת בשבילם, אבל נכרי וישראל, דנכרי אדעתא דנפשיה הוא דעביד - שרי, לאביי שלא בפניו, ולרבא אפילו בפניו. רש"י). תא שמע: נר הדלוק במסיבה (של בני אדם), אם רוב נכרים - מותר להשתמש לאורה, אם רוב ישראל - אסור. מחצה על מחצה - אסור (והא הכא, דהוי דומיא דמכירו הואיל ורובא ניהו, אסיק דעתיה להדליק אף בשבילם, וקתני אסור. רש"י)! התם נמי כי מדלקי, אדעתא דרובא מדלקי (הלכן ישראל עיקר, ומחצה על מחצה נמי ליכא למיקם עלה דמלתא, דאיכא למימר עיקר דעתיה דמדליק

בשביל ישראל ואיכא למימר עיקר דעתיה דמדליק בשביל נכרי אבל נכרי וישראל
והמדליק עצמו משתמש לאורה ודאי עיקר אדעתא דידיה עביד זכיון דנר לאחד נר למאה
שרי. רש"י).

כיצד מתרצת הגמ' את הקושיא מהברייתות על דברי רבא?
מהו היסוד החשוב שעולה מהסוגיא כאשר הגוי עושה מלאכה בשבת לצורכו
ולצורך ישראל לאור פירוש רש"י?

בחידושי הרשב"א הדבר מפורש יותר, וז"ל:
וה"מ בשלא עשה לצורך עצמו, אבל עשאו לצורך עצמו, אפילו היו שם
כמה ישראלים מותר, דלעולם עיקר דעתו אינה אלא לעצמו. וכדמוכח
בעובדא דשמואל... אלא ש"מ דכל שהוא עצמו משתמש בו, שרי. וכ"פ
רש"י ז"ל.

ה. פסק ההלכה במחלוקת רבא ואביי

הגמ' מסיימת במעשה דשמואל:
שמואל איקלע לבי אבין תורן. אתא ההוא גוי אדליק שרגא. אהדרינהו
שמואל לאפיה. כיוון דחזא דאייתי שטר וקא קרי, אמר אדעתא דנפשיה
הוא דאדליק – אהדרינהו איהו לאפיה גבי שרגא.
מה מסקנת הגמ' להלכה במחלוקת רבא ואביי?

כך פוסק השו"ע בס' רעו ס"ב:
ישראל וגוי שהסבו יחד והדליק גוי נר. אם רוב גוים, מותר להשתמש
לאורו. ואם רוב ישראל או אפילו מחצה על מחצה, אסור. ואם יש הוכחה
שלצורך גוי מדליקה, כגון שאנו רואים שהוא משתמש לאורה, אע"פ שרוב
ישראל, מותר.

מה פוסק השו"ע כאשר הגוי עושה לצורכו ולצורך ישראל?

ו. דברי המג"א

על דברי השו"ע שאם יש הוכחה שלצורך גוי מדליקה מותר, כותב המג"א כך
(סק"ו):

אבל אם עשה לצורך שניהם אסור, כמ"ש סי' תקטו' סס"ו.
מה סובר המג"א בדין גוי שעשה לצורכו ולצורך ישראל?

נעיין בקצרה בראיית המג"א. בס' תקטו ס"ו פסק השו"ע שעיר שרובה גוים
מן הסתם כל המביא על דעת הרוב הוא מביא. ולכן אם הביא גוי ביו"ט דבר

שנקטף או ניצוד ביו"ט – מן הסתם עשה כן עבור רוב הגוים שבעיר ולא בשביל ישראל, ולכן אין בדבר איסור הנאה ממלאכת גוי בשבת ויו"ט. על כך כותב הרמ"א:

מחצה על מחצה או שידוע שלוקט לצורך שניהם, אסור. מה פוסק הרמ"א? מהי ראיית המג"א מדברי הרמ"א? האם דברי הרמ"א האלו חולקים על דברי השו"ע בסי' רעו' ס"ב?

הביאור הלכה (סי' רעו ס"ו) מסביר את ראית המג"א:

לכך הביא המג"א ראייה כי היכי דשם פסק הרמ"א דאם ידוע שלוקט בשביל שניהן אסור, ורוצה לומר אף ברוב גוים [וכדמוכח שם להמעייין], אף דבעלמא אמרינן מאן דעביד אדעתא דרובא עביד וכדאיתא בגמרא – ועל כורחך דגמרא איירי במסתמא אבל בידוע שעשה גם בשביל המועט אסור, אם כן הכי נמי אף דאמרינן אם יש הוכחה מותר, והיינו משום דהעיקר אדעתיה דידיה עביד ולא אזלינן בתר האחרים אפילו היו רובא, היינו דלא ידעינן שעשה בשבילם, אבל אם ידעינן שעשה גם בשבילם אסור בכל גווי.

דברי הרמ"א מבוססים על הסמ"ג (הובא בב"י סי' תקטו) שכותב שדבר זה מפורש בירושלמי, במעשה דשמואל.

ז. דעת הרמב"ם

על המשנה בשבת הנ"ל (פ"ז מ"ח) כותב הרמב"ם כך בפירושו המשנה: אלו השמיענו נר בלבד היינו אומרים נר לאחד נר למאה ולפיכך אם הדליק לעצמו משתמש אחריו ישראל, אבל מים אפילו מלא לעצמו לא ישקה אחריו ישראל. ואלו השמיענו מלא מים היינו אומרים בזה בלבד אם בשביל ישראל אסור שאנו חוששין שמא יוסיף למלאת בשבילו, אבל נר אפילו הדליק בשביל ישראל ובשבילו יהיה מותר, אבל אמרו כבש והוא הלוח שעוברין עליו מן האניה ליבשה לא אמרו אלא להשמיענו מעשה רבן גמליאל זקנים. ודע שאם היה הגוי יודע את הישראלי ומכירו אסור לו להשקות בהמתו אחריו, שמפני שמכירו אפשר שיוסיף למלאת בשבילו, וכן כל מה שיש בו להוסיף כך דנין בו.

מה דעת הרמב"ם בגוי שעשה לצורכו ולצורך ישראל? האם כמג"א?

גם במשנה תורה הדברים מדויקים היטב מלשון הרמב"ם (הל' שבת ו, ב) – גוי שעשה מלאכה מעצמו בשבת, אם בשביל ישראל עשה אותה, אסור ליהנות באותה מלאכה עד מוצ"ש וימתין בכדי שתעשה, והוא שלא יהא הדבר בפרהסיא עד שידעו בו רבים שדבר זה בשביל פלוני הוא נעשה בשבת, ואם בשביל עצמו בלבד עשה, מותר ליהנות בה בשבת.

ת. פסק ההלכה

נמצא שיש מחלוקת בין הרשב"א (ואולי רש"י) לבין הרמב"ם והסמ"ג מה הדין כאשר הגוי עושה מלאכה בשבת בשביל עצמו ובשביל ישראל, הרשב"א מתיר כיוון שלעולם עיקר דעת הגוי על עצמו ולכן כוונתו החלקית עבור ישראל לא נחשבת ואילו הרמב"ם והסמ"ג אוסרים כיוון בגלל כוונתו החלקית עבור ישראל.
האם ניתן לדעתך להכריע במחלוקת זו לאור סוגית הגמ' בבבלי?

נעיין בדברי המשנה ברורה (סימן רעו ס"ק יז) ונראה כיצד הוא הכריע בעניין זה:

ואם אנו יודעין שעשה גם בשביל ישראל אסור, כ"כ המג"א ועיין בביאור הלכה שהארכנו בזה.

הביאור הלכה מאריך מאוד ונביא את תורף דבריו להלכה:
והנה כל זה כתבנו להסביר ראית המג"א דראיתו נכונה היא. אמנם בעיקר הדין יש לעיין טובא. דאף שמדברי הרמ"א שהעתיק דברי הסמ"ג משמע שפוסק כדעת ר' יונה בירושלמי דלצורך עצמו ולצורך ישראל אסור, בחידושי הרשב"א על שבת ס"פ כל כתבי מוכח בהדיא שדברי רבי יונה נדחה מפני הקושיא שהקשה עליו בירושלמי. וכן מוכח פשטא דסוגיא סוף פרק כל כתבי בההיא מעשה דשמואל דסבר כראית הירושלמי להיתר [והיינו בהדליק לצורך עצמו ולצורך ישראל כההיא מעשה דירושלמי וכן משמע מפירש"י שם דהיה שם שמואל והגוי ועיין בתוספות שם] ולא כדחיית ר' יונה דשם, אם לא שנדחוק ונאמר דעובדא אחריתא הוי. וכן פסק בספר חמד משה להקל בהדליק הגוי לצורך עצמו ולצורך ישראל. אך מה נעשה שמדברי הרמב"ם בפ"י המשנה ובהלכותיו מוכח שאוסר גם בזה, ומה שרצה הח"מ לדחות זה דבריו דחוקין. ומ"מ נראה דהסומך להקל בהדליק לצורך עצמו ולצורך ישראל כדברי הרשב"א וכפשטא דסוגיא דידן אין למחות בידו.

מה פוסק המשנה ברורה והביאור הלכה והאם ניתן להקל לכתחילה?
מהם הצדדים והראיות לכאן ולכאן לדעת הביה"ל?

ט. ישוב הקושיא על הר"ן מהסוגיא בשבת

נחזור לקושיא הראשונה שהקשנו על היתרו של הר"ן, שמחמתה נכנסנו לעומק כל הסוגיא בשבת (קכב, ע"א):
האם דברי הר"ן מתיישבים לאור דברי הרשב"א על הסוגיא בשבת?

האם גם את דברי הרמ"א ניתן ליישב כך – שבסי' רמה ס"א פסק כר"ן ואילו בסי' תקטו ס"ו פסק כסמ"ג?

י. איסור מראית העין

עד כה עסקנו באיסור המהותי מצד עצם עבודת הגוי בשבת שלא תהא בשליחות ישראל, אבל צריך לדון גם באיסור נוסף חיצוני יותר והוא החשש למראית העין, כדברי הגמ' בע"ז (כא, א) "מפני שנקראת על שמו וגוי זה עושה בה מלאכה בשבתות ויו"ט". הר"ן מתייחס לאיסור זה וז"ל:

מאי אמרת מפני שנקראת על שמו? ליתא, דכיון שהכל יודעין שמרחץ זה יש לו לגוי חלק בו ה"ל מרחץ זה כשדה, דכיון דעביד לאריסותא אמרי לאריסותיה קא עביד. ועוד שהגוי זה לא יהא נמנע בשביל ישראל מלחמם אותו בשבת, וכיון שסוף סוף מרחץ זה בשבת יחמו אותו בין שיהא נקראת על שמו בין שלא יהא נקראת על שמו – אין מקום לאסור שכרו, דכיון דגוי אדעתא דמחצה [שלו קא עביד ה"ל גבי ישראל כאריס, וכיון דאריסותיה] קא עביד, אע"ג דממילא מתהני בעל השדה, שרי. מהם שני הטעמים שמביא הר"ן להתיר את איסור מראית העין? האם שניהם מתירים אף לכתחילה?

מסיים הר"ן:

ומכל מקום דוקא כשישראל זה לוקח מה שנשכר המרחץ בשבת בהבלעת שאר ימים. אבל אם בפני עצמו לוקח – לא, דאע"ג דבהתירא אתי לידיה מחזי כשכר שבת כדאמרינן בפ' אע"פ...ותניא נמי בפרק הזהב (דף נח א) השוכר את הפועל לשמור את התינוק, לשמור את הזרעים, אינו נותן לו שכר שבת. כך נ"ל:

כלומר, אע"פ שמותר לישראל ליהנות מרווחי השבת של הגוי כיוון שהוא לא עבד בשליחות ישראל, מ"מ אסור לו לקבל את רווח השבת בפני עצמו אלא רק בהבלעה. כיוון שהדבר נראה כמי שמקבל שכר שבת.

יא. מפשט לשון הרמב"ם משמע שהוא חולק על הר"ן

הב"י כתב על דברי הר"ן הנ"ל:

ואין נראה שיהיה כן דעת הרמב"ם (פ"ו הי"ז), שהרי כתב שהמשתתף עם הגוי במלאכה או בסחורה ולא התנו כשיבואו לחלוק נוטל הגוי שכר השבתות כולן, ומשמע דבחול שניהם עושים מלאכה או סחורה ובשבת עושה הגוי לבדו, ואפ"ה כתב שיטול הגוי שכר השבתות כולן. ואם כדברי הר"ן הוי ליה למישרי, דהא גוי כי עביד מלאכה או סחורה אדעתא דמחצה דידיה קא עביד, ואף על גב דישאל מטי ליה רווחא – לית לן בה.

מהיכן מבין הב"י שהרמב"ם חולק על הר"ן?

יב. תירוץ הב"י ליישב דברי הר"ן

אלא שהב"י מתרץ כיצד יכול הר"ן ליישב את דברי הרמב"ם לשיטתו, וזה לשונו:

אלא שמתוך מה שכתב ולא תיקשי לך מההיא דתניא בדמאי וכו' דהתם כיון שישראל נוטל בחול כנגדו נמצא שנעשה הגוי שלוחו בשבת אבל הכא ששניהם מחממין בחול וכו', נראה שדעתו לומר דהא דתניא ישראל וגוי שקבלו בשותפות וכו' מיתוקמא בשאין דרכם להתעסק בה שניהם ביחד אלא זה עובד יום [אחד] וחבירו עובד יום אחר, ואפילו אם בשאר ימים שניהם מתעסקים ביחד חוץ מיום שבת ויום אחד כנגדו שהגוי מתעסק בשבת וישראל ביום אחר שכנגדו, דהשתא נמצא שנעשה הגוי שלוחו בשבת. אבל אם דרכם להתעסק שניהם ביחד תמיד ובשבת מתעסק הגוי לבדו, דהשתא גוי אדעתא דנפשיה עביד לתועלת מחצה שלו, הילכך אע"ג דמטי לישראל רווחא, שרי. והשתא אפשר לומר דהרמב"ם נמי מיירי בשאין שניהם מתעסקים תמיד יחד במלאכה או בסחורה אלא הגוי מתעסק יום שבת וזה מתעסק יום אחר כנגדו, ומשום הכי אסר לישראל ליטול חלק בריוח השבת. אבל אם היו שניהם יחד מתעסקים תמיד במלאכה או בסחורה ובשבת מתעסק בה הגוי לבדו, שרי לישראל ליטול חלקו מריוח שבת דדמי ממש לההיא דמרחץ שכתב הר"ן. כן נראה לי ליישב דברי הרמב"ם לדעת הר"ן שאל"כ הוה ליה לכתוב שהרמב"ם חלוק בדבר.

כיצד יתרץ הר"ן את דברי הרמב"ם לשיטתו?

יג. פסק ההלכה לדעת רבים מהפוסקים הספרדים

רבים מאחרוני הפוסקים הספרדים שהולכים אחרי פסיקת השו"ע ולא הרמ"א, הבינו שדעת השו"ע להלכה שלא להתיר כר"ן מחמת דברי הרמב"ם, וכדברינו לעיל.

כך כותב כף החיים (סופר סי' רמה אות יג) על הגהת הרמ"א:
וכתב הנהר שלום אות ג' ומכל מקום בש"ע לא סמך על זה אלא העתיק לשון הרמב"ם סתם דמשמע מיניה שאף אם עוסקים שניהם כל ימי החול והגוי בשבת אסור יעו"ש³⁰. וכ"כ המטה יהודה אות ה' וכתב: וכן נראה

³⁰ בנהר שלום מוסיף שכן משמע ממה שכתב הרמב"ם בהלכה הבאה שהתירו הגאונים ליתן מעות לגוי להתעסק בהן... שמשמע שדווקא שם שאין המלאכה מוטלת על הישראל לעשותה ואין העסק ניכר ממי הוא, "מה שאין כן הכא שיאמרו שהישראל עשה שליח לגוי שיטרח גם בשבילו". כלומר יתכן שהנהר שלום מבין שהאיסור כאן לדעת הרמב"ם והשו"ע הוא מחמת

עיקר דאע"ג דמזור"ם ז"ל בהגה כתב חילוק הר"ן בשם יש אומרים אין לתפוס אלא דברי השי"ע דבתריה גריינן יעו"ש.
גם ר' חויתה זצ"ל בשו"ת שמחת כהן (סי' סד) מצטרף לדעת כף החיים, הנהר שלום והמט"י.

מראית העין כיוון שהעסק ניכר ממי הוא, ולא עצם עבודת הגוי בשבת שהרי אין המלאכה ביום השבת מוטלת על הישראל. וצ"ע בדבריו שהרי כשהב"י לומד מהרמב"ם שהוא חולק על דברי הר"ן הוא מסתמך על ההלכה שעוסקת באיסור מצד עצם עבודת הגוי בשבת ולא מצד מראית העין. כלומר שהב"י מבין שיש כאן איסור בעצם עבודת הגוי בשבת בשליחות הישראל. עוד עיין בתוספת הרחבה שם הבאנו תשובת גאונים שמבואר ממנה שלא כדברי הנהר שלום.

לסיכום:

- הר"ן מתיר ליהנות מרווחי השבת כאשר השותפות מתנהלת כך שהישראל והגוי עובדים יחד כל ימי השבוע ובשבת הגוי עובד על דעת עצמו בשביל חלקו ונותן חלק לישראל.
- הר"ן לומד את ההיתר מדין האריס שבכגון זה אין עבודת הגוי נחשבת בשליחות הישראל.
- מהסוגיא בשבת (קכב, ב): עולה קושיא על היתר הר"ן, שם מבואר שכאשר הגוי עושה לצורכו ולצורך ישראל כאחד אסור. הקושיא מחמירה לאור פסיקת הרמ"א והמג"א שם שלצורכו ולצורך ישראל כאחד אסור בעוד שכאן פסקו הרמ"א והמג"א כר"ן.
- עפ"י פירוש הרשב"א בסוגיא בשבת מתיישבת הקושיא על הר"ן אך לא על פסיקת הרמ"א והמג"א. לכן נראה לתרץ שבמקרה של הר"ן הגוי כלל לא מתכוון לצורך הישראל, אדרבא, הנאת הישראל היא לטורח עליו כיוון שמפחיתה מרווחיו.
- הר"ן מתייחס גם לאיסור מראית העין ומביא שתי טעמים להתיר: א. מחדש הר"ן שבכל שותפות שאכן מפורסם שגם לגוי יש חלק בעסק אין חשש למראית עין. ב. בדיעבד בכל מקרה אין איסור מראית העין אוסר את ההנאה מהרווחים.
- מפשטות לשון הרמב"ם נראה שהוא חולק על היתר הר"ן והב"י דן בזה, ואילו מהמהר"ם נראה שהוא מסכים להיתר הר"ן. בתוספת ההרחבה מבואר שיש תשובת גאונים מפורשת שחולקת על היתר הר"ן.
- להלכה השו"ע לא הזכיר את היתר הר"ן אלא סתם כרמב"ם וכן דעת הרבה מאחרוני הפוסקים הספרדים ביניהם הנהר שלום, המטה יהודה, כף החיים ור' חויתה הכהן שהשו"ע חולק על היתר הר"ן להלכה.
- מאידך הרמ"א פסק בהג"ה כר"ן להלכה וכ"פ המג"א, המשנ"ב ורבים מאחרוני אשכנז.

תוספת הרחבה:

ד. תשובת גאונים מפורשת שלא כדברי הר"ן

ר' חויתה בתשובתו בשו"ת שמחת כהן (בסי' נח דן בהיתרו של רב שרירא גאון לתת מעות לגוי להתעסק בהם כרצונו והישראל נוטל חלק ברווחים, ראה יחידה 3), מביא תשובת גאונים שמבואר ממנה בפירוש שלא כדברי הר"ן, וזה לשון התשובה (סי' מג³¹):

שאלה. ישראל שנתן לגוי מעות בשותפות ונושא ונותן הגוי בהם בשבת ובחול, מותר לישראל ליקח מן הריוח ההוא או לא.
תשובה. אם המעות ההם ביד הגוי ונושא ונותן בהם כרצונו, ואין הישראל נושא ונותן במעות ההם עם הגוי אלא הגוי עושה בהם מה שיראה לו ואין לישראל עסק בו, מותר לישראל לקחת מן הריוח ההוא. אבל אם יש חנות או מקום שיש בה סחורה שנודע שהיא בשותפות לישראל, אסור לו לישראל להשתתף עם הגוי ויהיה הגוי פותח החנות ונושא ונותן בשבת ויהיה לישראל חלק בריוח ההוא שירוויח בשבת או ביו"ט, וכן מרחץ שיש לישראל לא ישכירו לגוי והגוי יהיה עושה בו מלאכה בשבת או ביו"ט, אבל שדה מותר להשכירה לגוי.

מהו המקרה שמתיר הגאון ומתי הוא אוסר ומדוע?

ממשיך הגאון:

אך אם שותפים הם ונושאים ונותנים יחד בחול, ובשבת נושא ונותן הגוי לבדו, אסור לישראל ליקח מן הריוח ההוא. ואפילו לומר היהודי לגוי טול אתה הריוח של שבת או של יו"ט ואני אטול של יום חול. ואם מתחלה התנו כך מותר הוא.

מה סובר הגאון במקרה שמתיר הר"ן? איך אתה מבין כעת את דברי הרמב"ם שהביא הב"י?

³¹ לא מצאתי את התשובה בסי' מג במהדורות שהיו למראה עיני, ומתוכן התשובה נראה שהיא תרגום לתשובת רב שרירא (סי' סח) שהובאה ביחידה 3 בהקשר לנתינת מעות לגוי להתעסק בהם. וא"כ יתכן שיש להסתפק במקוריותה.

סיכום הדברים:

א. דברי הר"ן

הר"ן דן במקרה שיש לישראל ולגוי בעלות משותפת על מרחץ בלא שהתנו דבר לגבי יום השבת, ולכן גם ביום השבת יש לשניהם בעלות משותפת על העסק. בכל ימות החול שניהם עובדים בו יחדיו, ובשבת הגוי עובד בעסק על דעת עצמו בשביל חלקו ברווחים. לבסוף הם רוצים לחלוק את כל הרווחים בשווה – כך שנמצא שהישראל יהנה מעבודת הגוי בשבת. פשוט שלא מדובר כאן שהישראל ביקש או דרש³² מהגוי לעבוד בשבת שכן כל אמירה לגוי לעבוד בשבת אסורה, ואף בלא אמירה – ההנאה ממלאכת גוי שנעשתה בשבת עבור הישראל אסורה³³.

הר"ן מתיר לחלוק את כל הרווחים בשווה, ושני איסורים צריכים להיות נדונים כאן:

1. עצם ההנאה מעבודת הגוי בשבת מדוע היא מותרת? למה עבודת הגוי בשבת לא נחשבת כמי שנעשתה בשליחות הישראל?

2. מדוע אין כאן איסור מראית עין?

שאלה נוספת שנדון בה בהמשך והיא למעשה סניף של האיסור הראשון שהזכרנו: אפילו אם נאמר שהגוי עושה זאת על דעת עצמו, הרי הגמ' בשבת (קכב, ע"ב) אוסרת ליהנות ממלאכה שנעשתה בשבת עבור אנשי העיר כאשר מדובר בעיר שמחצית מאנשיה הם ישראל, כלומר שמחצה ומחצה אסור. והרי גם במקרה שלנו הישראל והגוי שותפים בשווה וההנאה מהמלאכה בשבת מתחלקת ביניהם מחצה ומחצה ועל מנת כן עבד הגוי בשבת.

תחילה עוסק הר"ן בשאלה הראשונה מדוע עבודת הגוי בשבת אינה נחשבת בשליחות הישראל ולשם כך הוא נעזר בדין האריס. בשני המקרים הגוי עובד בשבת על דעת עצמו בשביל חלקו ברווחים³⁴ ולגבי אריס פשוט בגמ'³⁵ שמוותר

³² האג"מ (ח"א סי' ז) כותב שאע"פ שהגוי מבין שאם לא יעבוד בשבת דעת הישראל לא תהא נוחה מזה וישקול למשוך ידו מהשותפות, כל זמן שאינו מחויב לעבוד בשבת והוא עושה זאת על דעת עצמו, מותר.

³³ ברייתא בע"ז (כב, ע"א) ישראל וגוי שקיבלו שדה בשותפות, לא יאמר ישראל לגוי "טול חלקך בשבת ואני בחול". ואף בדיעבד שלא אמר כלום ובאו לחשבון לבסוף, אסור, ראה שם פירוש רש"י. בפרק א עסקנו מהו טעם האיסור (יחידות 1, 2). ממילא אם הברייתא אוסרת במקרה שמדובר שם – שהישראל מקבל כנגד זה יום אחד בחול ונמצא שהגוי לא ממש עובד במקום הישראל אלא רק משנה את סדר יומו עבור הישראל, כל שכן במקרה שלנו שהגוי ממש עובד במקום הישראל בחצי היום השני של יום השבת.

³⁴ אדרבא, המקרה שלנו קל יותר ממקרה של אריס – שכן אצלנו יש לגוי חלק בגוף העסק וע"י תנאי ניתן להוציא לגמרי את יום השבת מבעלות הישראל, מה שאין כן באריס שהישראל הוא הבעלים היחיד של השדה, גם בשבת.

לישראל ליטול את כל חלקו ברווחים כולל רווחי השבת³⁶. מדוע באמת הדבר מותר באריס? נכון שהאריס הגוי עובד בשביל חלקו ברווחים, אבל גם במקרה של שותפים, והישראל אומר לגוי טול אתה חלקך בשבת ואני בחול – הרי שהגוי עובד בשבת בשביל חלקו שלו ברווחים? זו משמעות דברי הישראל – חלק הגוי יהיה בשבת ואם הגוי רוצה לממש את רווחיו, עליו לעבוד בשבת. נראה שהדבר נעוץ בכך שבאריס ובמקרה שמביא הר"ן אין על הגוי שום אילוף שגורם לו לעבוד בשבת, בשונה מהמקרה שמובא בברייתא בע"ז (כב, ע"א). כאשר הישראל אומר לגוי "טול אתה חלקך בשבת ואני בחול" הרי שהם למעשה חותמים הסכם ביניהם שמטיל אילוף ומחויבות על הגוי. כעת, יום אחד מימי החול הופקע מבעלות הגוי וע"מ לממש את חלקו זה ברווחים חייב הגוי לעבוד בשבת חצי יום נוסף, מעבר לחצי היום שהיה עובד. ממילא הוא לא עובד את חצי הנוסף על דעת עצמו מרצונו החופשי אלא מחמת שכך התחייב לישראל. לכן, הגוי נחשב כפועל ושליח של הישראל ואסור ליהנות מרווחי עבודתו (למרות שההנאה מרווחי עבודתו אינה ישירה (שהרי את כל שכר השבת נוטל הגוי לעצמו) אלא רק באופן עקיף – שהישראל יכול לעבוד ולהרוויח יום שלם כנגדו בחול). מה שאין כן באריס – בעל השדה כלל לא מחייב את הגוי לעבוד בימים מסוימים דווקא. עבודת השדה מוטלת כולה על האריס הגוי באופן שהוא אדון לעצמו לנהל את עבודתו כפי שיקול דעתו. ההנחה היא שכיוון שהוא לא מקבל שכר לפי שעות אלא אחוז מהרווחים, הרי שהוא יעשה כל שביכולתו להפיק את מירב הרווחים מהשדה. לכן עבודת האריס בשבת לא היתה בשליחות הישראל אלא מתוך שיקול דעתו החופשי של האריס. כך גם במקרה של הר"ן – אין על הגוי שום אילוף שמחייב אותו לעבוד בשבת, וחלקו בעסק וברווחים של כל ימות החול מובטח לו גם אם לא יעבוד כלל בשבת (בהנחה שהוא אכן עבד כראוי בימות החול). כפי שהישראל החליט מחמת מצוות ה' שלא לעבוד בשבת ואע"פ שלא יפקו רווחים מהעסק בשבת, החליט הגוי שלא לוותר על רווחי השבת והוא עבד בשבת. הוא לא עבד בשליחות הישראל ולכן רווחי השבת מותרים לישראל בהנאה³⁷.

³⁵ גמ' ע"ז (כא, ע"ב), רשב"ג מתיר לישראל להשכיר שדהו לגוי ואין חשש שיאמרו שהגוי שכיר יום של הישראל, כיוון שדרך שדה להינתן באריסות ואמרי אריסותיה קא עביד. כלומר זהו אופן היתר פשוט שגם ידוע לכולם.

³⁶ אמנם צריך שרווחי השבת יהיו מובלעים ברווחי שאר ימי החול כפי שהר"ן עוד יגיד בפירושו בהמשך.

³⁷ ברור שהישראל לא יכול לתבוע לקבל חלק שווה ברווחי השבת שהרי לא טרח עם הגוי בשווה. אבל יתכן שהוא יכול לתבוע את החלק המגיע לו בגלל בעלותו על חצי מגוף העסק.

ב. חיזוק לדברי הר"ן מדברי המהר"ם ופסיקת הרמ"א

רבינו מאיר לומד את ההיתר באריס מדין השותפים, כלומר שלדעתו ההיתר ליהנות מעבודת הגוי בשבת בשותפות פשוט יותר. הדבר נובע מכך שבשותפות הגוי בעלים על השדה בדיוק כמו ישראל ואינו פועל של הישראל. הוא עובד בעסק שלו על דעת עצמו בשביל חלקו ברווחים ולכן פשוט שעבודתו בשבת איננה בשליחות ישראל ומותר ליהנות ממנה. לעומת זאת באריס – הבעלים הביא אותו כפועל לעבוד בשדה ולכן לכאורה הוא שליח של הישראל, אלא שההסכם ביניהם היה ששכרו יהיה אחוזים מהיבול ולא מעות ועבודתו תהיה על דעת עצמו.³⁸

הרמ"א פסק כדברי הר"ן להלכה וכן פסקו המג"א והמשנ"ב (סק"י), אכן בדעת השו"ע צריך עיון מדוע לא הביא את דברי הר"ן בשו"ע אע"פ שדן בדבריו בב"י ובהמשך (אות יא-יב) נדון בכך.

ג. קושיא על הר"ן מהסוגיא בשבת קכב ע"א

הברייתא אוסרת ליהנות ממלאכת הגוי כאשר הוא מכיר את הישראל שהרי מסתבר שהתכוון גם בשביל הישראל ואע"פ שבודאי התכוון גם בשביל עצמו. ולכן מקשה הגמ' על מעשה דר"ג שנהנה מהכבש למרות שהגוי הכיר אותו. רבא סובר שהברייתא דיברה רק במקרה שההנאה ממלאכת הגוי מכלה את הדבר, ולכן השתמשה הברייתא בדוגמאות מסוימות, תיקון עשבים ומים לבהמות – המים והעשב מתכלים ונגמרים כשבהמת הגוי אוכלת מהם. בכגון זה הישראל יכול ליהנות רק במה שהותיר הגוי. ולכן כאשר הגוי מכיר את הישראל הוא עלול להרבות בכמות בשביל שיישאר לישראל מספיק. זה בודאי אסור, כיוון שיוצא שהגוי קטף בשבת כמות מסוימת מהעשבים רק בשביל הישראל. הוא עצמו לא היה צריך את העשבים הללו ועשה כן רק בשביל מכרו הישראל. זה ממש מלאכה שנעשתה בשבת בשביל הישראל וההנאה ממנה בודאי אסורה. אבל במקרה שהגוי מדליק נר או בונה כבש לספינה, הוא לא צריך להרבות כלום עבור הישראל. השימוש בדבר לא מכלה אותו. נר לאחד נר למאה. נמצא שהגוי לא עשה שום דבר בשבת שמיועד לישראל בלבד. כל מה שהוא עשה בשבת היה לצורכו ולצורך הישראל כאחד, וזה מותר לדעת רבא כיוון שאין חשש שירבה עבור הישראל.³⁹

³⁸ כנראה שהר"ן למד את ההיתר בשותף מאריס ולא התייחס למקרה השותפות כמקור הדין כמהר"ם, מכיוון שבגמ' נזכר בפירוש דווקא ההיתר באריס ולא בשותף.

³⁹ למרות שלכאורה נראה שבשלב הזה עדין אין הכרח להכניס את היסוד שכאשר הגוי עושה לצורך עצמו עיקר כוונתו אדעתא דנפשיה, נראה שנכון להכניס את זה וזהו טעמו של רבא. כלומר שאף רבא מודה שאם הדבר נעשה עבור גוי וישראל כאחד בלא שעיקר דעתו עבור הגוי אלא ממש מחצה ומחצה – אסור, כיוון שבסוף זה נעשה עבור הישראל. כל הבסיס להיתר הוא

אביי חולק על רבא וסובר שגם במקרה שהדבר אינו מתכלה ואין חשש שהגוי ירבה בכמות בשביל ישראל כמו נר וכבש, אסור ליהנות ממלאכת הגוי כשהוא עשאה לצורכו ולצורך ישראל כאחד. כיוון שהעובדה שהדבר נעשה גם לצורך ישראל לא מתבטלת בגלל שהגוי התכוון גם לצורך עצמו. לכן אביי מעמיד את מעשה ר"ג וזקנים באופן שהם לא נכחו במקום בשעת עשיית הכבש והגוי לא התכוון לצורכם.

ד. קושית הגמ' על רבא ואביי ופירוש רש"י והרשב"א

הגמ' מקשה מהברייתות שמהם מבואר שכאשר סביר להניח שהגוי התכוון גם לצורך ישראל, אע"פ שהדבר לא נעשה בפניו ואע"פ שאין חשש שירבה עבור ישראל (חימום לאחד חימום למאה, וכן בנר הדלוק במסיבה), אסור ליהנות ממלאכת הגוי. שהרי כדברי רש"י, כאשר רוב הציבור ישראל מסתבר שהגוי התכוון לצורכם, בדומה למקרה שהגוי מכיר את ישראל. והרי לדעת רבא היה צריך להתיר לפחות כאשר יש מחצה ומחצה והמלאכה נעשתה עבור הגוי והישראל כאחד.

הגמ' מתרצת שאכן במקרים המובאים בברייתות עיקר דעת הגוי על הרוב, ולכן אסור ליהנות כאשר יש רוב ישראל או אפילו רק מחצה. הגמ' לא מסבירה בפירוש במה שונה מעשה דר"ג, שהרי גם שם הגוי הכירו ומסתבר שהתכוון גם אליו.

רש"י מתייחס בדיוק לשאלה זו ואומר שאמנם כאשר אדם עושה דבר בשביל ציבור גדול של אנשים, עיקר דעתו על הרוב. ולכן גם רבא, שסובר שכאשר אין חשש שירבה הגוי עבור ישראל מותר ליהנות ממלאכת הגוי אע"פ שדעת הגוי היתה גם בשביל מכרו ישראל, מודה כשרוב הציבור ישראל לאסור. שכיוון שעיקר דעת האדם על הרוב אין זה נחשב שהנר הודלק עבור ציבור הישראלים והגויים כאחד, אלא בעיקר עבור ישראל, וכאילו אין שם גוים כלל. והדבר נחשב כמי שנעשה ממש בשליחות ישראל ואסור בהנאה. וגם כאשר יש מחצה על מחצה ישראל אסור כיוון שא"א לדעת באמת בשביל מי היתה עיקר דעתו של המדליק – האם בשביל ישראל או הגוים⁴⁰. אבל במעשה דר"ג, כיוון שהגוי עצמו נמצא בתוך ציבור האנשים שיהנו ממלאכתו – ודאי שעיקר דעתו של האדם עבור עצמו, כיוון שעיקר כוונת האדם במעשיו לצורכו, שאדם קרוב אצל עצמו. נמצא שחילול השבת נעשה בעיקר עבור הגוי ולא

מחמת שעיקר דעתו של הגוי על עצמו. ואף רש"י מכניס את היסוד הזה כבר בברייתא של מרחץ המרחצת בשבת ולא רק בברייתא של נר הדלוק במסיבה, למרות שרק בברייתא של נר הדלוק במסיבה נאמר בפירוש שמחצה ומחצה אסור ויש קושיא גלויה על דברי רבא שלצורכו ולצורך ישראל מותר.

⁴⁰ טעם נוסף מביא המשנ"ב בס' רעו ס"ק טז בשם יש אומרים משום שבמחצה על מחצה מסתמא לשם שניהם התכוון.

בשליחות ישראל, וכאילו אין שם ישראל כלל (כיוון שאין חשש שירבה הגוי בשביל ישראל, שכבש לאחד כבש למאה), ולכן התיר ר"ג לרדת בכבש. כך מפרש רש"י את הסוגיא.

בדברי הרשב"א הדבר מפורש ממש – כל שהגוי עובד גם לצורכו, מותר ליהנות מכך, אע"פ שיש שם רוב ישראל, כיוון שלעולם עיקר דעת הגוי על עצמו. וזה הטעם למעשה דר"ג שם הגוי עצמו נהנה מהכבש. אמנם אין ממעשה דר"ג הוכחה שגם כאשר ידוע בוודאות שהגוי התכוון לצורכו ולצורך ישראל יהיה מותר. כלומר אין הוכחה שהיסוד שעיקר דעת הגוי על עצמו יכול להתיר גם כאשר מוכח שהגוי התכוון גם עבור ישראל. שהרי במעשה דר"ג יש רק חשש שהגוי התכוון גם עבור ר"ג כיוון שמכירו, אבל אין הוכחה שהתכוון גם עבורו. הרשב"א מוכיח לדעתו את הדבר ממעשה דשמואל. אבל הוא מסתמך על ההבנה שכאשר ראה שמואל שהגוי מביא שטר וקורא לאור הנר הבין שהגוי הדליק את הנר גם לצורך עצמו אבל מ"מ לא רק לצורך עצמו ועדין היתה כוונתו גם עבור שמואל. אבל זה לא מוכרח, שהרי יתכן ששמואל סבר לבסוף שהגוי הדליק את הנר רק לצורך עצמו ולכן התיר לעצמו ליהנות מהנר. כלומר בשני המקרים, מעשה דר"ג ומעשה שמואל, ברור שהגוי התכוון גם עבור עצמו אבל אין הוכחה שהתכוון גם עבור ישראל – אלא זו רק אפשרות. ולכן יתכן שההיתר ליהנות ממלאכת הגוי מהטעם שעיקר דעת הגוי על עצמו הוא רק כאשר אין הוכחה שהדבר נעשה גם עבור ישראל. כיוון שאנו הולכים אחר הודאי (שעיקר דעת הגוי על עצמו) ולא אחר הספק (שמואל התכוון אף עבור ישראל). אבל כשידוע שהגוי התכוון אף עבור ישראל, אע"פ שעדין עיקר דעת הגוי על עצמו, מ"מ אין זה מבטל את העובדה שהדבר נעשה גם עבור ישראל ואסור.

ה. פסק ההלכה במחלוקת רבא ואביי

מסקנת הסוגיה כרבא ממעשה דשמואל, שהרי הגוי הכיר את שמואל או את אבין תורן (שהרי נכנס לביתו), ואעפ"כ כשהתברר לשמואל שהגוי עשה זאת אף לצורך עצמו התיר לעצמו ליהנות מהנר וזה כדעת רבא שמתיר כשאין חשש שהגוי ירבה בכמות. לדעת אביי כיוון שהגוי הדליק את הנר בפני שמואל אסור היה ליהנות ממנו. וכן פסקו הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש כדעת רבא. פשוט שהשו"ע פוסק כדעת רבא ולכן אע"פ שהנר הודלק בפני ישראל⁴¹, אם רוב גוים או שיש הוכחה שלצורך גוי הדליקה, מותר ליהנות מהנר כיוון שגם לאחד נר למאה. כלומר אין חשש שהגוי ירבה עבור ישראל במיוחד, ובמה שעשה עיקר דעתו היתה על רוב הגוים או לצורך עצמו כשאנו רואים שהוא עצמו משתמש במלאכתו. השו"ע בפירוש כותב מעין דברי הרשב"א ורש"י

⁴¹ שהרי מפורש בשו"ע שהישראל והגוי הסבו יחד וקם הגוי והדליק את הנר.

שאע"פ שיש רוב ישראל ובסתם אנו אומרים שעיקר דעתו על הרוב, כאשר יש הוכחה שלצורך עצמו הדליקה, מותר, שעיקר דעתו על עצמו וכאילו אין שם רוב ישראל⁴². אמנם לא כתוב בשו"ע שודאי שהגוי התכוון גם עבור (רוב) הישראל ויתכן שהשו"ע מתיר כשיש הוכחה שהגוי מדליקה לצורך עצמו רק כאשר אין הוכחה שהדבר נעשה גם עבור הישראל, אבל כאשר ודאי שהגוי התכוון גם עבור הישראל לא מועילה ההוכחה שהגוי הדליק גם לצורך עצמו, כיוון שהנאה ממלאכת גוי בשבת אסורה גם אם נעשתה רק באופן חלקי עבור הישראל.

ו. דברי המג"א

המג"א נוגע בדיוק בנקודה שהעלנו קודם בדברי בשו"ע ביחס לדעת הרשב"א. המג"א סובר שאכן דברי השו"ע שכאשר יש הוכחה שלצורך עצמו הדליקה מותר, אע"פ שיש רוב ישראל, אמורים רק כאשר אין הוכחה שהדבר נעשה גם עבור הישראל. אבל כאשר ודאי שהגוי התכוון לצורך שניהם (עבור עצמו ועבור הישראל כאחד) לא מועילה העובדה שעיקר דעת האדם על עצמו כיוון שהנאה ממלאכת גוי בשבת אסורה גם אם נעשתה רק באופן חלקי עבור הישראל. ומכיוון שודאי לנו שהיתה לו כוונה חלקית עבור הישראל, זה לא מתבטל בכך שעיקר דעתו היתה על עצמו.

המג"א לומד זאת מדברי הרמ"א בסי' תקטו'. הרמ"א שם אוסר כאשר ידוע שהגוי עשה לצורך שניהם, כלומר לצורך ציבור הישראל והגויים בעיר ואע"פ שיש רוב גוים בעיר. מוכרח שהרמ"א מדבר כאשר יש רוב גוים כדברי הביאור הלכה, שהרי אם יש רוב ישראל או מחצה על מחצה אסור בלאו הכי, אע"פ שלא ידוע שהתכוון לצורך שניהם. כלומר אע"פ שיש רוב גוים, כאשר ידוע שהגוי התכוון גם לצורך המיעוט הישראל אסור. והטעם לכך הוא כדברינו

⁴² בב"י כתב שכ"כ הרא"ש, וכן משמע מהטור, וכן משמע מפשט הסוגיא בבבלי. נראה שהב"י מתכוון לתירוץ הגמ' לקושיא על אביי ורבא מהברייתא של מרחץ המרחצת בשבת. הגמ' הקשתה מדוע אם רוב ישראל בעיר צריך להמתין למוצ"ש בכדי שיעשו, והרי חימום לאחד חימום למאה, והחימום נעשה שלא בפני הישראל, ובין לרבא ובין לאביי מותר לרחוץ במרחץ מיד למוצ"ש אע"פ שיש רוב ישראל. מתרצת הגמ' שבמעשה דר"ג הגוי עצמו נהנה ממלאכתו ולכן מן הסתם עיקר דעתו על עצמו, אבל בברייתא מדובר שהגוי עצמו לא מתרחץ במרחץ ומן הסתם עיקר דעתו על הרוב. כלומר משמע שאף בברייתא אם הגוי עצמו היה מתרחץ במרחץ היה מותר למוצ"ש מיד, למרות רוב הישראל בעיר. בנוסף, יתכן שגם כמעשה דר"ג היה רוב ישראל, שהרי הגוי עשה זאת לעצמו בנוכחות ר"ג וזקנים שהיו רוב ישראל לגביו, ואעפ"כ מותר. (אמנם עיין בב"י שכותב שיתכן שמרש"י משמע שההיתר כשיש הוכחה שלצורך עצמו הדליקה נאמר רק כשיש מחצה על מחצה, אבל כשיש רוב ישראל לא מועילה ההוכחה שהגוי עשה זאת עבור עצמו כיוון שיש חשיבות לרוב ואינו בטל לגבי הגוי עצמו, וכך גם המ"מ נשאר בספק. מ"מ להלכה מסיק שם הב"י שלא נדחה פשיטות דברי הרא"ש וסוגיית הבבלי מפני ספק המ"מ ואפשרות כוונת דברי רש"י.)

לעיל, שמכיוון שודאי לנו שהיתה לו כוונה חלקית עבור ישראל, זה לא מתבטל בכך שיש בעיר רוב הגוים ומסתבר שעיקר דעתו היתה עליהם. מקיש מכאן המג"א גם לגבי הסברא שעיקר דעת הגוי על עצמו. כלומר כפי שאמרנו שאע"פ שעיקר דעת הגוי על הרוב, אם ידוע לנו שהיתה לו כוונה חלקית גם על ישראל, אסור, כך נאמר שאע"פ שעיקר דעת הגוי על עצמו, אם ידוע לנו שהיתה לו כוונה חלקית גם על ישראל, אסור. כלומר ששתי הסברות להקל שנאמרו בסוגיא (רוב גוים או לצורך עצמו) נאמרו בסתם – כשכוונתו לצורך ישראל מוטלת בספק. אז אנחנו מניחים את הספק הולכים אחר הוודאי, שעיקר דעת הגוי על הרוב או על עצמו⁴³. אבל אם יש הוכחה שהיתה כוונה חלקית גם עבור ישראל פלוני, אע"פ שיש הוכחה שהוא עשה זאת גם עבור אלף גוים אחרים וגוי עצמו בכללם, אסור ליהנות ממלאכה זו בשבת. שהנאה ממלאכת גוי נאסרה בשבת גם אם לא נעשתה עבור ישראל בלבד אלא גם עבור גוים רבים נוספים והגוי עצמו בכללם. כך מוכיחים המג"א והביאור הלכה (סי' רעו"ב) בסי' תקטו כותב שזו דעת הרמ"א להלכה בעניין זה.

אין בהכרח מחלוקת בין פסק השו"ע בסי' רעו לבין דברי המג"א והרמ"א, שהרי כדברינו לעיל השו"ע לא כתב שכאשר יש הוכחה שלצורך עצמו הדליקה, מותר אע"פ שידוע שהיתה כוונה חלקית גם עבור ישראל. הוא רק כתב שיש רוב ישראל אבל עדין הכוונה לצורך רוב ישראל מוטלת בספק ובכגון זה גם המג"א יסבור שנניח את הספק ונלך אחר הוודאי. אכן ביחס לדברי הרשב"א נראה שדברי המג"א אינם עולים עימהם בקנה אחד. כיוון שהרשב"א מתנסח בצורה חדה וחותכת – "אבל עשאו לצורך עצמו, אפילו היו שם כמה ישראלים מותר, דלעולם עיקר דעתו אינה אלא לעצמו". מהמילה לעולם משמע שהרשב"א הולך אחר עיקר דעת הגוי כלומר שלצורך עצמו הדליקה גם כאשר ידוע שהיתה כוונה חלקית גם לצורך ישראל, שלא כדברי המג"א.

ז. דעת הרמב"ם

מהרמב"ם, הן בפירוש המשנה והן במשנה תורה, מוכח שדעתו לאסור גם כאשר היתה רק כוונה חלקית עבור ישראל, ואין העובדה שעיקר דעת הגוי על עצמו מתירה את ההנאה ממלאכתו. במשנה תורה הדבר כמעט מפורש שהרי הרמב"ם מוסיף את המילה "בלבד" כשהוא מתיר את ההנאה ממלאכת הגוי. כלומר שרק אם לא היתה שום כוונה חלקית אף בשביל ישראל מותר, אבל אם הגוי התכוון גם עבור ישראל ואע"פ שעיקר דעת הגוי על עצמו. גם

⁴³ לכן במחצה על מחצה אנחנו אוסרים מספק, שהרי אין ודאות שדעתו היתה על המחצה הגוים. וזה בדיק הטעם השני שמביא המשנ"ב לאסור במחצה על מחצה – שמון הסתם עיקר דעת האדם על שני החצאים, ולכן אסור, שהרי די בכוונה חלקית לצורך ישראל ע"מ לאסור את ההנאה ממלאכת הגוי בשבת.

בפיהמ"ש (שבת פט"ז מ"ח) כותב הרמב"ם בפירושו שהמשנה הביאה את דין הנר ברישא ולא הסתפקה בבבא האמצעית שהגוי מילא מים לבהמתו ע"מ להשמיענו שאם הדליק הגוי בשבילו ובשביל ישראל אסור⁴⁴. כלומר אם הגוי התכוון גם עבור ישראל אסור אע"פ שעיקר דעתו על עצמו.

ח. פסק ההלכה

כאמור נמצא שיש מחלוקת בין הרשב"א (ואולי רש"י) לבין הרמב"ם והסמ"ג מה הדין כאשר הגוי עושה מלאכה בשבת בשביל עצמו ובשביל ישראל, הרשב"א מתיר כיוון שלעולם עיקר דעת הגוי על עצמו ולכן כוונתו החלקית עבור ישראל לא נחשבת ואילו הרמב"ם והסמ"ג אוסרים כיוון בגלל כוונתו החלקית עבור ישראל.

אם נשפוט את הדברים לאור הסוגיא שלנו בבבלי, קשה להכריע. הסברנו לעיל את מעשה דשמואל כרשב"א אך למען האמת הדברים אינם מוכרחים. יש שלוש אפשרויות לכוונת הגוי בהדלקת הנר:

1. הגוי התכוון לצורך שמואל בלבד.
2. הגוי התכוון לצורכו ולצורך שמואל כאחד.
3. הגוי התכוון לצורך עצמו בלבד.

האפשרות הראשונה בודאי אסורה והאחרונה בודאי מותרת, כפי שמפורש במשנה. השאלה מה הדין באפשרות האמצעית. הרשב"א סובר שלאחר שהגוי עיין בשטרותיו לאור הנר הבין שמואל שכוונת הגוי היתה גם לצורך עצמו, בנוסף לכוונתו עבור שמואל, כלומר כאפשרות השנייה מבין האפשרויות שמנינו לעיל. קודם לכן חשב שמואל שהנר הודלק לצורכו בלבד. לעומת זאת נראה שהרמב"ם סובר שלאחר שהגוי עיין בשטרותיו לאור הנר הבין שמואל שכוונת הגוי היתה רק לצורך עצמו (כאפשרות השלישית), כלשון הגמ' "אמר אדעתא דנפשיה הוא דאדליק" ולכן התיר שמואל לעצמו ליהנות מהנר⁴⁵. לדעת הרמב"ם מתחילה סבר שמואל שהנר הודלק רק לצורכו, או אולי גם לצורך גוים נוספים. נמצא שהרמב"ם והרשב"א חלוקים בפירוש מעשה דשמואל ולכן אין הכרע ממעשה דשמואל במחלוקת הרמב"ם והרשב"א.

⁴⁴ יתרה מזאת, הרמב"ם לא מדגיש שמוכח שהגוי עשה גם עבור ישראל, כלומר שבמקרה שמוכח שזה עבור ישראל בודאי אסור. ומשמע שהוא מבין שזהו עיקר פירוש דברי המשנה "ואם בשביל ישראל אסור" – שעושה בשביל ישראל ובשבילו.

⁴⁵ מוכרחים להגיד זאת ע"מ ליישב את פסק הרמב"ם עם הסוגיא בבבלי ומעשה דשמואל, ופשוט מהרמב"ם שהוא למד את דבריו מהסוגיא הזו ולא רק מהסוגיא בירושלמי (שתידון בתוספת הרחבה בהמשך), שכן הוא מביא את המשנה ומעשה דר"ג ודברי רבא. בלא הסבר זה לא מובן לדעת הרמב"ם מדוע התיר לעצמו שמואל ליהנות מאור הנר. אם הרמב"ם חידש את הדין הזה מדעתו היה לו לכתוב "ונראה לי" כדרכו בשאר מקומות שמחדש דבר שלא מפורש בגמ'. גם בפיהמ"ש פשוט שמקורו בסוגיא בבבלי.

המשנה ברורה פוסק לאסור כאשר ידוע שהגוי עשה גם בשביל הישראל כדעת המג"א. אמנם בעיקר הדין מסתפק הביה"ל האם באמת הלכה כדברי הסמ"ג. שאמנם דעת ר' יונה שלצורכו ולצורך ישראל אסור, אבל הרשב"א חולק ולפירושו הירושלמי דוחה את דעת ר' יונה ומסקנתו שלצורכו ולצורך ישראל מותר. הביה"ל גם סובר כרשב"א שפשט הסוגיא בבבלי במעשה דשמואל מורה כן⁴⁶. וכך דעת הרשב"א להלכה. אלא שהרמב"ם בפירוש פוסק שלצורכו ולצורך ישראל אסור. לכן באופן פשוט מסיק הביה"ל לאסור כמג"א, הרמ"א, הסמ"ג והרמב"ם, והסומך על הרשב"א להקל כשהגוי עצמו נהנה ממלאכתו אין למחות בידו.

ט. ישוב הקושיא על הר"ן מהסוגיא בשבת

אם נחזור להיתרו של הר"ן בסוגייתנו בע"ז ולקושיא שהקשנו עליו מהסוגיא בשבת, הרי שאם נאמר שבמקרה של הר"ן הגוי עובד בשבת במרחץ עבור עצמו ועבור הישראל כאחד (שהרי הם שותפים ומתחלקים לבסוף בשווה ברווחים) הרי שלפי הרשב"א אין קושיא כלל. שמכיוון שהגוי עצמו נהנה ממלאכתו ע"י הרווחים שהוא נוטל, עיקר דעתו על עצמו, ולא אכפת לי שיש שם רוב ישראל, כש"כ כאן שזה מחצה ומחצה⁴⁷. אין חשש שהגוי ירבה בכמות שהרי כל שעה מתחלקת לפי אחוזים בינו לבין הישראל, ולכן כל שעה שהוא מוסיף לעבוד היא בשביל חלקו שלו ברווחים. אין שעה מסוימת שכל הרווח ממנה הולך רק לישראל, כך שנמצא שאם הגוי יוסיף לעבוד אף בשעה הזאת, הוא עבד רק עבור הישראל. ומסתבר שהר"ן שהוא תלמיד הרשב"א סובר כמותו שכאשר הגוי עושה לצורכו ולצורך הישראל, עיקר דעתו על עצמו ומותר אע"פ שידוע שהתכוון גם לצורך הישראל. אלא שהרמ"א בסי' תקטו פסק כסמ"ג שאם ידוע שהגוי עשה לצורך שניהם אסור, וזה עומד לכאורה בסתירה למה שפסק כאן בסי' רמה ס"א כר"ן.

לכן נראה לומר שהמקרה שמתיר הר"ן שונה ממה שאסר הסמ"ג עפ"י הירושלמי. במקרה של הסמ"ג לא אכפת לגוי שהישראל ינה, הרי בלאו הכי הוא עצמו רוצה להשתמש בנר או בכבש ונר/כבש לאחד נר/כבש למאה. הנאת הישראל לא דורשת מהגוי שום טירחה ואדרבא, הגוי שמח שהישראל יחזיק

⁴⁶ הביה"ל כותב שכפי שהירושלמי מבין בפירוש את מעשה שמואל כל צורכו ולצורך ישראל, כך פירוש המעשה בבבלי, כלומר שמשארה שמואל שהגוי מעיין בשטריו לאור הנר הבין שהגוי הדליק גם לצורך עצמו, אבל מ"מ גם לצורך שמואל (כאפשרות השניה שהזכרנו לעיל). וא"כ מסקנת הבבלי שלצורכו ולצורך ישראל מותר כרשב"א. יתכן שהביה"ל סובר שדוחק להגיד שמציאות במעשה דשמואל שונה בשני התלמודים. אלא שכפי שאמרנו נראה מוכרח שהרמב"ם הבין את מעשה שמואל המובא בבבלי בשונה מהרשב"א באופן שהגוי התכוון בסופו של דבר רק לצורכו.

⁴⁷ יתכן שגם הרא"ש והשו"ע יתירו ומכיוון שמדובר כאן על מחצה ישראל אף לרש"י והמ"מ מותר.

לו טובה. אבל במקרה שהתיר הר"ן בודאי שהגוי היה מעדיף שהישראל לא יקח כלום מהרווחים. הוא רוצה להרוויח כמה שיותר, אלא שהוא חייב לתת לישראל את חלקו, לפחות כנגד גוף המרחץ שבבעלות הישראל. אומנם אין חשש שהגוי ירבה במיוחד עבור הישראל כפי שהסברנו לעיל, אך בודאי שהרווחים שנוטל הישראל גורמים לגוי טירחה מרובה שהיה מעדיף לחסוך או לפחות לקחת את פירותיה. לכן הגוי כלל לא עושה זאת עבור הישראל וכלשון הר"ן "והגוי מחמם את המרחץ בשבת בשביל חלקו", וא"כ השאלה מהסוגיא בשבת ופסק הרמ"א בסי' תקטו' כלל לא מתחילה. במקרה של הר"ן הגוי עובד לצורך עצמו בלבד ואין שום כוונה חלקית עבור הישראל ולכן פשוט שההנאה ממלאכת השבת מותרת.

איסור מראית העין

הר"ן מביא שתי טעמים להתיר במקרה הזה את איסור מראית העין:

1. הכל יודעים שיש לגוי חלק במרחץ והוא נקרא על שם שניהם, בשותפות, ולכן יתלו שהגוי עובד בעסק כשותף על דעת עצמו ולא כפועל בשליחות הישראל.
2. אין לישראל יכולת למנוע מהגוי להפעיל את המרחץ בשבת, שהרי גם לגוי יש חלק בגוף העסק, ומכיוון שהעסק יופעל בשבת בכל מקרה – אין לאסור את שכרו בדיעבד.

הטעם הראשון שמביא הר"ן הוא חידוש גדול אבל מסתבר מאוד, והוא נזכר גם בתשובת ר' חויתה (שו"ת שמחת כהן סי' נח, מדעת עצמו מבלי להזכיר את הר"ן). איסור מראית העין נובע מכך שהרואים לא יודעים שישנה אפשרות מותרת למציאות שהם רואים (שגויים עובדים בעסק ישראלי בשבת) ויחשבו שהדבר נעשה באופן האסור. לכן כאשר דרך המקום להשכיר או לתת באריסות עסקים מסוג מסוים⁴⁸, אין בהם איסור מראית עין שהרי הרואים יתלו שעבודת הגוי בשבת נעשית באופן המותר. כך גם כשידוע שהבעלות על גוף העסק היא בשותפות עם גוי, הרואים יתלו שעבודת השבת היא בחלקו של השותף גוי ומחמתו, ולא בשליחות הישראל. כלומר לא אכפת לנו האם הרואים יתלו שהדבר נעשה באופן שמציע הר"ן ששניהם עובדים יחד בימי החול ובשבת הגוי עובד על דעת עצמו או אפילו שהתנו מתחילה שכל עבודת השבת נמצאת בחלק הגוי בעסק כברייתא בע"ז (כב, ב), העיקר שהם תולים באופן של היתר בגלל שותפות הגוי. נמצא, לפי טעם זה, שרק כאשר העסק נקרא באופן בלעדי על שם הישראל, בלא שידועה שותפות גוי בעסק, קיים איסור מראית עין. ודאי שבהשוואת המרחץ לשדה, הר"ן לא מתכוון שהרואים יאמרו שהישראל נתן את המרחץ באריסות לגוי כפי שהם אומרים בשדה, שכן פשוט

⁴⁸ שעי' הבעלים מוכרים את הזכות לעבוד בעסק וליהנות מפירותיו או מחלקו.

בגמ' שאין דרך לתת מרחץ באריסות⁴⁹ בשונה משדה. אלא ההשוואה לשדה היא מבחינת העיקרון, שהרואים יודעים שיש אופן של היתר ותולים בו; בשדה זה האריסות, ובמרחץ זה שותפות הגוי בגוף העסק.

הטעם השני מגיע מכיוון אחר לגמרי. המציאות היא כזו שהעסק יעבוד בשבת בכל מקרה למרות איסור מראית העין (שהרי שם הישראל נקרא על העסק) בגלל השותף הגוי שלא יסכים להפסיד את רווחי השבת שלו בגלל שמירת השבת של הישראל. ומכיוון שבעל כורחו של הישראל העסק יעבוד בשבת סובר הר"ן שאין לאסור בדיעבד את רווחי השבת. מבואר מכאן שהר"ן סובר שאיסור מראית עין הוא רק לכתחילה מפני הרואים, אבל אם בדיעבד האיסור כבר נעשה – שכר השבת אינו אסור⁵⁰. איסור הנאה משכר השבת בדיעבד קיים רק אם עצם עבודת הגוי בשבת היתה אסורה כיוון שהיתה בשליחות הישראל. אבל כאן שהגוי עובד על דעת עצמו בשביל החצי שלו כאריס, אין לאסור את השכר בדיעבד מצד איסור מראית העין. נמצא, שהטעם השני שמביא הר"ן מתיר רק מקרה בדיעבד שהשותפות כבר קיימת ואין בו היתר לכתחילה להיכנס לשותפות כזו. אדרבא, יתכן שיחולו כאן דברי הרלב"ח (שו"ת מהרלב"ח סי' קו) "שאם יש כח בידו לבטל השותפות ואינו מבטלו, לא לבד עשה איסור מתחילה במה שנשתתף עם הגוי בלא תנאי, אלא שגם בכל שבת עושה איסור במה שהגוי עושה מלאכה בחלקו"⁵¹. כלומר הישראל יהיה מחויב למשוך ידו מהשותפות אם יש לאל ידו. נראה שמחמת זה הבי"י (סי' רמה) כשהוא מביא ודן בדברי הר"ן הללו מזכיר רק את הטעם הראשון ולא את הטעם השני. כלומר שגם הבי"י הבין שהטעם הזה יכול להועיל רק בדיעבד ליהנות מהרווחים ולא לכתחילה, שהרי אין כאן היתר מהותי לאיסור מראית העין, אלא רק כורח השעה שהגוי יעבוד בעסק בכל מקרה.

י. מפשט לשון הרמב"ם משמע שהוא חולק על הר"ן

הבי"י מבין שהרמב"ם חולק על הר"ן. ובאמת כך נראה מפשט דברי הרמב"ם, שהרי הרמב"ם שינה מלשון הברייתא והכליל יותר את הדברים. הברייתא אומרת – "ישראל וגוי שקיבלו שדה בשותפות, לא יאמר ישראל לגוי טול

⁴⁹ ע"ז כא ע"ב – אריסא דמרחץ לא עבדי אינשי.

⁵⁰ זה מדויק בדברי הר"ן שכותב שמכיוון "שהגוי לא ימנע בשביל הישראל מלחמם בשבת אין מקום לאסור שכרו" ומיד ממשיך ומסביר שהגוי עובד על דעת המחצה שלו, וכלל לא מתייחס יותר לאיסור מראית העין, כלומר שמצד מראית העין ודאי שאין מקום לאסור בדיעבד את השכר.

⁵¹ אומנם הרלב"ח אמר זאת בשותפות של ישראל וגוי בבהמה (בגוף עצמו ולא רק בשימוש) ששם יש איסור מהותי בעצם עבודת הגוי עם הבהמה בשבת – הן מחמת שניצטוונו על שבת בהמתנו והן מחמת שמדובר שם שהישראל מקבל יום חול כנגד יום השבת של הגוי בלא תנאי מתחילה, ונמצא שהגוי עובד בשבת בשליחות הישראל. יתכן שאלו איסורים חמורים יותר.

חלקך בשבת ואני בחול, ואם התנו מתחלה – מותר". כלומר הברייתא פותחת מיד במקרה שהישראל מעוניין לעבוד יום שלם בחול כנגד יום השבת שהגוי יעבוד בשבת, ועל כך היא אומרת שרק התנו מתחילה מותר. אבל הרמב"ם כותב "המשתתף עם הגוי במלאכה או בסחורה או בחנות, אם התנו בתחילה שיהיה שכר השבת לגוי לבדו אם מעט ואם הרבה, ושכר יום אחר כנגד יום השבת לישראל לבדו, מותר. ואם לא התנו מבתחילה, כשיבואו לחלוק נוטל הגוי שכר השבתות כולן לבדו והשאר חולקין אותו, ואינו מוציא לו כלום כנגד יום השבת אלא אם כן התנה בתחילה. כלומר הרמב"ם מדבר באופן כללי ביותר – כל שותפות בין ישראל וגוי – ועל כך הוא כותב שהדרך היחידה המותרת היא שיתנו מתחילה שיום השבת כלל לא נמצא בחלקו של הישראל. אבל בלא תנאי מתחילה אסור לישראל לקבל כלום כנגד יום השבת. ומשמע שאין חילוק בין אם הישראל והגוי עובדים ביחד כל ימי השבוע ורק בשבת הגוי עובד לבד ובין אם הישראל עובד יום חול אחד לבד כנגד יום השבת. אדרבא, כדברי הב"י, מסתבר שהאופן היותר פשוט ומצוי של שותפות שעליו מדבר הרמב"ם הוא דווקא המקרה של הר"ן שבו במשך כל ימי השבוע הישראל והגוי עובדים יחד, ועליו אומר הרמב"ם שאסור ליהנות משכר השבת בלא תנאי מתחילה. כלומר הרמב"ם חולק על היתרו של הר"ן.

נראה שהטעם לאיסור לדעת הרמב"ם הוא שכיוון שהישראל בעלים על מחצית מגוף העסק הרי שבשבת כשהשותף הגוי בא לעבוד בעסק בשביל חלקו ברווחים מ"מ הוא צריך את הסכמת הישראל. אם הישראל יקח ממנו אחוז מהרווחים כנגד חלקו בגוף העסק או אפילו חצי מהרווחים, הרי שהגוי בעבודתו זו הוא כפועל ושליח הישראל לעבוד בחלקו בשבת. הדבר שונה מאריס שם הישראל מביא את הגוי לעשות את כל עבודת השדה וכל ימי השבוע פתוחים לפניו והוא רשאי לעבוד מתי שיחפוץ. לפיכך עבודתו אינה בשליחות הישראל אלא על דעת עצמו. אצלנו בכל ימי החול שניהם עובדים יחד בעסק, כל אחד בחלקו, ורק בשבת מתאפשר לגוי לעבוד בחלק הישראל – וממילא אם יהנה הישראל מהרווחים הללו הרי שהגוי היה כפועל שלו. כיוון שהעבודה מוגדרת להיות בשבת, זה נחשב בשליחות הישראל⁵². לקמן (בהערה 29) מובאים דברי הנהר שלום שהאיסור כאן הוא מחמת מראית העין, שיאמרו שהישראל עשה את הגוי שליחו לעבוד בשבת. אבל משמע לי שהב"י הבין בדעת הרמב"ם שהאיסור הוא מהותי מצד עצם עבודת הגוי בשבת. שהרי הוא מסתמך בדבריו על דברי הרמב"ם שמדברים על האיסור המהותי של הנאה ממלאכת הגוי בשבת ולא על איסור מראית העין.

⁵² גם אם הישראל יקבל שכר רק כמשכיר את חלקו בגוף הנכס לגוי, עדין הוא נהנה מעבודת הגוי בשבת שנחשב כשכירו ופועלו, שהרי אילמלא עבודת הגוי בשבת לא היה הישראל יכול לקבל אפילו את הרווח הזה.

יא. תירוץ הב"י ליישב דברי הר"ן

תירוץ הב"י פשוט באופן עקרוני והוא משתמש בחילוק שהר"ן עצמו כתב ביחס לתוספתא בדמאי (או הברייתא בע"ז כב.). הר"ן מעמיד את הברייתא במציאות שהישראל והגוי לא עובדים יחד כל ימות השבוע, אלא יש יום אחד שרק הישראל עובד (כנגד יום השבת שרק הגוי עובד) ולכן זה נחשב שהגוי עובד בשליחות הישראל, שהרי נלקח ממנו יום חול אחד. ממילא כותב הב"י שכך יעמיד הר"ן גם את דברי הרמב"ם. אבל כאשר שניהם עובדים יחד כל ימות השבוע ובשבת הגוי עובד לבדו על דעת עצמו, גם הרמב"ם יודה שמותר, שעבודת הגוי אינה בשליחות הישראל.

אלא שכאמור מסתימת לשון הרמב"ם משמע שאין חילוק וכל הנאה מרווחי השבת אסורה אם לא התנו בתחילה, גם אם כל ימות השבוע שניהם עובדים יחד. גם מלשון הב"י משמע שכל תירוצו הוא לדעת הר"ן – כיצד הר"ן יישב את דברי הרמב"ם⁵³, אבל הוא עצמו לא סובר ומבין מפשטות לשון הרמב"ם שאין חילוק וגם במקרה שמביא הר"ן אסור לישראל ליהנות מרווחי השבת אם לא התנו מתחילה. כך גם מובן מדוע בשו"ע לא הזכיר כלל את דברי הר"ן אלא סתם כלשון הרמב"ם שרק ע"י תנאי מתחילה מותר, בלא שום חילוק. כפי שראינו בתחילת היחידה (אות ב') הרמ"א המג"א והמשנ"ב פסקו כדברי הר"ן להלכה.

יב. פסק ההלכה לדעת רבים מהפוסקים הספרדים

אכן רבים מאחרוני הפוסקים הספרדים סוברים שדעת השו"ע והרמב"ם להלכה לחלוק על היתר הר"ן ולאסור גם כאשר הישראל והגוי עובדים יחד כל ימי השבוע ורק בשבת הגוי עובד לבד על דעת עצמו בשביל חלקו. עיקר טעמם הוא לשונו הכללית של הרמב"ם והשו"ע אחריו שבשותפות בין ישראל וגוי אסור לישראל ליהנות מרווחי השבת אא"כ התנו מתחילה, ומשמע שאין היתר אלא ע"י תנאי מתחילה בלי חילוק בין אופני השותפות השונים כולל מקרה הר"ן שהוא השותפות הפשוטה. כך כתבו הנהר שלום והמטה יהודה והביאו דבריהם כף החיים ור' חויתה הכהן זצ"ל.

⁵³ שאל"כ קשה מדוע לא כותב הר"ן שהרמב"ם חולק על דבריו ואוסר.

תוספת הרחבה:

יג. תשובת גאונים מפורשת שלא כדברי הר"ן

הגאון מתיר לישראל ליהנות מהרווחים כאשר המשא ומתן במעות מוטל כולו על הגוי והעבודה אינה מוטלת כלל על הישראל, מכיון שע"י זה עבודת הגוי אינה בשליחות הישראל כפי שהרחבנו בעניין ביחידה 3. אלא שהוא מסייג זאת כאשר העסק מתנהל בחנות או במקום קבוע. ומבואר מדבריו שהאיסור כשיש מקום קבוע נובע ממראית העין, שהרי הוא כותב בפירוש "ונודע שהיא בשותפות לישראל". גם מהמשך דבריו הדבר מבואר – הגאון משווה את האיסור כשיש מקום קבוע לדין המרחץ שאסרה המשנה בע"ז כא ע"א להשכירו לגוי ולעומת זאת מתיר בשדה, והטעם שם מבואר שהמרחץ נקרא על שמו ויאמרו שהגוי שכירו, אבל בשדה אמרי אריסותיה קעביד, דשדה לאריסותא קיימא.

מפורש בדברי הגאון שלא כדברי הר"ן – שכשהם עובדים יחד בחול ובשבת הגוי עובד לבדו אסור לישראל לקחת מהרווח, ואין אנו אומרים בזה שהגוי עובד אדעתא דנפשיה. אין חילוק בין ששניהם עובדים יחד כל ימי החול כדברי הר"ן או שהישראל עובד יום אחד בחול לבד כנגד השבת כדברי הברייתא – בשניהם אסור לישראל ליהנות מרווחי השבת, בדיוק כפי שהסברנו בפשט דברי הרמב"ם. א"א לתרץ שגם בתשובת הגאונים הזו מדובר שהישראל עובד לבד יום אחד בחול כנגד יום השבת (כפי שהסביר הב"י לדעת הר"ן בדברי הרמב"ם), שהרי על מקרה זה מדבר הגאון בנפרד מיד אח"כ. עוד מבואר מהתשובה שהאיסור במקרה זה הוא מהותי מצד עצם עבודת הגוי בשבת ולא כדברי הנהר שלום שזה מחמת מראית העין⁵⁴.

א"כ ראינו שיש לכאורה תשובת גאונים מפורשת שלא כדברי הר"ן, דבר שמחזק את פסיקת הפוסקים הספרדים והב"י שלא לפסוק כדברי הר"ן ועומד בניגוד לפסיקת הרמ"א, המג"א והמשנ"ב להתיר כר"ן. מאידך חשוב לזכור שכנראה שתשובה זו לא היתה לפני רוב הפוסקים האחרונים הללו, ויש להסתפק במקוריות התשובה (ראה הערה 2 לעיל).

⁵⁴ שהרי על איסור מראית העין הגאון כבר סיים לדבר, והוא מדבר כעת על האיסור המהותי של עבודת הגוי בשבת בשליחות הישראל. כך מתברר ממש מהמשך המשפט כשהגאון אוגד יחד עם המקרה שלנו את האיסור להגיד לגוי טול חלקך בשבת וכו', ומתיר את שני המקרים רק ע"י תנאי מתחילה. וזוהי הברייתא בע"ז (כב, ע"א) שעוסקת באיסור המהותי של עבודת הגוי בשליחות הישראל ולא באיסור מראית עין.

יחידה 4 – שותפות במעות למשא ומתן

עד כה דנו בשותפות של ישראל וגוי מסוג כזה שבאופן עקרוני העבודה בעסק מוטלת על שניהם, ולכן כאשר הגוי עובד כל יום השבת ע"מ ליטול חלקו וכנגדו עובד הישראל בחול – הרי שהוא למעשה עובד בשליחות הישראל. מה הדין בסוג שותפות שהעבודה לא מוטלת כלל על הישראל אלא מההתחלה מוסכם שהעבודה בעסק היא באחריות הגוי בלבד, לפי שיקול דעתו? האם ניתן לומר שהגוי עובד לגמרי על דעת עצמו ולא בשליחות הישראל ולהתיר הנאה מרווחי השבת? על כך ועוד ביחידה הבאה.

א. דברי הרמב"ם והשו"ע.

רמב"ם הל' שבת פ"ו, הי"ח:

הנותן מעות לגוי להתעסק בהן, אף על פי שהגוי נושא ונותן בשבת, חולק עמו בשכר בשווה, וכן הורו כל הגאונים.
כלומר בשם כל הגאונים מתיר הרמב"ם לחלוק בשווה את הרווחים אע"פ שלא התנו מתחילה.

מדוע כאן הגוי לא נחשב שליח הישראל להתעסק עם המעות בשבת?

דבר זה מתבאר בשו"ע. השו"ע פסק את דברי הרמב"ם והביא להם שת"ע טעמים בשם המגיד משנה.
שו"ע סי' רמה ס"ד:

יכול ישראל לתת לגוי מעות להתעסק בהם, ואע"פ שהגוי נושא ונותן בהם בשבת – חולק עמו כל השכר בשווה, מפני שאין מלאכה זו מוטלת על הישראל לעשותה שנאמר שהגוי עושה שליחותו, וכן אין העסק ניכר ממי הוא.

כיצד עונה הטעם הראשון על שאלתנו – מדוע אין הגוי שליח הישראל לחלל את השבת, כלומר מדוע אין איסור על עצם עבודת הגוי בשבת? (השווה את הדברים ללשון רש"י על הברייתא בגמ' (ע"ז כב ע"א) שלמדנו ביחידה 1) האם הטעם השני עונה על אותה שאלה או שהוא מסביר את ההיתר לאיסור אחר?

לצורך הבנת הטעם השני נעיין במשנה שקדמה לסוגיית הגמ' שלמדנו. המשנה עוסקת במחלוקת ר' מאיר ור' יוסי לגבי מכירת שדות לגוים או השכרתן, בארץ או בחו"ל שהרי אסרה תורה לתת להם חניה בקרקע. מוסיפה המשנה שבכל מקרה אסור להשכיר להם בית לדיור כיוון שמכניסים לתוכו את העבודה זרה שלהם, ומסיימת באיסור שנוגע לסוגייתנו:
משנה מסכת ע"ז (כא, ע"א):

אין משכירין להם בתים בא"י ואין צ"ל שדות וכו' דברי רבי מאיר; רבי יוסי אומר בא"י משכירין להם בתים אבל לא שדות וכו'. אף במקום שאמרו להשכיר, לא לבית דירה אמרו, מפני שהוא מכניס לתוכו ע"ז, שנאמר לא תביא תועבה אל ביתך (דברים ו, ז). ובכל מקום לא ישכיר לו את המרחץ, מפני שהוא נקרא על שמו (רש"י: והרואה שמחממין בשבת אומר שהבלנים שלוחין של ישראל הו).

אומנם, המשנה לא כותבת במפורש שהאיסור להשכיר את המרחץ הוא מחמת עבודת הגוי בשבת, אבל הדבר מתבאר היטב בברייתא שמביאה הגמ' על המשנה – "תניא רשב"ג אומר לא ישכיר אדם מרחצו לגוי מפני שנקרא על שמו וגוי זה עושה בו מלאכה בשבתות וימים טובים" (תוספתא פ"ב).

כיצד אתה מבין כעת את הטעם השני שהביא הב"י?

ב. דברי הכל בו

בב"י מובא בשם הכל בו טעם נוסף להיתר לתת לגוי מעות למשא ומתן ולחלוק עימו את הרווחים.
ב"י סי' רמה:

והכל בו כתב והטעם, לפי שאין אותו שכר אלא שכר מעותיו, והוא כשכירות כלים שאין לנו שביתת כלים עכ"ל ולפי זה הוה משמע דאפילו לכתחלה יכול ליתן מעות לגוי להתעסק בהם כיון דמדמי ליה לשביתת כלים, וכלים אפילו לכתחלה יכול להשאילן ולהשכירן לגוי אלא שמדברי הרמב"ם שכתב הנותן מעות לגוי משמע דדוקא בדיעבד קאמר אבל לכתחלה לא. ומיהו אפשר דלישנא דהנותן אינו מדוייק דאפילו לכתחלה נמי שרי ולזה הדעת נוטה.

נאמר בתורה "לא תעשה כל מלאכה; אתה ובנך ובתך, עבדך ואמתך ובהמתך, וגרך אשר בשעריך" (שמות כ, י), כלומר מצווים אנחנו על שביתת בהמתנו ולכן אסור לישראל להשכיר בהמתו לגוי והגוי עושה בה מלאכה בשבת. ואע"פ שעצם עבודת הגוי בשבת אינה אסורה שהרי הוא עובד בשביל עצמו ולא בשליחות ישראל, מ"מ יש ציווי על עצם שביתת הבהמה. אבל על שביתת הכלים לא נצטוונו וזה מה שטוען הכל בו כשהוא משווה את המעות לכלים כטעם להתיר.

איזה איסור מתירה ההשוואה הזו לכלים? האם היא מתירה את עבודת הגוי בשבת בשליחות ישראל?
למדנו שלמסקנת הב"י ההיתר שאנו דנים בו בסוגייתנו, לתת מעות לגוי ולחלוק עימו את כל הרווחים ואע"פ שהגוי מתעסק בהם בשבת, הוא היתר לכתחילה ולא רק בדיעבד.

ג. תשובת בעל הזקן אהרון

בעל הזקן אהרון⁵⁵ דן בדין שלנו בנקודה חשובה. הזקן אהרון (סי' קכו) נשאל כך:

יהודי רוצה להשתתף עם הגוי בחנות, והסחורה של שניהם בחנות, והגוי יושב בחנות אלא שהכל יודעים שהיא שותפות עם היהודי. ושואלין מה דינו לענין שבתות וימים טובים?

כלומר הישראל והגוי באים להשתתף יחד בחנות ובסחורה אלא שכל העבודה מוטלת על הגוי לבדו (רק הגוי יושב בחנות), ומפורסם שהעסק נמצא בבעלות חלקית יהודית. הזקן אהרון פוסק שאין היתר לענין אלא ע"י תנאי מתחילת השותפות כדברי הברייתא (ע"ז כב ע"א) ופסק הרמב"ם בענין (שבת ו, יז) כפי שלמדנו ביחידה 1. אלא שהוא דן האם יש היתר למקרה הנ"ל אף בלא תנאי מתחילה מדין הנותן מעות לגוי שהרי בשניהם אין העבודה מוטלת על הישראל כלל, וזה לשונו –

ומה שכתב (הרמב"ם) אח"כ 'הנותן מעות לגוי להתעסק...' אינו דומה לנידון זה, ולכן אין דינם שווה. דההיא במתעסק ומסתחר לעצמו מבלתי קביעות מקום דומיא דחנות דהכא (שבמקרה שלנו יש קביעות מקום בגלל החנות ולכן א"א להתיר, בשונה מהמקרה ברמב"ם). ואע"פ שאין היהודי יושב בחנות אלא נכנס ויוצא – שותפות חנות קרינן ביה, ודינם שווה כדלעיל (כפי שנתבאר שצריך להתנות מתחילה וכו'). וזה מבואר יותר מביעתא בכותחא.

הזקן אהרון כותב שהדבר פשוט שאין להתיר במקרה שלנו להשתתף עם הגוי ללא תנאי מתחילה כיוון שיש קביעות מקום של החנות ובכך הדבר שונה מהיתר הרמב"ם לתת מעות לגוי למו"מ. מדוע? הרי קביעות המקום לא שינתה את העובדה שהעבודה לא מוטלת כלל על הישראל ואין הגוי שלוחו?

ד. ר' כלפון משה הכהן חולק על בעל הזקן אהרון

ר' כלפון משה הכהן⁵⁶ נגע גם הוא בדיוק בשאלה זו וחלק על הזקן אהרון. דבריו הובאו ע"י ר' חויתה הכהן⁵⁷ בשו"ת שמחת כהן חלק אורח חיים סימן נח:

⁵⁵ ר' אליהו בן בנימין הלוי, כנראה שחי בדור שלפני ר' יוסף קארו (בדורו של מהר"י ברב ור' אליהו מזרחי) בתורכיה.

שאלה. ישראל שרוצה להשתתף עם גוי אחד במכונה של שלג [קרח] ואיזה דברים אחרים וכל העסק מתנהג ע"י שכירים גוים רק שהקרבן מאת הישראל והגוי, וחולקים הריוח. איך יעשה הישראל כדי להנצל מאיסור שבת.

כלומר גם כאן מדובר שהעבודה כלל לא מוטלת על הישראל, הגוי מתעסק עם כל צורכי העסק, והישראל רק נותן את הקרבן. ר' חויתה פוסק בתשובתו ש"אין לנו אלא ההיתר שכתב מרן ז"ל בשו"ע ריש סימן רמ"ה שיעשו תנאי בשעה שבאים להשתתף שיהיה שכר שבת לגוי לבדו ושכר יום א' כנגד שכר שבת לבדו דבזה מותר" אלא שממשיך ר' חויתה וכותב:

ושלחתי זה להרה"ג מוהרמ"ך [מורנו הרב כלפון משה הכהן זצ"ל] להודיעני דעתו הרחבה בזה. וזה מה שהשיב לי:

ראיתי מה שכתב כת"ר נר"ו ולעד"ן דבכהאי גוונא שאין הישראל מתעסק כלל במלאכה לא בחול ולא בשבת, וכן השכירות של הפועלים אין לישראל עסק בהם והגוי הוא העושה את כל זה, הרי זה דומה למ"ש מרן בס"י רמ"ה סעיף ד' יכול הישראל ליתן לגוי וכו'. והגם דהרב זקן אהרן ז"ל בס"י קכ"ו דעתו דמייירי בלא קביעות מקום וכו' נלע"ד דדעת הרב מטה יהודה ז"ל בס"י רמ"ה סק"י הפך זה ודעתו לדינא להתיר גם בקביעות מקום ואח"כ כתב וע' בס' זקן אהרן וכו' ר"ל שאין דעתו כן ושממה שנתבאר אין דבריו נראים. וכן לענ"ד יש לדקדק מתשובת הגאונים דגם דהוי חנותא כשאין הישראל עושה כלום לא בחול ולא בשבת מתיירים זה הפך דברי הרב זקן אהרן ז"ל...וכן סתם לשון הרמב"ם ומרן והגאונים מורים דאין לחלק בכך.

ר' כלפון סובר שכאשר הישראל לא מתעסק כלל עם המלאכה ולא עם שכירות הפועלים, וכל זה נמצא באחריות הגוי, יכול הישראל לחלוק עם הגוי ברווחים לכתחילה אע"פ שלא התנו כלום מתחילה והגוי עובד גם בשבת, ואין חילוק אם יש לעסק קביעות מקום – בכל מקרה אין הגוי נחשב שליח הישראל לחלל את השבת. מהי סברת ר' כלפון? מה הם הסימוכין בפוסקים שהוא מביא לדבריו?

⁵⁶ ראב"ד אי ג'רבא בתוניס (התרל"ד-התש"י), מגדולי חכמי ג'רבא בדורות האחרונים והתבלט ביותר בכישרון הנהגה, עשייה והנחלת ההלכה לציבור הרחב. חיבר ספרים רבים, ביניהם "ברית הכהונה" על מנהגי ג'רבא ושו"ת "שואל ונשאל". תומך נלהב של הקמת המדינה ורצה כל ימיו לעלות לארץ, עצמותיו הועלו לקבורה בשנת התשס"ו.

⁵⁷ ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (התרס"א- התשי"ט) ראב"ד ג'רבא, תלמיד ר' כלפון זצ"ל. נודע בעמקות לימודו ואהבתו לתורה. העמיד תלמידים הרבה, ביניהם ר' מצליח מזוז הי"ד שהקים את ישיבת "כסא רחמים" על שם רבו. בסוף ימיו עלה לארץ ושימש לרב מושב ברכיה (סמוך לאשקלון).

ה. תשובת רב שרירא גאון כפי שהובאה בב"י

נעייין בתשובת הגאונים (כפי שהובאה בב"י), שהיא המקור לדברי הרמב"ם וכל סוגייתנו, ונבחן האם אכן כדברי ר' כלפון מוכח משם שלא כדברי הזקן אהרון. כותב רב שרירא:

וששאלתם בר ישראל דיהב זוזי לגוי בשותפות או מטלטלין כדי למכור אותם ולעשות בהם סחורה ושקל וטרא בהו בשבת ובחול, שרי לישראל למישקל מההוא רווחא או לא. תשובה, הדין חזינא, דהאי דאמור רבנן משמא דראשונים דשרי אף אנחנא הכי שמיע לן מרבוותא דילן (כך ראינו שמה שאמרו חכמים משם הראשונים שמוותר גם אנחנו כך שמענו מרבותינו). דכד הוו הנך זוזי מעיקרא ביד גוי דעביד בהו כדחזי (שכאשר היו מעות אלו מתחילה בידי הגוי שמתעסק בהם כנדרש), הוא לבדו, ולא שקיל ישראל וטרי בהדיה, דלא אשכחן בכי הא מילתא איסור (ולא נושא ונותן ישראל עמו – לא מצאנו בדבר זה איסור).

כלומר רב שרירא מתיר לתת מעות לגוי להתעסק בהם לבדו ולחלוק עמו את הרווחים, בדיוק כפי שפסק הרמב"ם. ממשיך רב שרירא ואומר:

אבל היכא דאיכא חנותא דידיעא בשותפות דיליה אסור (אבל כשיש חנות שידועה בשותפות הישראל בה אסור).

כלומר אם יש חנות שהעסק מתנהל שם – אסור. ממשיך רב שרירא ואומר:

דהא מותר לישראל להשכיר שדהו לגוי ואף על גב דקא עביד בשבתא. ושמע מינה דהיכא דזוזי דישראל בידא דגוי, ועביד גוי כדחזי, זבין ומזבין כדניחא ליה (ועושה הגוי כנדרש, קונה ומוכר כרצונו), ולא צריך ישראל למיעבד מדעם (לעשות כלום) שעומד גוי תחתיו בשבת ועביד מאי דהוה עביד ישראל – לית על ישראל איסורא בהכי.

כלומר גם בשדה המושכרת לגוי וגם במקרה שלנו שנותן לגוי מעות למשא ומתן, הגוי עובד על דעת עצמו ואין לישראל שייכות לעבודה שנעשתה בשבת. ממשיך רב שרירא:

אבל היכא דשותפין אינון וישראל וגוי עבדי תרווייהו וביומא דשבתא עביד גוי במקום ישראל ואתו לאחשובי הדדי על מעשה שבת אסור. דתניא ישראל וגוי שקבלו שדה בשותפות וכו' ואם באו לחשבון אסור. פירוש "אם באו לחשבון" דאף על גב דהויא שבת בחלקו דגוי ואחד בשבת בחלקו של ישראל, שרי אם לא יבואו לחשבון, אלא שבת [הוא] דגוי (של הגוי) אם מרובה אם מועט כל דהוי (כל שהוא), ומקבל גוי על נפשיה דאי לא אתי ליה בשבת אלא דבר מועט לא מחשב. אבל אם באו לחשבון דא"ל את שקלת בחדא בשבתא מאה זוזי ואנא שקלית בשבת צ' זוזי מלא לי, וכל שכן אי בר ישראל תבע כהדין, אסור.

לכאורה מפורש בתשובת רב שרירא שכאשר יש קביעות מקום בחנות אסור לתת לגוי מעות להתעסק ולחלוק עמו ברווחים, וזה כדברי הזקן אהרון הפך דברי ר' כלפון.
מדוע זוקף ר' כלפון את תשובת רב שרירא כראיה לסברתנו?

ו. הסבר המטה יהודה בתשובת רב שרירא גאון

הדבר הזה מתבאר בדברי המטה יהודה⁵⁸ שעליו סומך ר' כלפון בדבריו וזה לשונו:

זה שכתוב בתשובות הגאונים בשם רב שרירא, שהביא מרן בסמוך, שכתב וזה לשונו: אבל היכא דאיכא חנותא דידיעא בשותפות דיליה אסור, על כורחך אינו רוצה לומר על הפירסום אלא רוצה לומר כדמסיק התם היכא דשותפין אינון וישראל וגוי עבדי תרוויהו וכו', שהוא החילוק שכתב ההגה בסמוך. והתם בתשובה הנזכרת כתב הדין בסתם – חלוקת (אופן)⁵⁹ ההיתר וחלוקת (אופן) האיסור כלל, ואח"כ פורש בדרך פרט, דוק ותשכח. המטה יהודה מבין שדברי רב שרירא "אבל היכא דאיכא חנותא" מתייחסים למקרה שנידון בהמשך דבריו שהישראל והגוי עובדים יחד בחנות ולכן אין היתר ליהנות מעבודת השבת אלא ע"י תנאי מתחילה. מהי הראיה לפירושו כפי שעולה מתוך סדר דברי רב שרירא? מה הדוחק של פירוש זה בפשט דברי רב שרירא?

ז. הנוסח המלא של תשובת רב שרירא שדוחה את הסבר המטה יהודה

אלא שתשובת רב שרירא זו מובאת ביתר אורך בתשובות הגאונים מוסאפיה (ליק תרכ"ד) סי' סח וכן בהלכות פסוקות מן הגאונים (מילר) סי' קכג, ושם נוסף קטע ארוך בדיוק בנקודה הבעייתית בנוסח המובא בב"י. זה לשון התשובה (עם הדגשת שינויי הנוסחאות) –

הכין חזינן דהאי דאמור רבנן משמא דהראשונים דשרו, אף אנחנא הכין שמייע לנא מן רבוואתא דילנא, דכד הוו הנך זוזי מעיקרא בידא דגוי דעבד בהו כדחזי, הוא לבדו, ולא שקיל ישראל וטרי בהדיה, לא אשכחינן בכי הא מלתא צד איסור. אבל ודאי היכא דאיכא חנותא דידיע בשותפות דיליה, אסור ליה לישראל לאשתתופי עם הגוי, דפתח גוי חנותא ויתיב ועביד מלאכתו וזבין ומזבין ביומא דשבתא, מ"ט, אמרי אריסותיה קא עביד. אבל היכא דהוא לגוי אנפשיה קא עביד (הגוי עובד לעצמו), ולא קרי על שום

⁵⁸ ר' יהודה עייאש, מגדולי הפוסקים באלג'יר לפני כ- 300 שנה. כתב פירוש "מטה יהודה" על שו"ע או"ח. בסוף ימיו עלה לא"י ונפטר בירושלים.
⁵⁹ מלשון מקרה שמתחלק לשתי אפשרויות – אופן המותר ואופן האסור.

ישראל, ואע"ג דעיקר מדעם דישראל הוא, שרי, דהא שדה של ישראל מותר להשכירו לגוי ואע"ג דקא עביד בה השתא בשבתא. ושמע מינה דבהיכא דזוזי ישראל בידא דגוי ועביד גוי כדחזי, זבין ומזבין כד ניחא ליה ובטיל כד ניחא ליה, ולית ליה לישראל בהדיה עסק דברים, ולא צריך ישראל למעבד הוא מדעם, שעומד גוי תחתיו בשבת ועביד מאי דהוה עביד ליה לישראל, שרי, ולית על ישראל בהכי איסורא. אבל היכא דשותפין אינון...

בנוסח המובא בב"י היה מעין חוסר רציפות וקפיצה – מיד אחרי דבריו "אבל היכא דאיכא חנות...אסור" רב שרירא חזר פתאום לתת טעם באריכות לתחילת דבריו, מדוע מותר לתת לגוי מעות להתעסק, מבלי להסביר כלל מדוע כאשר יש חנות "דידיעא בשותפות דיליה" אסור. הנק' הבעייתית הזו היתה הבסיס לפירוש המטה יהודה שהסביר שגם למקרה החנות רב שרירא חוזר אח"כ לתת טעם באריכות, וכל דברי רב שרירא בתשובה זו בנויים באופן כזה שבהתחלה, במשפט קצר, אומר רב שרירא את אופן המותר ואת האופן האסור, ואח"כ באריכות הוא חוזר לתת טעם על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. כך הוכיח המטה יהודה שדברי רב שרירא "אבל היכא דאיכא חנות...אסור" מדברים בכלל כאשר הישראל והגוי עובדים יחד כל ימי השבוע, וכלל לא קשורים לדין שלנו במעות למשא ומתן שאין העבודה מוטלת כלל על הישראל. הקושי בפירוש המטה יהודה היה העובדה שרב שרירא כותב בפירוש "דידיעא בשותפות דיליה" – שזה בודאי מתייחס לפירסום של הבעלות היהודית ומשמע שהבעיה היא מראית העין, ולא האיסור המהותי של עבודת הגוי בשבת בשליחות הישראל כפי שמפרש המטה יהודה. מהנוסח המדויק שבידינו עולה שהב"י פשוט קיצר את התשובה והביא רק את הקטעים שנדרשו לו בחיבורו על טור. הקטע שנוסף משלים היטב את חוסר הרציפות הנ"ל שנראה שהיה כל הבסיס לפירוש המטה יהודה, ומיישב היטב מדוע מדגיש רב שרירא "דידיעא בשותפות דיליה".

על פי הנוסח שבידינו, מהו המקרה עליו מדבר רב שרירא באומרו "אבל היכא דאיכא חנות...אסור"? מהו האיסור לדעת רב שרירא במקרה זה? היכן עומדים דברי רב שרירא אלו ביחס למח' הזקן אהרון ור' כלפון?

ח. פסק ערוך השולחן

נעין גם בדברי ערוך השולחן על היתר הרמב"ם לתת מעות לגוי (סי' רמה סט"ו):

ואין לאסור מפני מראית עין, שלא יאמרו שהוא שלוחו של הישראל, לפי שאין הכל יודעים שמעות אלו וסחורה זו היא של ישראל (הרב המגיד). ולפי זה אם העסק הוא במקום קבוע כמו בחנות או בשאר מקום מיוחד,

והכל יודעים שזהו עסק של ישראל, אסור בכל ענין, ודבר פשוט הוא.
כמי סובר ערוך השולחן במח' הנ"ל?

תוספת הרחבה:

ט. דברי המטה יהודה במקרה ששותפות ישראל מפורסמת

הבאנו לעיל את דברי המטה יהודה כאשר עסקנו בשאלה האם היתר הרמב"ם לתת מעות למשא ומתן הוא גם כאשר יש לעסק קביעות מקום, ודנו בפירושו לתשובת רב שרירא. עיקר דברי המטה יהודה עוסקים בנק' אחרת שכבר הוזכרה מעט לעיל בדברינו, והיא האם מותר לתת את המעות לגוי גם כאשר מפורסם שהעסק נמצא בבעלות יהודית.

נעיין בדברי המטה יהודה (סי' רמה סק"י) על דברי השו"ע (ס"ד):

מפני שאין מלאכה זו וכו' עוד טעם אחר הביאו מרן משם הכל בו וזה לשונו: לפי שאין אותו שכר אלא שכר מעותיו והוא כשכירות כלים שאין לנו שביטת כלים עד כאן, נראה ברור דלטעם זה אפילו בשעבר שהעסק הוא של ישראל, מותר, דהרי בכלים לא חילקו בשאלה ושכירות דידהו אם הם כלים ידועים שהם של ישראל או לא.

כלומר המטה יהודה סובר שלפי טעם זה היתר השו"ע הוא גם כאשר מפורסם שהמעות שהגוי מתעסק בהם בשבת הם של ישראל, כיוון שלא נצטוונו על שביטת הכלים אפילו כאשר מפורסם שהגוי עובד בשבת בכלי ישראל.

ממשיך המטה יהודה:

וכן לטעם א' שכתב הרב המגיד, שהוא מ"ש השו"ע כאן "מפני שאין מלאכה זו מוטלת על ישראל לעשותה" משמע אפילו בידוע שהעסק הוא של ישראל. אבל לטעם ב' שכתב "שאין העסק ניכר ממי הוא" קשה דאף אם היה ניכר מאי?

המטה יהודה מתקשה מה איכפת שהעסק יהא ניכר ומפורסם שהוא של ישראל.

מה שואל המטה יהודה? השווה את הדברים עם מה שהבנת לעיל בלימוד השו"ע וכן עם דברי ערוך השולחן.

מתשובת רב שרירא לעיל מבואר לכאורה בדיוק להיפך, שכן תכף לאחר היתר נתינת מעות למו"מ רב שרירא כותב "שבמקום שיש חנות שידועה שותפות ישראל בה, אסור" משמע ברור שהדבר אסור מחמת פירסום שותפות ישראל. לכן מזדרז כעת המטה יהודה לבאר באופן אחר את דברי רב שרירא, והוא כותב את הדברים שהבאנו לעיל שהאיסור בחנות אינו מצד הפירסום אלא עצם עבודת הגוי אסורה כיוון שהעבודה מוטלת על שניהם כל השבוע. ממשיך המטה יהודה:

ועל חלוקת ההיתר כתב הטעם דהא מותר לישראל להשכיר שדהו לגוי ואע"ג דקעביד בשבתא ע"כ. וכיוון דמשכירות שדה יליף לה מוכח דאפילו במפורסם דומיא דשדה שידוע שהוא של ישראל, שרי. וכן מוכח ג"כ מדין

השותפין שעוסקים שאינם ביחד (שכל אחד עוסק לבד חצי יום⁶⁰, ובשבת אומר לגוי "טול אתה חלקך בשבת...". יחידה 1 לעיל) והתם הרי ניכר שהישראל יושב ועוסק עימו בכל יום ואעפ"כ לא אסרינן ליה אלא מטעם דמחזי הגוי שלוחו.

מהן שתי הראיות של המטה יהודה? האם הן באמת מוכיחות לדעתך את דבריו?

י. פירוש בעל המטה יהודה לטעם השני שמובא בשו"ע

ממשיך המטה יהודה ומפרש את הטעם השני שהביא השו"ע באופן שיתאים לסברתו:

לכך נראה לומר דר"ל בטעם זה שאפילו ידוע שהעסק הוא של הישראל אינו ניכר מי הוא זה הישראל ואיזה הוא פלוני או פלוני בשם יקרא. והיינו לשון אין העסק ניכר ממי הוא ולא נקט לשון אינו ניכר שהוא של ישראל. כלומר מפורסם שהעסק בבעלות ישראל אלא שלא ידוע איזה בדיוק פלוני ישראל.

מהי ראית המטה יהודה לפירושו? האם פירוש זה מתיישב לדעתך בשו"ע?

מסיים המטה יהודה:

ומ"מ נראה לענין דינא דאפילו ניכר וידוע שהוא של פלוני ישראל מותר, תדע שהרי בשכירות כלים כתב מרן ב"י בסי' רמו בשם הרוקח דאסר להשכיר ספינה או עגלה לגוי להוליכה במים בשבת ויו"ט, וכתב מרן עלה דהוא אליבא דבית שמאי, אבל לבית הלל הא אמרו אין אדם מצווה על שבייתת כליו. והתם מסתמא ידוע הספינה של מי הוא ואפ"ה מותר אליבא דב"ה דקיימא לן כוותיה.

מהי מסקנת המטה יהודה להלכה ומהי ראיתו? האם ראיתו מוכרחת לדעתך? האם ערוך השולחן שהבאנו לעיל מסכים עם מסקנת המטה יהודה להלכה?

⁶⁰ לעומת מה שדיבר הר"ן שהם עובדים יחד כל ימי השבוע ובשבת עובד הגוי לבד מעצמו בשביל חלקו ורוצים לחלוק כל הרווחים בשווה.

לסיכום:

- הרמב"ם והשו"ע פסקו בשם הגאונים שמותר לכתחילה לתת לגוי מעות להתעסק בהם ולחלוק עימו את כל הרווחים (ללא תנאי מתחילה) אע"פ שהגוי נושא ונותן בהם בשבת.
- שלושה טעמים הובאו לדין במגיד משנה ובכל בו:
 - שאין מלאכה זו מוטלת על ישראל לעשותה שנאמר שהגוי עושה שליחותו (מתייחס לעצם איסור עבודת הגוי בשבת בשליחות ישראל, ראה יחידה 1).
 - שאין העסק ניכר ממי הוא (מתייחס לאיסור מראית העין כפי שלמדנו כעת מהמשנה בע"ז כא ע"א).
 - הכל בו הוסיף שהדבר דומה להשכרת כלים שאין לנו ציווי על שביתת כלים לעומת בהמה שנצטוונו על שביתתה (מתייחס לכך שהמעות "אינן שובתות" בשבת).
- דנו בשאלה האם ההיתר הזה קיים גם כאשר העסק קבוע במקום מסוים, כגון בחנות.
 - לדעת הזקן אהרון הדבר אסור מעצם איסור עבודת הגוי בשליחות ישראל⁶¹.
 - לדעת ר' כלפון והמטה יהודה הדבר מותר, הן מצד עבודת הגוי בשבת והן מצד הפירסום שבדבר. דנו בראייתם מתשובת רב שרירא גאון.
 - מבואר מהנוסח המלא של דברי רב שרירא גאון שאין בדבר איסור מצד עצם עבודת הגוי בשבת, שכן אין המלאכה מוטלת על ישראל ואין הגוי שלוחו, אבל כאשר הדבר מפורסם יש בו איסור מראית העין על פי המשנה בע"ז כא ע"א, וכך פסק ערוך השולחן.

⁶¹ אמנם ר' כלפון ור' חויתה הסבירו דבריו מחמת איסור מראית העין.

- בתוספת ההרחבה ראינו את דיון המטה יהודה האם ההיתר לתת מעות לגוי קיים גם כאשר מפורסם שהעסק בבעלות ישראל.
 - למסקנת המטה יהודה ההיתר קיים גם כאשר מפורסם איזה ישראל פלוני בעלים על העסק, והוא מוכיח זאת לדעתו משכירות כלים.
 - ערוך השולחן חולק וסובר שאסור שיתפרסם שלעסק יש בעלות ישראלית, ואף אנו דנים האם ראיות המטה יהודה מוכרחות.

סיכום הדברים:

א. דברי הרמב"ם והשו"ע

הרמב"ם והשו"ע פסקו ע"פ הגאונים שמוותר לתת לגוי מעות להתעסק בהם ולחלוק עימו את כל הרווחים בשווה, אע"פ שהגוי עובד בשבת. הטעם, מדוע אין הגוי נחשב שליח הישראל לחלל את השבת, מוסבר היטב ע"י המ"מ. המקרה שאסרה הברייתא (יחידה 1) היה שותפות כזו שהעבודה מוטלת על הישראל והגוי כאחד. כאשר הישראל מבקש מהגוי ליטול חלקו בשבת, הרי שהוא מבקשו לעבוד במקומו בשבת – הגוי עושה זאת רק בשביל הישראל. הגוי ממש שליח של הישראל והנאה ממלאכת גוי כזו בשבת אסורה. התנאי מתחילה יוצר שותפות עסקית שבה עבודת השבת אינה מוטלת על הישראל כלל, ולכן אין הגוי שלוחו. במקרה שלנו השותפות העסקית היא כזו שמראש כל העבודה (אף בימי החול) לא מוטלת על הישראל. הישראל רק נותן את הכסף, והגוי עובד לבד ועושה את כל מה שנדרש בעסק כרצונו, בזמנים שנוחים לו. הוא יכול להתבטל מתי שהוא רוצה ואין לישראל שום דין ודברים איתו על כך. לישראל יש אחוזים מרווח (ואם הרווחים יהיו נמוכים הוא פשוט יקח את כספו ולא ישקיע אותו אצל הגוי) ולגוי יש את האחוזים שלו מהרווחים – וזה מה שמזרז אותו לעבוד טוב. הגוי עובד בשביל חלקו שלו ולא בגלל שהישראל משלם לו על השעות האלו. לכן הגוי אינו שליח הישראל והרווחים מהשבת מותרים.

הטעם השני שמביא השו"ע בשם המ"מ כלל לא מתייחס או מסביר את עצם היתר עבודת הגוי בשבת. זה לא תלוי בשאלה האם העסק ניכר אלא בשאלה האם הגוי שליח הישראל כפי שהדגיש רש"י לאורך כל הסוגיה בע"ז כב ע"א (יחידה 1). הטעם הזה מסביר מדוע אין כאן איסור מראית עין. לא התעסקנו בזה כלל ביחידה 1 אבל כפי שעולה מהמשנה בע"ז (כא, ע"א) שקיים איסור מצד מראית העין כאשר הרואים לא יודעים את אופן ההיתר ויחשבו שהגוי הוא שכיר יום של הישראל לעבוד את השבת ולחללה. המשנה אוסרת להשכיר את המרחץ לגוי, למרות שאין שום איסור בעצם עבודת הגוי בשבת. הרי הגוי לא עובד כלל בשליחות הישראל – הישראל לא מקבל שום אחוז מהרווחים אלא רק דמי שכירות קבועים ומבחינתו שהגוי לא יעבוד כלל בשבת (הוא את כספו כבר קיבל). כל האיסור הוא מצד הפירסום, ששם הישראל נקרא על העסק, והרואים לא יודעים שהמרחץ מושכר. ובאמת הגמרא מדייקת מכאן שאיסור מראית עין זה קיים רק במרחץ וכיוצא בו שאין

דרך בני אדם להשכירו, אבל בשדה שדרך בני אדם לתת אותה לאריסות (שזהו אופן המותר⁶²) – אין איסור מראית עין, שהרואים יתלו באופן המותר.

ב. דברי הכל בו

לעניות דעתי טעמו של הכל בו אינו יכול להסביר מדוע עבודת הגוי בשבת אינה נחשבת להיות בשליחות ישראל. העובדה שנצטוונו על שביתת הבהמה ולא על שביתת הכלים מתייחסת לכך שכשם שאנו מצווים בקום עשה לשבות בשבת כך חובה עלינו לדאוג שבהמתנו תשבות אבל לא הכלים. הרכוש החי של האדם חייב גם הוא בשבתון בשבת אבל לא הרכוש הדומם. ואעפ"כ עדין יש איסור לשכור פועל גוי שיעבוד בכלי ישראל בשבת כיוון שהוא שלוחו של ישראל. עבודת הגוי בשבת מותרת רק כאשר הוא עושה זאת על דעת עצמו⁶³. ולכן שלושת הטעמים מכוונים כלפי שלוש נקודות שונות: אין חובה עצמית על עצם שביתת המעות בשבת – כיוון שלא נצטוונו על שביתת הכלים, עבודת הגוי בשבת מותרת – כיוון שהוא לא עושה זאת בשליחות ישראל, ואין איסור מראית עין – כיוון שאין העסק ניכר ממי הוא ואינו מפורסם. כך גם כתב ר' חויתה במפורש לגבי שתי טעמי המ"מ, כשהוא משיב על דברי ר' כלפון, וכ"כ המשנה ברורה סקי"ח.

ג. תשובת בעל הזקן אהרון

הזקן אהרון מבין שההיתר לתת לגוי מעות למו"מ ללא תנאי מתחילה נאמר רק כאשר אין לעסק קביעות מקום והגוי מתעסק ומסתחר לעצמו. אם יש חנות שהגוי יושב בה ומתעסק במעות (בנק) – אסור להנות מרווחי השבת אם לא התנו מתחילה. אלא שהוא לא כתב מה הטעם לאיסור? לענ"ד מוכח מהזקן אהרון שהטעם לאיסור הוא עצם עבודת הגוי בשבת ולא מראית העין למרות שמסברא קשה להבין מדוע קביעות המקום אוסרת את עצם עבודת הגוי בשבת:

⁶² אריס, כיוון שאינו מקבל את שכרו לפי שעות עבודתו אלא הוא מקבל אחוזים מהרווחים, הרי שהוא לא עובד בשביל ישראל אלא בשביל חלקו שלו ברווחים ולכן אין איסור בכך שהוא עובד בשבת ומותר לחלוק עימו בסוף את הרווחים, כך מפורש בגמ' בע"ז (כא, ע"ב).

⁶³ הכל בו כותב זאת בפירוש קודם לכן כשהוא מדבר על דין הברייתא (ישראל וגוי ששותפים במלאכה) והוא מסביר שההיתר כאשר הם התנו מתחילה הוא מכיוון שהתנו כאשר הגוי עובד בשבת הוא עובד בשלו ועל דעת עצמו ולא בשביל ישראל ובשליחותו. אמנם נכון שכשהכל בו מביא בשם הרמב"ם את ההיתר לתת מעות לגוי הוא כותב כטעם יחיד את העובדה שלא נצטוונו על שביתת הכלים. מ"מ נ"ל שהטעם הזה לא יכול להסביר מדוע אין איסור בעבודת הגוי בשבת והוא רק בא להסביר מדוע אין חובה עצמית על שביתת המעות בשבת, עוד לפני שדנים בגוי. בשביל היתר עבודת הגוי בשבת נהיה חייבים להשתמש בכך שהעבודה לא מוטלת על ישראל והגוי עובד בשביל עצמו.

1. הוא כותב על המקרה שנשאל, שאע"פ שאין היהודי יושב בחנות אלא נכנס ויוצא "שותפות חנות קרינן ביה". כלומר היא מגדיר את המקרה כ"שותפות חנות" ומתייחס להגדרה זו כהגדרה המוכרת לנו כבר וכותב ש"דינם שווה כדלעיל". בהגדרה זו הוא בהכרח מתכוון למה שהביא בשם הרמב"ם לעיל "המשתתף עם הגוי...בחנות", שהרי לא נזכרה קודם לכן בדבריו שום שותפות חנות מלבד מה שכתב הרמב"ם⁶⁴. ואם כן, כיוון שדינם שווה מבואר שהאיסור הוא עצם עבודת הגוי בשבת כפי שמבואר ברמב"ם לגבי שותפות עיסקית בחנות ולא איסור מראית עין בלבד.
2. כל הדיון שלו לגבי המקרה שהוא נשאל סובב סביב הסוגיה במס' ע"ז (כב, ע"א). כאמור, הוא פוסק שאין היתר להנות מרווחי השבת אלא ע"י תנאי מתחילה כדברי הברייתא ופסק הרמב"ם (הל' שבת פ"ו, ה"ז) כפי שלמדנו ביחידה⁶⁵. התנאי מתחילה גורם שעבודת השבת לא מוטלת על ישראל ולכן אין הגוי שלוחו, ולכן הוא יכול לפתור רק את האיסור על עצם עבודת הגוי בשבת. כלומר אם לדעת הזקן אהרון בגלל קביעות המקום של החנות יש כאן איסור מראית עין הרי שהתנאי מתחילה לא התיר אותו⁶⁶. מכך שהוא כן מתיר אותו ע"י תנאי מתחילה מוכח שקביעות המקום לא גרמה לאיסור מראית עין אלא לאיסור מהותי שהגוי חשוב כשליח ישראל לחלל את השבת.

השאלה שנותרה היא מה הסברא? הזקן אהרון מנמק מדוע "הנותן מעות לגוי להתעסק" אינו דומה לנידון שהוא נשאל (ולכן אין דינם שווה) בכך שההיתר לתת מעות לגוי הוא דווקא כאשר הגוי מתעסק ומסתחר לעצמו מבלתי קביעות מקום ואילו במקרה שהוא נשאל יש קביעות מקום ע"י החנות. למדנו מכאן שכדי להתיר את מתן המעות לגוי אנו רוצים שהגוי יתעסק ויסתחר לעצמו ללא מחויבות למקום מסוים. כלומר, כפי שאמרנו כל הבסיס להתיר לתת לגוי מעות ולחלוק עימו את כל הרווחים אע"פ שהוא עובד בשבת, ואע"פ שלא התנו מתחילה הוא מכיוון שהעבודה כלל לא מוטלת על ישראל וממילא הגוי עובד בעסק כרצונו לפי הבנתו ולפי הזמנים שנוחים לו, ללא כל מחויבות לישראל – אין לישראל שום דין ודברים עם הגוי מדוע הוא עשה כך ולא כך אלא הגוי לגמרי עצמאי. כל מה שיש לישראל על הגוי זה אחוזים מהרווחים בסוף החודש. מבין הזקן אהרון שכדי להתיר צריך שהגוי לא יהא

⁶⁴ גם בגמ' לא נזכרה כלל חנות. היחיד מכל הפוסקים שקדמו לזקן אהרון שדיבר על חנות היה רב שרירא והוא לא הזכיר שותפות חנות וא"א להכניס בדברי הזקן אהרון שהוא מתכוון לרב שרירא כיוון שהוא לא הזכיר אותו כלל.

⁶⁵ לא הבאתי לפניכם את הדברים הללו של הזקן אהרון אלא רק סיכמתי אותם בקצרה לעיל.

⁶⁶ אמת שצריך להבין מדוע בסוגיה בע"ז (כב, ע"א) אין איסור מראית עין הרי התנאי מתחילה לא פתר אותו, אלא ששם בכלל משמע שבעל השדה הוא גוי והרואים אינם יודעים שהישראל והאריס הגוי שותפים במלאכת האריסות הם רק רואים שגם הישראל עובד בימי החול ובשבת רק הגוי עובד. יתכן שהם תולים שהם שכירי יום.

מחויב מבחינת אופן זמן עבודתו לא רק כלפי ישראל אלא גם לא לקביעות מקום כלשהי של העסק. הגוי צריך להיות עצמאי לחלוטין גם ביחס לישראל וגם ביחס למקום קבוע. הצורך בעצמאות ביחס לישראל מובן מאוד כיוון שזה מה שקובע שאכן הוא לא עובד בשליחות הישראל. נראה שהצורך בעצמאות ביחס לקביעות מקום מסוימת נובע מכך שקביעות המקום בעצם יוצרת שוב מחויבות בין הגוי לישראל והופכת אותו לשליח הישראל. לדעת הזקן אהרון הישראל הופך להיות בעלים של אותו מקום קבוע וממילא מוטל עליו שיהיה מי שיעבוד בו במשך היום. זה שמההתחלה ברור שכל העבודה תעשה ע"י הגוי והישראל רק יקבל חלק ברווחים – אינו מבטל את היות הגוי שליח הישראל לעבוד בעסק. החופש של הגוי לעבוד כרצונו בזמנים שנוחים לו רק הופך אותו לשליח עם חופש פעולה אבל עדין שליח. לכן הזקן אהרון מגדיר את זה כשותפות חנות, כלומר כאילו הישראל והגוי קנו יחד חנות וסחורה ורוצים לעבוד בה ביחד. מ"מ למדנו מכאן גם שההיתר לתת מעות לגוי אמור גם בסחורה המטלטלת, שמוותר להשתתף עם הגוי בסחורה ללא חנות והגוי עובר כרוכל ממקום למקום למכור סחורתו (כפי שפסק השו"ע בס"ה) כיוון שהגוי "מתעסק ומסתחר לעצמו".

נראה לי שכך מבין הזקן אהרון את הדברים ועל חילוק זה שההיתר אמור רק כשאין קביעות מקום כיוון שאז זה כבר שותפות החנות של הרמב"ם הוא כותב שהדבר פשוט כביעתא בכותחא. עדין צ"ע למה בשאלה מודגש שהכל יודעים שהיא שותפות עם היהודי שזה מתייחס לפירסום, אמנם יתכן שגופא דעובדא הכי הוה, ואין זה מעיד על טעם האיסור. אח"כ ראיתי שר' כלפון כותב בהמשך דבריו שהזקן אהרון אסר כשיש קביעות מקום בחנות בגלל הפירסום ואם היה רואה הזקן אהרון את דברי המטה יהודה היה מתיר, וגם ר' חויתה כשהוא משיב על דברי ר' כלפון ומסביר את דברי רב שרירא "היכא דאיכא חנותא" שלא כפירוש המט"י אלא שהאיסור הוא הפירסום, כותב שזו גם דעת הזקן אהרון, שקביעות המקום גורמת לאיסור מראית עין ולא לעצם איסור העבודה בשבת. אבל הנראה לענ"ד בדברי הזקן אהרון כתבתי – שאיסורו מעצם עבודת הגוי בשבת שנחשב שליח הישראל ולא בגלל הפירסום⁶⁷.

ד. ר' כלפון משה הכהן זצ"ל חולק על בעל הזקן אהרון

ר' כלפון חולק בדיוק בנק' זו על הזקן אהרון וסובר שקביעות המקום כלל לא משנה את העובדה שהעבודה כלל לא מוטלת על הישראל ולכן אין הגוי שלוחו. הגוי מוגדר כשליח הישראל רק אם לישראל יש את הזכות לקבוע לגוי איך לעבוד ומתי, בדיוק כפי שהמשלח קובע זאת לשליח. זה דבר פשוט

⁶⁷ ולגבי פירוש המט"י בתשובת רב שרירא שסומך עליו ר' כלפון לכאורה נדחה לאור הנוסח המלא שבידנו (ולזה ר' חויתה מסכים).

בפוסקים שכאשר גוי עובד על דעת עצמו ועבודתו בשבת היא בשביל תועלתו האישית, הדבר מותר כמו שוכר או אריס, רק כאשר עבודת הגוי דווקא בזמן השבת היא בגלל שהוא מחויב לישראל אז הוא נחשב כשליח הישראל לחלל את השבת ואסור. לכן כיוון שהגוי עובד כרצונו בלא התערבות של הישראל – מותר לחלוק עימו את כל הרווחים למרות שיש לעסק קביעות מקום כפי שכנראה קורה במקרה של מכונת הקרח שנשאל ר' חויתתה.

סברת ר' כלפון היא מחודשת ופשוטה כאחת ויש לדבר נפק"מ חשובה מאוד במיוחד בימינו, שכל שוק ההון מתנהל באופן הזה. אדם שקונה מניה הוא למעשה אחד מבעלי העסק, אלא שהעבודה כלל לא מוטלת עליו. אפילו אם הוא מחזיק 40% ממניות החברה והוא בעל השליטה העבודה לא מוטלת עליו. לרוב הוא מעסיק מנכ"ל שמכוון ומפעיל את החברה לפי הבנתו ובדרי"כ הבעלים לא קובע לו איך ומתי לעבוד. המנכ"ל נבחן לפי התוצאה – כמה רווחים הוא מצליח להביא ובאיזו יעילות ואם הבעלים לא מרוצה ממנו הוא מפטר אותו. כמוכן שהבעלים מראש ממנה מנכ"ל שהאסטרטגיה שלו טובה בעיניו. העובדה שהמנכ"ל הגוי יודע שהבעלים הישראל מעוניין שהעסק יפעל בשבת ואם הוא לא יעבוד בשבת הוא יפטר אותו או ימשוך ידו מהשותפות אינה מפריעה לנו. כך כותב הרב משה פיינשטיין בתשובה שכל זמן שבהסכם השותפות לא כתוב שהגוי מחויב לעבוד בשבת הרי שעבודתו בשבת היא מרצונו ואין בדבר איסור ואע"פ שהגוי יודע שזה רצון הישראל ורק בגלל זה הוא השתתף עימו. עם סברא זו נראה שמסכימים רוב הפוסקים – המט"י, ר' חויתתה, ערוך השולחן ורב שרירא גאון לפי הנוסח המלא של תשובתו, מלבד הזקן אהרון לענ"ד.

ר' כלפון מסתמך בדבריו על דעת המטה יהודה, על דקדוק תשובת הגאונים ועל סתימת הרמב"ם והשו"ע שלא חילקו בפירוש לכתוב שההיתר אמור דווקא כשאין קביעות מקום.

ה. תשובת רב שרירא גאון כפי שהובאה בב"י

מעיון ראשון בתשובת הגאונים משמע שרב שרירא במפורש אוסר לתת לגוי מעות להתעסק כשיש קביעות מקום בחנות כדברי הזקן אהרון, הפך דברי ר' כלפון. שכן הוא מסייג את ההיתר לתת מעות לגוי ואומר "אבל היכא דאיכא חנותא דידיעא בשותפות דיליה, אסור". אמנם משמע שהדבר אסור מחמת הפירסום ולא מחמת עצם עבודת הגוי בשבת.

ו. הסבר המטה יהודה בתשובת רב שרירא גאון

אלא שהמטה יהודה מוכיח (מנוסח התשובה המובא בב"י) שבהסתייגות הנ"ל לגבי חנות רב שרירא מתייחס למקרה שבו הוא עוסק בסוף דבריו –

שהישראל והגוי עובדים יחד כל ימי השבוע. ומכיוון שהעבודה מוטלת גם על הישראל – האיסור נובע מעצם עבודת הגוי בשבת בשליחות הישראל ולא בגלל הפירסום. כאמור, ראית המטה יהודה היא חוסר הרציפות בדברי רב שרירא, שלאחר שמסתייג ואוסר בחנות, חוזר לתת טעם באריכות להיתר הראשון כשאין חנות מבלי לתת שום טעם מדוע אסור כשיש חנות. לפי פירוש המטה יהודה אין חוסר רציפות כיוון שרב שרירא חוזר בסוף דבריו לבאר את מקרה החנות. פירוש זה נדחק מאוד בפירוש המילים "דידיעא בשותפות דיליה" שמשמע שהאיסור נובע מהפירסום.

ז. הנוסח המלא של תשובת רב שרירא שדוחה את הסבר המטה יהודה

מהנוסח המלא והמדויק שיש בידינו לתשובת רב שרירא (מהד' מוסאפיה ליק ומהד' מילר) מתבאר היטב חוסר הרציפות הנ"ל בלא שום דוחק. לפי הנוסח הזה רב שרירא מסביר היטב מדוע אסור לתת מעות לגוי כשהוא יושב בחנות קבועה למרות שהישראל כלל לא עובד בחנות – "אמרי אריסותיה קא עביד" – כלומר הכל יודעים שהישראל בעלים של חנות זו וכשהם רואים את הגוי עובד בה בשבת הם יחשבו שהוא פועל ושליח של הישראל לחלל את השבת⁶⁸. כלומר רב שרירא כותב במפורש שהטעם לאיסור "היכא דאיכא חנות" הוא הפירסום, היפך דברי המטה יהודה ולכן הוא הדגיש "דידיעא בשותפות דיליה". הדבר הזה מוכח גם מהמשך דבריו כשהוא חוזר לדבר במקרה שאין לעסק קביעות מקום – הוא מדגיש "ולא קרי על שום ישראל" שזה בודאי מתייחס לפירסום⁶⁹. מפורש בדברי רב שרירא שמקרה זה שונה מהמקרה שהוא מדבר עליו בסוף דבריו – כאן העבודה מוטלת רק על הגוי ("דפתח גוי חנותא ויתיב ועביד מלאכתו חבין ומבין ביומא דשבתא") לעומת סוף דבריו שהעבודה מוטלת על שניהם ("אבל היכא דשותפין אינון, וישראל וגוי הוו עבדין תרויהון וביומא דשבתא עביד הגוי במקום ישראל"). כך איננו נכנסים לדוחק של המטה יהודה ומובן מאוד מדוע הדגיש רב שרירא שמפורסמת שותפות הישראל בחנות – טעם האיסור שונה, במקרה הראשון האיסור נובע מהפירסום וממראית העין לעומת המקרה השני שהאיסור הוא עצם היות הגוי שליח הישראל לחלל את השבת. לאחר שרב שרירא מבהיר שהוא לא מדבר

⁶⁸ יש חידוש בדברי רב שרירא כיוון שהוא משתמש בביטוי "אמרי אריסותיה קא עביד" כטעם לאיסור בעוד שבסוגיה בע"ז (כא, ע"ב) ובכל הראשונים והאחרונים ביטוי זה מבטא היתר לעבודה בשבת, כיוון שהדגש הוא על ענין האריס שאינו עובד לפי שעות כשכיר יום אלא חלקו ברווחים קבוע מראש והוא עובד על דעת עצמו בשביל רווחיו בלא שהישראל יקצוב לו את זמני עבודתו. רב שרירא משתמש בביטוי זה במשמעות של פועל ושליח של הישראל וממילא אסור ליהנות מעבודתו בשבת.

⁶⁹ לשון זו דומה ממש ללשון המשנה בע"ז (כא, ע"א) "מפני שהוא נקרא על שמו" שמדברת על איסור מראית העין.

כשיש פירסום לעסק, הוא חוזר לבאר באריכות את עצם ההיתר להנות מעבודת הגוי בשבת שנובע מכך שהעבודה לא מוטלת על ישראל והגוי לא שלוחו⁷⁰. ואחר בקשת המחילה לכאורה הרי א"א להלום את פירושו לפי הנוסח התשובה המלא שבידנו. גם ר' חויתה, כשהוא משיב על דברי ר' כלפון, דוחה את פירוש המט"י לדברי רב שרירא והוא מסביר אותם בדיק כפי שמתבאר מהנוסח המלא שבידנו אע"פ שנראה שנוסח זה לא היה לפניו. לכאורה נפלו שתי ראיות ר' כלפון – הן דעת המטה יהודה והן דקדוק תשובת הגאונים, אלא שמהנוסח המלא מוכח שאמנם אין היתר גמור כדעת ר' כלפון לתת מעות לגוי כשיש חנות קבועה בגלל הפירסום שבדבר, אבל מ"מ מצד עצם עבודת הגוי בשבת אין איסור כלל כיוון שאין העבודה מוטלת על ישראל ואין הגוי שלוחו, וזה כסברת ר' כלפון ולא כדברי הזקן אהרון. כלומר אם נפתור את בעית הפירסום, כגון שבעלות ישראל לא תתפרסם או שאופן ההיתר יתפרסם והכל ידעו שהגוי לא עובד בשליחות ישראל, מותר יהיה לחלוק את הרווחים בשווה למרות קביעות המקום של החנות. כך כתב בפירוש ר' חויתה בהמשך דבריו, שבמקרה שאין מראית עין מותר אע"פ שיש חנות קבועה, וכך מתבאר גם מדברי ערוך השולחן.

לסיכום הדיון בנתינת מעות לגוי כשכל העבודה מוטלת על הגוי אבל יש קביעות מקום ע"י חנות:

- דעת הזקן אהרון שקביעות המקום גורמת לכך שהגוי נחשב כשליח ישראל לחלל את השבת⁷¹ ולכן רווחי השבת אסורים בהנאה גם אם שותפות ישראל אינה מפורסמת.
- דעת ר' כלפון והמטה יהודה להתיר אפילו כשיש לעסק קביעות מקום כיוון שהעבודה לא מוטלת על ישראל והגוי עובד על דעת עצמו ואפילו כששותפות ישראל מפורסמת.
- למסקנה מבואר מתשובת רב שרירא שאמת כר' כלפון שהגוי אינו נחשב כשליח ישראל לחלל את השבת, אבל יש איסור בדבר מחמת הפירסום (אמנם יש לדון האם בדיעבד כשהישראל עבר על איסור מראית העין, האם רווחי השבת אסורים בדיעבד), וכך פסקו ר' חויתה וערוך השולחן.

⁷⁰ לכן הוא מיד ממשיך למקרים בהם העבודה כן מוטלת על ישראל וצריך להתנות מתחילה ולא לבוא לחשבון בסוף.

⁷¹ ר' כלפון ור' חויתה הבינו לא כך, אלא גם לדעת הזקן אהרון האיסור הוא רק מראית העין ולא עצם עבודת הגוי.

תוספת ההרחבה:

ח. דברי המטה יהודה במקרה ששותפות ישראל מפורסמת

המטה יהודה דן בסק"י בענין הפירסום – האם ההיתר לתת לגוי מעות להתעסק בהם ולחלוק עימו ברווחים הוא דווקא כשלא מפורסם שהגוי נושא ונותן בשבת במעות של ישראל. מהטעם השלישי שהובא בב"י בשם הכל בו – שהדבר דומה למשכיר כליו לגוי, מבין המטה יהודה שההיתר הוא גם כשהדבר מפורסם, שהרי מותר להשכיר כלים לגוי אע"פ שהכל יודעים שהגוי עובד בשבת בכליו של ישראל פלוני. כך גם הטעם הראשון שכתב השו"ע "שאין מלאכה זו מוטלת על ישראל לעשותה" אינו תלוי בפירסום – בכל מקרה העבודה לא מוטלת על ישראל ואין הגוי עובד בשליחות ישראל. אלא שמהטעם השני שהביא השו"ע "שאין העסק ניכר ממי הוא" משמע ברור שאסור שיתפרסם הדבר.

המטה יהודה מקשה על הטעם הנ"ל מתוך הבנתו את שני הטעמים הקודמים, שמשמע מהם שאין בעיה מצד הפירסום. כאמור מתשובת רב שרירא משמע בדיוק להיפך – שכאשר יש פירסום שלעסק שעובד בשבת יש בעלות יהודית, הדבר אסור, ולכן הוא מסביר את דברי רב שרירא באופן אחר. הוא מעמיד אותם באופן שהישראל והגוי עובדים שניהם כל השבוע והעבודה מוטלת על שניהם, ולכן כל זמן שלא התנו יש איסור מהותי של עצם עבודת הגוי בשבת בשליחות ישראל. יש דוחק גדול בפירוש המטה יהודה שכן רב שרירא מדגיש "דידיעא בשותפות דיליה" – משמע ברור שהאיסור נובע מהפירסום. מחמת דוחק זה דוחה ר' חויתה את פירוש המט"י אע"פ שהנוסח המלא לא היה לפניו.

המטה יהודה מביא שתי ראיות לדבריו: א. רב שרירא מנמק את ההיתר לתת מעות בכך שמותר להשכיר שדה לגוי, ומכיוון שהשכרת השדה מותרת גם כאשר מפורסם שהגוי עובד בשבת בשדה של ישראל פלוני מוכח שגם נתנית המעות מותרת אע"פ ששותפות ישראל מפורסמת. ב. השו"ע אסר בס"א (ע"פ הברייתא) כאשר העבודה מוטלת על שניהם מטעם שהגוי מיחזי כשלוחו ולא בגלל הפירסום, ולמרות ששותפות ישראל בודאי מפורסמת – שעובד בחנות במשך כל ימי החול.

ט. פירוש בעל המטה יהודה לטעם השני שמובא בשו"ע.

לכן דוחק המטה יהודה לפרש שכוונת השו"ע שאין ניכר איזה ישראל פלוני בעלים על העסק, למרות שמפורסם שיש לעסק בעלות ישראלית⁷².

⁷² המטה יהודה מוכיח את פירושו מלשון השו"ע שלא כתב "שאינו ניכר שהוא של ישראל". וקשה, שהניסוח "שהוא של ישראל" ארוך יותר מהניסוח הקצר של המ"מ "ממי הוא", ולכן

למסקנה מתיר המטה יהודה אפילו כאשר מפורסם שישראל פלוני בעלים של העסק. הוא לומד זאת עפ"י דרכו משכירות כלים, שם התיר הב"י להשכיר אפילו ספינה לגוי – ודבר גדול וחשוב כספינה – בודאי מפורסם שהוא של ישראל פלוני.

ומסיים המטה יהודה בהפניה לדברי הזקן אהרון לעיל שהעמיד את ההיתר בסעיף זה רק ללא קביעות מקום, אבל אם קבוע בחנות – אסור.

ובמחילה מכת"ר קשים לי הקטן דבריו:

א. לפי שנים מהטעמים שהביא הב"י אין בעיה מצד הפירסום שהעסק בבעלות ישראלית. אבל מנין שכל טעם עומד בפני עצמו? יתכן שהב"י התמודד כאן עם שתי איסורים: האחד, עצם עבודת הגוי בשבת האם היא מותרת, שלא תהא בשליחות הישראל, והשני, חשש למראית עין – שהרואים לא יודעים שהדבר נעשה באופו המותר ויחשבו שמותר לשכור פועל גוי לחלל את השבת. כל תמיהת המטה יהודה "דאף אם היה ניכר מאי הוי?" מבוססת על כך שכל האיסור הוא עצם עבודת הגוי בשבת – שאת זה כבר התרנו ע"פ שתי הטעמים האחרים. אבל יתכן שצריך להתיר כאן איסור נוסף של מראית עין ולכן צריך שלא יהא ניכר של מי הוא. כך כותב ר' חויתתה בפירוש ודוחה את דברי המט"י – ששני הטעמים שמביא השו"ע מכוונים כלפי שתי איסורים שונים.

כאמור, נלענ"ד שכל אחד משלושת טעמי הב"י מכוון כלפי נק' אחרת. טעמו של הכל בו אינו יכול להסביר מדוע עבודת הגוי בשבת אינה נחשבת להיות בשליחות הישראל. העובדה שנצטוונו על שביתת הבהמה ולא על שביתת הכלים מתייחסת לכך שכשם שאנו מצווים בקום עשה לשבות בשבת כך חובה עלינו לדאוג שבהמתנו תשבות אבל לא הכלים. הרכוש החי של האדם חייב גם הוא בשבתון בשבת אבל לא הרכוש הדומם. ואעפ"כ עדין יש איסור לשכור פועל גוי שיעבוד בכלי הישראל בשבת כיוון שהוא שלוחו של הישראל. עבודת הגוי בשבת מותרת רק כאשר הוא עושה זאת על דעת עצמו⁷³. ולכן שלוש הטעמים מכוונים כלפי שלוש נקודות שונות: אין חובה עצמית על עצם שביתת המעות בשבת – כיוון שלא נצטוונו על שביתת הכלים, עבודת

יתכן מאוד שזו הסיבה שבחר המ"מ בניסוח שלו, מבלי להתכוון לפירוש המטה יהודה שידוע שהוא של ישראל רק לא ידוע איזה ישראל פלוני.

⁷³ הכל בו כותב זאת בפירוש קודם לכן כשהוא מדבר על דין הברייתא (ישראל וגוי ששותפים במלאכה) והוא מסביר שההיתר כאשר הם התנו מתחילה הוא מכיוון שהתנו שכאשר הגוי עובד בשבת הוא עובד בשלו ועל דעת עצמו ולא בשביל הישראל ובשליחותו. אמנם נכון שכשהכל בו מביא בשם הרמב"ם את ההיתר לתת מעות לגוי הוא כותב כטעם יחיד את העובדה שלא נצטוונו על שביתת הכלים. מ"מ נ"ל שהטעם הזה לא יכול להסביר מדוע אין איסור בעבודת הגוי בשבת והוא רק בא להסביר מדוע אין חובה עצמית על שביתת המעות בשבת, עוד לפני שדנים בגוי. בשביל היתר עבודת הגוי בשבת נהיה חייבים להשתמש בכך שהעבודה לא מוטלת על הישראל והגוי עובד בשביל עצמו.

הגוי בשבת מותרת – כיוון שהוא לא עושה זאת בשליחות הישראל, ואין איסור מראית עין – כיוון שאין העסק ניכר ממי הוא ואינו מפורסם.

ב. לפי הנוסח המלא של תשובת רב שרירא שבידנו, רב שרירא חולק בפירוש על המט"י וסובר שכאשר מפורסמת בעלות הישראל על העסק, אסור להשתתף עם הגוי אם הגוי יעבוד בשבת⁷⁴, ואע"פ שעצם עבודת הגוי בשבת אינה אסורה כיוון שהעבודה לא מוטלת על הישראל. כל הסבר המט"י לדברי רב שרירא ע"מ להוציא מהם את ענין הפירסום נפל לאור נוסח התשובה המלא שבידנו. גם ר' חויתה דוחה את פירוש המט"י ומסביר באופן זהה למה שעולה מהנוסח המלא, אף שלא ראה נוסח זה, בגלל הדוחק שבפירוש המט"י.

ג. גם המשך מהלך המט"י מבוסס על כך שענין הפירסום קשור לגמרי לאיסור עבודת הגוי. כל ראיותיו ואף מסקנתו מבוססות על כך שאם היתר מתן המעות לגוי הושווה לדבר אחר הרי שהוא הושווה גם לענין היתר עבודת הגוי וגם לענין היתר הפירסום, ודבר זה אינו מוכרח כלל. הראיה מהשכרת שדה אינה מוכרחת כיוון שיתכן רב שרירא רק למד משם שאין איסור בעצם עבודת הגוי בשבת כיוון שבשני המקרים העבודה לא מוטלת על הישראל, אבל לבעית הפירסום צריך לדאוג בנפרד. בשדה אין בעיה של מראית עין כיוון שהכל יודעים ששדה עומדת לאריות. אבל כאשר הישראל נותן מעות לגוי והלה פותח חנות למשא ומתן בכסף (בלשונו "בנק") שנקראת על שם הישראל יחשבו הרואים שהגוי הוא פועל ושכיר יום של הישראל (כפי שעובדי הבנק הם שכירים) ולא ידעו שהעבודה לא מוטלת כלל על הישראל והגוי מתעסק במעות כרצונו. באותו אופן אין ראיה מס"א בשו"ע כיוון שהשו"ע דן שם רק מצד עצם איסור העבודה ולא טיפל בבעיית הפירסום. ולכן הוא מנמק את האיסור שהגוי מחזי כשלוחו ולא מזכיר איסור מראית עין. כך גם במסקנת דבריו הוא מסתמך על כך שהכל בו השווה את נתינת המעות לגוי להשכרת כלים ועל היתר השו"ע להשכיר ספינה לגוי לעבוד בשבת אע"פ שמפורסם שישראל פלוני הוא בעלי הספינה. ומנין שאפשר ללמוד מכאן לענין הפירסום. הכל בו למד מכאן שלא נצטוונו על שביתת המעות (וגם עבודת הגוי מותרת כיוון שבשני המקרים הגוי עובד בשביל עצמו) אבל הכל בו לא דיבר כלל מצד איסור מראית העין. אמנם בהשכרת ספינה הכל יודעים שדרך בני אדם להשכיר ויתלו באופן המותר, אבל מנין שהדבר כך בנתינת מעות. ולכן עדין היתר יהא רק כאשר אין העסק ניכר ממי הוא, ובודאי לא כאשר מפורסם שישראל פלוני שותף בעסק. אח"כ ראיתי שבאופן זה דוחה גם ר' חויתה את שתי ראיות המט"י ואת מסקנתו. גם את פירוש המט"י לדברי השו"ע ש"אין העסק ניכר ממי הוא" דוחה ר' חויתה וכותב שאדרבא, יתכן שבמשפט זה

⁷⁴ רב שרירא מדבר בפירוש על האיסור להשתתף לכתחילה. יתכן שבדיעבד אם הישראל עבר על איסור מראית העין והשתתף עם הגוי והגוי עבד בשבת, הוא יתיר להנות מרווחי השבת.

התכוון השו"ע לאסור כשיש קביעות מקום בחנות, כיוון שהעסק ניכר ממנו הוא, אע"פ שהעבודה לא מוטלת כלל על הישראל.

למעשה המטה יהודה כל הזמן מדבר במישור של איסור העבודה ומסיק ממנו שאין בעיה מצד הפירסום, אך נראה שצריך לטפל באיסור הפירסום במישור נפרד.

כאמור, רב שרירא גאון, ערוך השולחן ור' חויתה חולקים בפירוש על המט"י וסוברים שאסור להשתתף עם הגוי במעות למשא ומתן אם בעלות הישראל על העסק מפורסמת.

יחידה 5א – דין המכס והפסד מרובה

עד כה עסקנו רבות בהסדרים שונים בין ישראל וגוי השותפים יחד בעסק שמטרתם לאפשר לישראל שלא להפסיד מכך שאינו עובד בשבת. והנה מצאנו שהתירו הפוסקים לישראל הממונה על המכס לשכור פועלים גוים שיעבדו בשבילו בקבלנות כך שהישראל יקבל את כל רווחי השבת מהעסק. לכאורה באופן זה ניתן לפתור את כל בעיית רווחי השבת שיש לישראל בעל עסק, וכש"כ אם הוא רק שותף עם גוי, ומדוע לא השתמשו הפוסקים בהיתר זה בסוגייתנו עד כה? צריך להבין מה בכלל הבסיס ההלכתי להיתר זה? ביחידה זו נעיין בשאלות אלו ועוד ונסה להבין האם יש כאן מקרה מיוחד שהתירו הפוסקים ומה אפשר ללמוד ממנו לשאר המקרים.

א. פסק המהר"ם מרוטנבורג

כתב המרדכי בפ"ק דשבת (סימן רמו):

פסק רבינו מאיר על אודות היהודים הקונים מכסים ושוכרים להם גוי לקבל מכס בשבת, נראה דבקיבולת מותר, דבית הלל מתירים עם השמש ליתן עורות לעבדן אע"ג דמלאכה דאורייתא היא, אבל בשכירות אסור. כדגרסינן בירושלמי פ"ק דע"ז (ה"א) אומנים גוים שהיו עושים עם ישראל - בתוך ביתו אסור, בתוך בתיהם מותר. אמר ר"ש בן אלעזר במה דברים אמורים בקיבולת, אבל בשכיר יום אסור. בד"א בתלוש מן הקרקע, אבל במחובר לקרקע אסור. ופסיק התם כוותיה בשבת ובע"ז ובאבל הלכה כר"ש בן אלעזר. והיכי דמי קיבולת גבי מכס, כגון שהשכירו כך - לכשתגבה בה ק' ליטרין אתן לך כך וכך.

כלומר רבינו מאיר מתיר לשכור פועל גוי שיעבוד ביום השבת עבור הישראל, אמנם לא כשכיר יום אלא בקבלנות. כלומר הוא לא מקבל את שכרו לפי שעות אלא לפי כמות העבודה – עבור כל כמות של מכס שיצליח הפועל לגבות הוא יקבל כך וכך⁷⁵.

מהו המקרה? מה היסוד להיתר, הרי הגוי הזה עובד כפועל של הישראל בשבת?

המהר"ם מסתמך על המשנה בשבת (א,ח):

בית שמאי אומרים אין נותנין עורות לעבדן ולא כלים לכובס גוי אלא כדי שיעשו מבעוד יום, ובכולן בית הלל מתירין עם השמש.

⁷⁵ נראה שאופן הגבייה היה שהיו גובים כסף לפי כמות הרכוש והסחורה שאותו אדם העביר דרך הגבול והיו שוקלים את הכסף כדי לספור את סך הכסף שנגבה (ערך הכסף היה שווה למשקלו ולא כמו בימינו שזה רק ייצוגי).

כלומר אכן ב"ש אוסרים לתת לאומן גוי מלאכה לעשות אא"כ יש מספיק זמן שהוא יסיימה לפני שבת.

מה טעמם של ב"ה להתיר? האם המציאות במכס זהה למקרה במשנה?

ב. הסבר המרדכי – מדוע אין כאן איסור אמירה לגוי והנאה ממלאכתו

המרדכי מתייחס לזה בעצמו וכותב כך (סימן רמז):

ואם תמצא לומר שיש לחלק בין הנך שאין ישראל קובע מלאכתו לגוי לעשות רק בשבת, ובנדון זה קובע לו ליטול המכס בשבת? מ"מ נראה להביא ראיה להתיר מדתנא (שבת קנג ע"א) פרק מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי, דמשום פסידא שרו ליה רבנן, דאי לא שרו ליה אתי לאתויי ד' אמות ברשות הרבים⁷⁶, הכא נמי לא שנא. וכ"ש להציל מידם, דאי לא שרו ליה יפסיד כל חובו בדיחוי כל שהוא. אבל לישוב אצל הגוי המקבל המכס אסור, כדאמרינן סוף פרק בכל מערבין (עירובין דף לח ע"ב) לא יהלך אדם בתוך שדהו לידע מה היא צריכה ולא יטייל אדם על פתח המדינה כדי ליכנס בבית המרחץ מיד.

מה הם שני התירוצים שמביא המרדכי? כיצד הם מתירים את האיסור המהותי שיש כאן – הגוי עובד בשליחות הישראל? מדוע צריך לשוכרו דווקא בקיבולת ולא כשכיר יום?

ג. הסבר הב"י מדוע התירו כאן משום פסידא

לפי התירוץ הראשון חכמים התירו כאן באופן מיוחד, מעבר לשורת הדין במקרה רגיל, מחשש שבגלל ההפסד המרובה יבוא האדם לידי איסור חמור יותר.

כותב על כך הבית יוסף (או"ר סימן רמז):

ואיכא למידק למה ליה לר"מ לאהדורי אפרק מי שהחשיך למיפרק מאי דקשיא ליה דבהנך אין ישראל קובע מלאכתו בשבת ובנדון זה קובע לו ליטול מכס בשבת, לימא דשאני הכא שאין בקבלת המכס איסור דאורייתא? יש לומר דסתם מקבלי מכס צריכין לכתוב והא איכא מלאכה דאורייתא. ועוד יש לומר דלא שאני לן באמירה לגוי שלא במקום מצוה בין מלאכה דאורייתא למלאכה דרבנן. ואין להקשות דהתם בפרק מי שהחשיך לא שרינן ליה משום פסידא אלא כי היכי דלא ליעבד איסורא רבה – דהיינו הולכת ארבע אמות ברשות הרבים דהוי איסורא דאורייתא,

⁷⁶ במשנה שם נאמר – "מי שהחשיך לו בדרך – נותן כיסו לנוכרי...". ובגמ' מוסבר הטעם – "קים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, אי לא שרית ליה – אתי לאתויי ד' אמות ברה"ר".

אבל הכא דכי מקבל המכס ליכא אלא איסורא דרבנן אמאי נשרי איסור
אמירה לגוי? דהא הכא נמי איכא למיחש לאיסורא דאורייתא, דהיינו שמא
יכתוב שכן דרך מקבלי מכסים.
מה האיסור בקבלת המכס בשבת?

מתוך ההנחה שבקבלת המכס יש איסור דרבנן בלבד מקשה הב"י על דברי
המרדכי משני הכיוונים: מחד, מדוע צריך להביא ראיה ממקום שאיסורו
מדאורייתא, הרי כיוון שאצלנו האיסור הוא רק מדרבנן ההיתר פשוט יותר?
ומאידך, מדוע להתיר איסור דרבנן אחר (= איסור אמירה לגוי) מחשש שמא
יעבור היהודי על איסור דרבנן בלבד? לאור שתי הקושיות מסיק הב"י
שבקבלת המכס יש איסור דאורייתא – כתיבה מפורטת של כל המכס שנגבה.

גם המג"א (ס"ק יז) הולך בכיוון זה וכך הוא כותב על דברי השו"ע:
ואע"ג דאסור לקבוע לו מלאכתו בשבת, מ"מ הכא שרו משום פסידא דאי
לא שרית ליה אתי לידי איסורא דאורייתא שיבוא לקבל המכס בעצמו
ויכתוב כדאיתא סי' רס"ו.

ד. שיטת הט"ז בגדר ההיתר משום פסידא

הט"ז לעומתו חולק על השו"ע ומקשה על דבריו כך (סק"ו):
ולפי דבריו הוי קולא דאתי לידי חומרא דא"כ אין היתר אלא במקום שיש
חשש שמא יכתוב, ובמקום שאין כותבין – בפרט במדינות אלו שברוב
מקומות הקטנים המקבלים מכס אין כותבין קבלת המכס – היה לנו
לאסור לשכור גוי, כי אין כאן חשש שיבוא לאיסור דאורייתא והיה
להפוסקים לחלק בכך? ותו תמהני על פה קדוש של רבינו בעל השו"ע
דהא איתא פ' מי שהחשיך דגם במקום דליכא איסור דאורייתא אנו רואין
לחוש להפסד שלא יבוא לידי איסור היותר גדול ... והיא דבר מסתבר שיש
לנו לתקן דלא יבא לידי איסור חמור אע"פ שהיא דרבנן ויעשה איסור קל
דרבנן משום פסידא?

מה הן שתי קושיות הט"ז על דברי הב"י?

בתירוצו הולך הט"ז בכיוון אחר, וזה לשונו:

וא"כ הכא נמי בקבלת מכס ליכא איסור דאורייתא, אלא דבאיסורא דרבנן
יש איסור חמור דהיינו שיקבל הוא בעצמו המכס, ואיסור קל שישכירנו
לגוי, ואחד מהם מוכרח – ודאי טפי עדיף שיעשה איסור הקל, כי אנו
סהדי שיעשה איסור היותר חמור אע"פ שהוא מדרבנן.

המג"א מתייחס לדברי הט"ז ומיישב את דברי הב"י, וזה לשונו:

א"כ משמע דבמכס שאין כותבין, כגון אותן שלוקחין ממיני מאכל, אסור!
ומ"מ נראה לי דשרי משום פסידא שלא יפסיד. ואע"ג דיש אומרים דאסור

שבית דשבות במקום פסידא וכמ"ש סי' ש"ז ס"ה וסי"ט? מ"מ הכא שרי
דהו כמציל מידם כמ"ש המרדכי, כלומר שלא ישתקע הממון ביד גוי
כדאמרינן פ"ק דע"ז (דף יג ע"א).
מה הנפקא מינה בין תירוצי הט"ז והמג"א להלכה?

ה. מקור ההיתר ל"הציל מידם"

נעייין יותר בהיתר להציל ממון ישראל מידי הגוים אע"פ שע"י כן עובר על
איסור. מקור דין זה בברייתא מפורשת שמובאת בכמה מקומות בגמ' (עבודה
זרה יג ע"א, מועד קטן י ע"ב, ועירובין מז ע"א) וזה לשונה (דברי רש"י מובאים
בסוגריים):

הולכים ליריד של גוים (שוק הנקבע ליום חג של עובדי ע"ז) ולוקחים מהם
בהמה עבדים ושפחות בתים ושדות וכרמים, וכותב ומעלה בערכאות
שלהם (מקום גדוליהם ושופטיהם, ומעלה שטרותיו לפנייהם לחתום. ואע"פ שכבוד
ותפארת היא להם ואיכא למימר דאזיל ומודה (לע"ז שלו)) מפני שהוא כמציל מידם
(שמתוך כך יהיו לו עדים, ומסייעים אותו להציל מן העוררים). ואם היה כהן מטמא
בחוצה לארץ לזון ולערער עימהם. וכשם שמטמא בחוצה לארץ כך מטמא
בבית הקברות. בבית הקברות סלקא דעתך?! טומאה דאורייתא היא! אלא
בית הפרס דרבנן.

כלומר פשוט שאין היתר לעבור על איסורי תורה ע"מ להציל מידם אלא רק על
איסורים מדבריהם.

אמר ליה ר' ירמיה לר' זירא: קתני לוקחים מהם בהמה עבדים ושפחות –
עבד ישראל או עבד גוי? א"ל מסתברא עבד ישראל, דאי עבד גוי למאי
מבעי ליה (כלומר מאי מצוה יש כאן דנשרי ליה)?! כי אתא רבין אמר ר' שמעון
ב"ל אפילו עבד גוי מפני שמכניסו תחת כנפי השכינה. אמר רב אשי אטו
בהמה מאי מכניס תחת כנפי השכינה איכא? אלא משום מעוטייהו
(שממעט העובדי ע"ז ומדלדלם, שלוקח בהמתם שמשמשים בהם), והכא נמי
דממעטי שרי. רבי יעקב זבן סנדלא (ביריד של ע"ז לקח סנדל מן הגוי), ר' ירמיה
זבן פיתא.

מבואר בברייתא שמותר לקנות ביריד הגוים לא רק בתים וקרקעות משום
ישוב א"י, אלא גם עבדים ובהמות ואפילו סנדל ולחם.
עם אילו איסורים התמודדו חכמים בהיתר יריד הגוים? מה טעם ההיתר?

ז. שיטת רש"י בגדר "כמציל מידם"

כך כותב רש"י על המשנה בע"ז יב ע"ב (ד"ה שאין מעוטרות):

ואי משום דנושא ונותן ביום אידם – הני מילי לזבונני להו, דלמא מזבן ליה בהמה ואזיל ומקריב לה לע"ז, אי נמי דרך לוקח להיות שמח ואזיל ומודי. אבל למזבן מינייהו דבר המתקיים שרי, דסתם מוכר עצב הוא. מהי שיטת רש"י בהבנת הטעם להיתר יריד הגוים? מה קשה בפירוש רש"י?

הריטב"א דוחה את פירוש רש"י ואלו דבריו (מעין זה נמצא אף ברמב"ן, הרשב"א ועוד):

ואין טעם זה נכון דודאי גם המוכר סחורתו שמח ברוב בין שהוא תגר בין שהוא בעל הבית, מפני שמרויח על הרוב כשמזדמנים לו מעות לקנות שאר דברים לסחורות או צרכיו.

ז. שיטת רב האי גאון בגדר "כמציל מידם"

לעומת רש"י כותבים הרבה מהראשונים הסבר אחר לטעם היתר יריד הגוים. נעייין בדברי הריטב"א על הסוגיא (מקור הדברים ברב האי גאון ואחריו הלכו ר' יונה, הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ש, הריטב"א, הר"ן ועוד):

והמחזור בזה דקושיין מיפרקא מלישנא דמתניתא גופה, דלא קתני מילתא פסיקתא 'הולכין ליריד ונושאין ונותנין עמהם או לוקחין מהם כל דבר', אלא בהדיא קתני היתירה בפרט 'ולוקחין מהם בהמה עבדים ושפחות שדות וכרמים', פירוש שאלו דברים שאדם צריך להם לעצמו ושלא לסחורה, וברידי דזילי ביה תרעי מוצאם בדמים קלים, ואם אינו לוקחן עתה ביריד לא יזדמנו לו אח"כ אלא בדמים יקרים, והוה ליה דבר האבד. ולכך התירו חכמים כדי שלא יפסיד ישראל זה, ומשום דמפסיד נמי גוי בהא, וכדאמרינן לקמן 'אלא למעוטינהו הכא נמי למעוטינהו', אלמא היינו טעמא דשרינן הכא משום מעוטינהו דמעוטינן להו ומרוחינן לישראל. כלומר יש כאן דבר האבד, וכדי שלא יפסיד הישראל, התירו חכמים את דבריהם כך שאדרבא הישראל ירוויח והגוי יפסיד. הראשונים מביאים ראיה לפירושם –

וראיה לפירוש זה דאמרינן במועד קטן (י' ב'): רבינא הוה מסיק זוזי בבני אקרא דסנוואתא, א"ל מהו למיזל האינדא בחולא דמועדא, א"ל כיון דהאינדא משכחת להו ובעלמא לא משכחת להו כדבר האבד דמי, ותניא גבי ע"ז כי האי גונא הולכין ליריד מפני שהוא כמציל מידן, דאלמא דטעמא דמתניתא מפני שהוא כדבר האבד. וכיון שכן למדנו שלא התירו אלא בדברים הצריכין לו לעצמו כעין דברים אלו ששינו דהשתא הוי דבר האבד, וזה נכון, וכן כתב רבינו האי גאון ז"ל, מורי רבי. כיצד מבינים ראשונים אלו את הטעם להיתר יריד הגוים? מהם גבולות היתר דבר האבד? מה החילוק בין לעצמו ולסחורה?

הרמב"ן רבו של הריטב"א ועוד הרבה מהראשונים הנ"ל מוסיפים פרט חשוב נוסף:
וְטַמְעִינָן מִיְהָא שָׁאם הִיתָה לוֹ פֶּרַקְמִטְיָא הַאבוּדָה מוֹכְרָה בִּירֵיד, וְכ"כ רַבִּינוּ רֵאֲוִי בַתְּשׁוּבָה.

ח. ראיית רב האי גאון מהסוגיא במועד קטן

נעיין בראיה מהגמ' במועד קטן (י ע"ב. דברי רש"י מובאים בסוגריים):
ואמר רבא פרקמטיא כל שהוא (לעשות סחורה בחולו של המועד) אסור. א"ר יוסי בר אבין ובדבר האבד מותר (שאם יש לו הפסד אם לא יעשנה לאותה סחורה, מותר לעשותה. אבל בחינם שלא להרויח אסור). רבינא הוה מסיק זוזי בבני אקרא דשנאותא (שהיו חייבים לו מעות באותו מקום). אתא לקמיה דרב אשי, אמר ליה מהו למיזל האידינא עלייהו? א"ל כיוון דהאידינא הוא דמשכחת להו ביזמי אחריני לא משכחת להו, כפרקמטיא האבד דמי ושרי. תניא נמי גבי ע"ז כי האי גוונא: הולכים ליריד של גוים ולוקחים מהם בהמה עבדים ושפחות בתים ושדות וכרמים. וכותב ומעלה בערכאות שלהם (לקיימם בחתמתם. דכין דהשתא הוא דמשכח להו וליומא אחרינא לא, שרי) מפני שהוא כמציל מידם.

האם ראית הראשונים מהגמ' במו"ק מוכרחת לאור דברי רש"י? מה אתה למד מכך על תפיסת הראשונים את ההיתר להציל מידם? כיצד הם מבינים את הלשון "כמציל מידם" לעומת רש"י?

ט. מחלוקת הראשונים בהיתר דבר האבד בחול המועד.

בהיתר דבר האבד במועד נחלקו הראשונים. כך כותב הרמב"ם (הל' יום טוב פ"ז הכ"ב):

אין עושין סחורה במועד בין למכור בין לקנות, ואם היה דבר האבד שאינו מצוי תמיד לאחר המועד כגון ספינות או שיירות שבאו או שהם מבקשים לצאת, ומכרו בזול או לקחו ביוקר הרי זה מותר למכור או לקנות.
גם מרש"י שם (מועד קטן י ע"ב, ד"ה 'ובדבר האבד מותר') משמע כדברי הרמב"ם:

שאם יש לו הפסד אם לא יעשנה לאותה סחורה - מותר לעשותה, אבל בחנם שלא להרויח - אסור.

המגיד משנה מביא את שיטות החולקים על הרמב"ם וזה לשונו:
ומדברי רבינו נראה שהוא מפרש שמותר לקנות מן השיירא אפילו כדי להשתכר ולעשות סחורה וכן פי' הראב"ד ז"ל וקצת המפרשים שהעברת ויחוד נקרא דבר האבד ... אבל הרמב"ן ז"ל כתב שלא התירו לקנות מן

השיירה אלא מה שהוא צריך לתשמישו, ואם לא יקנהו מן השיירה ויצטרך לקנות אחר המועד יהא נפסד שלא ימצאהו בערך שמוצאו עכשיו, אבל כדי להרויח ולעשות סחורה בודאי אסור לפי שהעברת ריוח אינו כדבר האבד.

אכן שיטת הרמב"ן עיקבית בהגדרת דבר האבד הן במועד והן בע"ז – רק צורך עצמו ולא לסחורה.

י. שיטת הרמב"ם בהיתר ל"הציל מידם".

האם הרמב"ם מתיר לקנות סחורה במחיר זול משום דבר האבד גם ביריד ע"ז?
האם הרמב"ם מתיר כרב האי למכור סחורה אובדת ביריד הגוים?
זה לשון הרמב"ם הל' עבודה זרה בפ"ט הי"ד:
הולכין ליריד של גוים ולוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות בגיותן ובתים ושדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהן מפני שהוא כמציל מידם, במה דברים אמורים בלוקח מבעל הבית שאינו נותן מכם אבל הלוקח שם מן התגר אסור מפני שהוא נותן מכס והמכס לעבודת זרה ונמצא זה מהנה עבודת זרה.

יא. ההשלכות לעיון בגדר ההיתר "להציל מידם" להיתר המהר"ם במכס ולמקרים אחרים.

מה ניתן ללמוד מההיתר להציל מידם ביריד הגוים לדין המכס לפי השיטות השונות של הראשונים? האם עצם קניית המינני על המכס דומה לסחורה או לצורך עצמו? בחן היטב אילו דברים פירטה הברייתא.
להרחבה נוספת בגדר ההיתר להציל מידם עיין לקמן בתוספת הרחבה.

לסיכום:

- המרדכי בשם המהר"ם התיר ליהודי הממונה על המכס להפעיל את העסק בשבת ע"י פועל גוי בקיבולת, ואע"פ שעבודת הגוי בשבת אינה באמת על דעת עצמו אלא הוא מחויב לעבוד בשבת.
- שני טעמים נאמרו במרדכי להיתר המהר"ם: א. מחמת ההפסד הגדול, אדם בהול על ממונו ויש חשש שיעבור על איסור חמור יותר. ב. מפני שהוא כמציל מידם.
- הב"י והמג"א מבינים שטעם הפסידא אמור כלפי מכס שאיסורו מהתורה. במכס שאיסורו מדרבנן כותב המג"א שההיתר הוא מהטעם השני שהוא כמציל מידם. הט"ז חולק וסובר שגם במכס שכל איסורו מדרבנן שייך טעם ההיתר משום פסידא, כאשר מדובר באיסור דרבנן חמור לעומת אמירה לנוכרי שהיא איסור קל יותר.
- מקור ההיתר להציל מידם נמצא בברייתא בע"ז (יג ע"א) שם מתירים חכמים לעבור על איסורי דרבנן כהרחקות מע"ז וטומאה דרבנן בכדי להציל ממון מידי הגויים.
- רש"י שם מפרש שטעם ההיתר הוא בכדי למעט ידי עובדי ע"ז. רוב הראשונים חולקים על רש"י ומפרשים כרב האי גאון שעיקר ההיתר הוא משום דבר האבד, שמדובר כאן בהזדמנות כלכלית חד פעמית, בנוסף לכך שממעט את עובדי ע"ז.
- רב האי גאון מביא ראייה לפירוש מהגמ' במו"ק (י ע"ב) שמשווה בין היתר דבר האבד בחוה"מ לבין ההיתר בברייתא בע"ז.
- אכן הרמב"ן וראשונים רבים נוספים שהולכים בשיטת רב האי סוברים שהיתר דבר האבד בין בע"ז ובין בחוה"מ נאמר רק כלפי דברים שהאדם צריך לעצמו אבל לצורך סחורה ורווח אסור. לעומתם הרמב"ם והראב"ד סוברים לגבי חוה"מ שהיתר דבר האבד נאמר גם כלפי לצורך סחורה. ממילא יש לדון האם גם ביחס לאיסור ע"ז יתיר הרמב"ם משום דבר האבד גם לצורך סחורה.
- לאור הדיון בגדר ההיתר להציל מידם יש לדון בהיתר המהר"ם שלמד מדין זה לדין המכס. לפי שיטת רוב הראשונים ההיתר להציל ידם אמור במציאות של דבר האבד אבל רק לצורך עצמו ולא לצורך סחורה ורווח. יש לדון האם יש חילוק בין סחורה ופתיחת עסק.

תוספת הרחבה בגדר "מפני שהוא כמציל מידם":

יב. דברי ר' יהושע בן קרחה

מצאנו עוד מקום שגמ' השתמשה בטעם "מפני שהוא כמציל מידם", גם הוא בהקשר של ע"ז. במשנה הראשונה במס' ע"ז (ב, ע"א) נאמר:
לפני אידיהן של גוים שלשה ימים - אסור לשאת ולתת עמהם, להשאילן ולשאול מהן, להלוותן וללוות מהן, לפורען ולפרוע מהן.
כלומר חכמים אסרו לעשות מקח וממכר עם הגוים שלושה ימים לפני אידיהם ובכלל זה לפרוע חוב שחייב לגוי או להיפרע ממנו, מפני שאח"כ הולך הגוי ומודה לע"ז שלו ביום אידו ונמצא שהישראל היה הסיבה לריבוי שמחה והלל לעבודה זרה ח"ו. ובגמ' (ו' ע"ב) נאמר על זה:
מתניתין דלא כר' יהושע בן קרחה; דתניא, ריב"ק אומר: מלוה בשטר אין נפרעין מהן, מלוה על פה נפרעין מהן, מפני שהוא כמציל מידם. יתיב רב יוסף אחוריה דר' אבא ויתיב רבי אבא קמיה דרב הונא, ויתיב וקאמר: הלכתא כרבי יהושע בן קרחה.
מהו טעם ההיתר? האם הדבר דומה לדין המכס?

הר"ן על הרי"ף (א ע"ב) מפרש כך את דברי ריב"ק (הר"ן מתבסס על דברי רש"י ומוסיף עליהם):
מלוה בשטר אין נפרעין מהן – [לפני] אידיהן מפני ששמח הוא לאחר זמן ביום אידו, דכיון דנקיט ישראל שטרא עילויה כל שעתא מסתפי מיניה מה שאין כן במלוה על פה. ואפשר דאף על גב דאפילו במלוה על פה איכא למיחש לאזיל ומודה אפילו הכי שרי מפני שהוא כמציל מידם.
האם אין באיסור ההודאה לע"ז צד מיוחד להקל כשהוא מציל מידם, שלא קיים בשבת?

יג. היתר הלוקח בית בארץ ישראל

היתר דומה, אע"פ שלא נאמר בו בפירוש הלשון "כמציל מידם", נאמר בלוקח בית בא"י.
גמ' בבבא קמא דף פ ע"ב (והדברים הובאו גם בגמ' בגיטין ח ע"ב):
והלוקח בית בארץ ישראל - כותבין עליו אוננו אפילו בשבת. בשבת סלקא דעתך? אלא כדאמר רבא התם: אומר לנכרי ועושה, הכא נמי אומר לנכרי ועושה, ואע"ג דאמירה לנכרי שבות היא, משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו ביה רבנן.
וכך נפסק בשו"ע (סי' שו סי"א):

מותר לקנות בית בארץ ישראל מן הגוי, בשבת, וחותרם ומעלה בערכאות.
גה: שלהם, בכתב שלהם; דאינו אסור רק מדרבנן, ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו.
אילו איסורי שבת התיירו ללוקח בית בא"י? מה ניתן ללמוד מכך לדין המכס?

יד. שבות דשבות במקום מצוה או הפסד גדול

הפוסקים דנו בפירוש האם מותר לומר לגוי לעשות איסורי שבת במקום מצוה או הפסד מרובה. כך כתב השו"ע בסי' שז ס"ה (דברי השו"ע הללו הם ציטוטי של דברי הרמב"ם):

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי, או יהיה צריך לדבר צורך הרבה, או מפני מצוה. כיצד: אומר ישראל לגוי בשבת לעלות באילן להביא שופר לתקוע תקיעת מצוה; או להביא מים דרך חצר שלא עירבו, לרחוץ בו המצטער; ויש אוסרין.

ובס"ק כג פסק המשנ"ב בשם הלבוש והאליה רבה כדעה הראשונה. לגבי איסורי תורה כתב המשנ"ב בס"ק יט:

אבל דבר שאיסורו מהתורה אסור ע"י גוי אפילו לדבר מצוה כדלקמן בסימן של"א ס"ו. וע"כ אסור לומר לגוי להדליק נר כדי ללמוד ולהתפלל.

כך כתב השו"ע בסי' שלא ס"ו:

מכשירי מילה שאפשר לעשותם מערב שבת אינם דוחים את השבת; לפיכך אם לא הביא איזמל למילה מערב שבת לא יביאנו בשבת, אפי' במקום שאין בו אלא איסור דרבנן, שהעמידו חכמים דבריהם במקום כרת. ולומר לגוי לעשותם, אם הוא דבר שאם עשהו ישראל אין בו איסור אלא מדרבנן, אומר לגוי ועושהו. ואם הוא דבר שאסור לישראל לעשותו מן התורה, לא יאמר לגוי לעשותו.

האם ניתן ללמוד מכאן שמכס ועסקים שיש בהם איסורי דרבנן בלבד בשבת – מותר לרוב הפוסקים לומר לגוי לעשותם, שזהו שבות דשבות במקום פסידא?

לכאורה לשון השו"ע (והרמב"ם) היא כללית, אלא שכך כתב המשנ"ב (סי' שז ס"ק כא) בשם המג"א והמ"מ:

ודע שאין מדמין דבר לדבר בענין השבותין ואין לך במ להתיר אלא מה שאמרו חכמים – דלגבי מילה לא התיירו שבות דאמירה לגוי במקום מלאכה דאורייתא כמ"ש סימן של"א ס"ו וגבי לוקח בית בארץ ישראל מותר כמו שכתוב סימן ש"ו ס"א.

סיכום הדברים:

א. פסק המהר"ם מרוטנבורג

המהר"ם עוסק במקרה בו יהודים ממונים מטעם המושל על גביית המכס מהעוברים בגבול המדינה, באופן שהיהודי קנה ושיילם למושל סכום גדול עבור הזכות לגבות את המכס והוא פורע את חובו ע"י גביית המכס מהעוברים בגבול. ע"מ שהיהודים לא יפסידו את רווחי השבת מתיר להם ר"מ לשכור פועלים גוים שיעבדו בשבת בקבלנות ויגבו את המכס עבור היהודי. ברור מהדברים שהגוים לא מקבלים כלום מרווחי השבת של המכס, כל המכס הנגבה הולך לכיס היהודי והם מקבלים ממנו את שכרם. אמנם הגוי לא מקבל את שכרו לפי שעות (שכיר יום) אלא לפי עבודה (קבלנות) – עבור כל כמות של מכס שאתה מצליח לגבות תקבל כך וכך.

המהר"ם מסתמך בהתירו זאת על דברי ב"ה במשנה בשבת שהלכה כמותם. ב"ה מתירים לתת לאומן גוי עורות לעבד או בגדים לכבס בער"ש סמוך לחשיכה, אע"פ שיתכן שהגוי יעבוד עבור ישראל בשבת. הטעם להיתר נובע מכך שהגוי עובד בקבלנות עבור ישראל כלומר הוא אינו שכיר יום ששכור לשעות מסוימות ומקבל לפיהן את שכרו, אלא ישראל קוצץ לו מראש סכום כסף עבור העבודה כולה והגוי עובד כרצונו, בזמן ובקצב שנוחים לו. ממילא כל עבודת הגוי בשבת היא על דעת הגוי עצמו ולא בשליחות ישראל, לישראל לא איכפת מתי הגוי יעבוד – הוא לא קצב לגוי זמן אלא שכר.

אלא שהמקרה של מכס אינו דומה למקרה במשנה. במשנה ישראל באמת לא קבע לגוי זמן ועבודת הגוי בשבת היא רק על דעת עצמו (הישראל גם לא דרש מהגוי להביא לו את המוצר מיד עם צאת שבת דבר שלמעשה מחייב את הגוי לעבוד בשבת), אבל במקרה המכס ישראל שוכר את הגוי לעבוד דווקא בשבת. אכן אם הגוי כלל לא מחויב לעבוד בשבת והוא רשאי שלא לגבות מכס בשבת ולשלם מכיסו לישראל שווה ערך למכס שהיה נגבה בשבת הדבר היה מותר. אלא שמקושיית המרדכי ועוד יותר מתירוציו מבואר שהוא מבין אחרת את אופן ההיתר. כלומר מבואר שהישראל מחייב את הגוי לעבוד בשבת ורק משלם לו את שכרו שלא לפי שעות אלא לפי אחוזים קצוצים מראש מהמכס הנגבה. ממילא נמצא שעבודת הגוי היא בשליחות ישראל והדבר אסור.

ב. הסבר המרדכי – מדוע אין כאן איסור אמירה לגוי והנאה ממלאכתו

המרדכי מביא לקושיא יסודית זו שני תירוצים:

1. משום פסידא. כלומר מדובר כאן במקרה מיוחד שמחמת ההפסד הגדול שיגרם מכך שהיהודי לא יגבה את המכס בשבת, יש חשש שאם לא נתיר לו לגבות ע"י פועל גוי הוא יגבה את המכס בעצמו

ויעבור על איסור חמור יותר, ומצאנו בפרק מי שהחשיך⁷⁷ שהתירו חכמים במקום שיש הפסד מרובה לעשות ע"י גוי (אע"פ שיש בזה אמירה לגוי והנאה ממלאכתו בשבת) ובלבד שלא יעבור היהודי איסור חמור, שיודעים חכמים שאדם לא יעצור בעד עצמו מלהציל את ממונו. מ"מ לא יעסיק את הגוי כשכיר יום שזו ממש שליחות לעבוד בשבת אלא בקבלנות.

2. מפני שהוא כמציל מידם. כלומר אם לא נתיר לישראל לגבות ע"י פועל גוי את המכס בשבת ישתקע ויאבד כספו בידי הגויים. שכן היהודי כבר קנה את המכס כלשון המהר"ם וכבר שילם למושל סכום כסף גדול ע"מ לזכות ברישיון לגבות את המכס או לפחות התחייב למושל לתת לו סכום קבוע כל שנה, ואם לא יגבה את המכס כל ימי השבוע לא יעלה בידינו לעמוד בהתחייבותו לפרוע ויאבד את כספו⁷⁸. לכן התירו כאן חכמים את גזירת אמירה לגוי והנאה ממלאכתו, כפי

⁷⁷ צ"ע בראיה מפרק מי שהחשיך, שם מדובר במקרה פתאומי של יהודי שהחשיכה לו השבת פתאום בדרך ללא שום תכנון וחכמים התירו לו באופן חד פעמי להיעזר בגוי להציל את ממונו ע"מ שלא יעבור איסור חמור, אבל הר"מ מדבר על עסק שזהו דבר מתוכנו שיחזור על עצמו כל שבת ומנין שגם כאן התירו חכמים? מטעם זה מובן מאוד ספקו של הב"י שמא היתר הר"מ הוא רק בדיעבד, ביהודי שיש לו כבר עסק וממונו אצל הגוי והנה הגיעה שבת והוא נמצא בבעיה, אבל לכתחילה אין לפתוח עסק כזה. ונראה לומר שאע"פ שהר"מ ידע שמדובר שם במקרה פתאומי חד פעמי מ"מ הוא סבר ששורש ההיתר קיים גם במכס והוא שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו. שאדרבא, מטעם זה שמא יש להתיר בבעל עסק יותר מאשר ביהודי המהלך בדרך! שאמנם יתכן שבאופן חד פעמי אדם עלול יותר להקל ראש ולהיכשל, אך מאידך מצתבר מאוד שלא מדובר כאן בעיקר מטה לחמו של האדם אלא כמו שאנחנו מסתובבים עם ארנק שיש בו כמה מזומנים. לעומת זאת בעסק – זהו מטה לחמו של האדם ובמיוחד במקום שיתכן שע"י כך לא יפסיד רק את ימי השבת אלא כל העסק ייסגר, הרי שהאדם בהול יותר על ממונו כפי שהיו יהודים בארה"ב שהיו עובדים בעצמם בשבת מחשש שיפוטרו. ויתכן מאוד שזו הסיבה שמשמע מדברי הר"מ שמוותר לעשות כן לכתחילה ולא רק בדיעבד, כיוון שראשוני אשכנז הבינו שבמציאות ההיא – אם לא נתיר דבר זה לכתחילה ישבר מטה לחמם של יהודים רבים ויבואו לידי איסורים חמורים בהרבה, וממילא זהו ממש תורף היתר המשנה בפרק מי שהחשיך.

ממילא יע' לדון האם אפשר ללמוד מהסוגיא בפרק מי שהחשיך היתרים נוספים, כפי שהיא מתירה אב אין נוכרי ואין חמור – שיוליך היהודי בעצמו את כיסו פחות פחות מד' אמות, וא"כ אף בבעל עסק נתיר לו לעשות בעצמו בשינוי אם אין גוי. אמנם ראשוני אשכנז לא התירו בפירוש ע"י בשינוי, אבל יתכן שכחמי המשנה, כיוון שלא חסרים גוים בגלות – לא רצו לגלות את ההיתר הזה שמא יעשה שלא ע"י שינוי.

⁷⁸ נראה עקיים חשש גדול שאם לא יגבה היהודי את המכס בשבת יאבד את היכולת לפרוע את החוב כולו אף בימות החול – כיוון שאנשים יבינו שאפשר לעבור את הגבול בשבת בלא לשלם מכס ולא יעברו בחול, ויותר מזה המושל מעוניין שהגבול יהיה פתוח למעבר גם בשבת עם גביית מכס מסודרת וקפדנית וכשיראה שהיהודי לא מבצע את הדבר כראוי יפטר אותו מהמינוי בלא להשיב ליהודי את כספו.

שמצאנו שהותרו איסורים שונים ע"מ להציל ממון ישראל מידי הגוים. לקמן נעסוק בהיתר זה בהרחבה.

שני הטעמים להיתר לא פותרים באופן מהותי את בעיה שהגוי עובד בשבת בשליחות ישראל. אלו היתרים חיצוניים – שמחמת המקרה המיוחד (הפסד מרובה או כמציל מידם) התירו חכמים את האיסור מדבריהם, למרות שהגוי אכן עובד בשבת בשליחות ישראל. אכן לאור האמור עולה שאלה – מדוע צריך לשכור את הגוי דווקא בקיבולת ולא כשכיר יום, הרי בכל מקרה יש כאן איסור דרבנן? נראה שאע"פ שביסוד הדברים שני טעמי ההיתר יכולים להתיר גם מקרה של שכיר יום ממש, מ"מ העדיף המהר"ם שלא להשתמש בהם בצורה גורפת ולדרוש שהגוי יעבוד בקיבולת ולא כשכיר יום. כך לכאורה⁷⁹ האיסור שאנו מתירים מטעמים אלו קל יותר, וצ"ע. מ"מ הדבר הזה צריך להילקח היטב בחשבון כשאנו באים ללמוד מהיתר המהר"ם למקרים אחרים שהמהר"ם לא רצה להשתמש בטעמי ההיתר בצורה פשוטה אלא דווקא בקיבולת.

ג. הסבר הב"י מדוע התירו כאן משום פסידא

באופן בעצם קבלת המכס בשבת אין איסור דאורייתא שהרי אין זו אחת מט"ל אבות מלאכה, אלא שהדבר אסור מגזירת חכמים משום מקח וממכר בשבת. שהרי כשהוא גובה את המכס בשבת הוא למעשה מוכר לאותו אדם זכות מעבר בגבול תמורת הכסף שהוא משלם. ממילא מקשה הב"י על תירוץ המרדכי משני כיוונים: מצד אחד, מדוע מביא המרדכי ראיה מפרק מי שהחשיך שם יש חשש שהיהודי יעבור על איסור תורה של טלטול ד' אמות ברה"ר, הרי כיוון שאצלנו האיסור הוא רק מדרבנן ההיתר פשוט יותר – שהרי כשאומר לגוי לגבות המכס זהו רק שבות דשבות. מצד שני, כל ההיתר בפרק מי שהחשיך מתבסס על כך שמוטב להתיר איסור דרבנן ובלבד שלא יעבור היהודי על איסור תורה, ממילא כאן שהחשש הוא שמא יעבור היהודי על איסור דרבנן בלבד – מה הבסיס להיתר! משתי הקושיות מסיק הב"י שבקבלת המכס יש חשש לאיסור דאורייתא – שהרי צריך הממונה על המכס לכתוב דו"ח מפורט למושל של כל המכס שנגבה. בדרך זו הולך גם המג"א.

⁷⁹ זהו איסור קל יותר רק "לכאורה" כיוון שלאור הבנתנו שהגוי מחויב לעבוד בשבת – הרי שהוא לגמרי שליח ישראל והאופן שהוא מקבל את שכרו לא מעלה ולא מוריד. ולכן עדין צריך עיון מה מרוויח המהר"ם בכך שהוא מתיר דווקא בקיבולת ולא כשכיר יום. אולי הדבר מסייע קצת שלא יבואו להתיר במקרים אחרים שלא כדין, וצ"ע.

ד. שיטת ה"ז בגדר ההיתר משום פסידא

הט"ז מקשה בחריפות שתי קושיות על העולה מדברי הב"י שהיתר המהר"ם הוא רק כשיש חשש לאיסור תורה:

1. ישנם מקומות רבים שגביית המכס אינה כרוכה כלל בכתיבה, וא"כ אסור במקומות אלו לנהוג כדברי המהר"ם ולשכור פועלים גוים, למרות ההפסד הגדול. וכיוון שלא ראינו בדברי הפוסקים שום חילוק כזה – מוכרח שלא כדברי הב"י, אחרת היתר הר"מ יוצר מכשול גדול, וקולא דאתי לידי חומרא.

2. בפרק מי שהחשיך מוכח לדעת הט"ז שגם כאשר חשש שהיהודי יעבור איסור דרבנן חמור העדיפו הפוסקים להתיר לו את איסור אמירה לגוי הקל ובלבד שלא יעבור על האיסור החמור. ולכן גם במקרה המכס מוטב שיאמר לגוי ולא יעשה בעצמו שום מעשה מאשר שיגבה בעצמו את המכס.

לכן מסיק הט"ז שהיתר המהר"ם עפ"י הסוגיא בפרק מי שהחשיך אמור בכל מקרה מעצם איסור קבלת המכס בשבת משום מקח וממכר ואע"פ שזהו איסור דרבנן בלבד, מ"מ זהו איסור חמור יותר מאמירה לגוי.

המג"א מיישב את דברי הב"י באופן שאכן היתר המהר"ם במכס תקף גם כאשר לא כותבים במכס וכל האיסור הוא רק מדרבנן. גם אם נאמר שאין להתיר את איסור האמירה לגוי מחשש שיעבור בידיים על איסור דרבנן אחר, מ"מ התירו כאן חכמים מפני שהוא כמציל מידם, שזהו הטעם השני שהביא המרדכי בעצמו. שאם לא נתיר לו לגבות את המכס ע"י גוי בשבת ישתקע ויאבד ממון הישראל בידי הגוי.

למרות שלמסקנה שווים הט"ז והמג"א בהבנה שהמהר"ם התיר גם במכס שיש בו רק איסורי דרבנן, נראה לענ"ד שיש ביניהם נפק"מ גדולה ומשמעותית. בעוד שהט"ז התאמץ להוכיח שההיתר האמור בפרק מי שהחשיך אמור גם במכס שלא כותבים בו ולא הסתפק בהיתר מפני שהוא כמציל מידם, המג"א לא חש לכך ותפס את ההיתר האחרון כהיתר חזק ומבוסס מספיק ע"מ להישען עליו לבדו. נמצא שלדעת המג"א גם כאשר מכל סיבה שהיא לא שייך טעם ההיתר של פרק מי שהחשיך⁸⁰, עדין יש לנו בסיס חזק להתיר כאשר הוא כמציל מידם – כמובן שצריך להבין היטב מהם גבולות ההיתר הזה. בכיוון

⁸⁰ כגון שגב אם יעבור ויעשה איסור בידיים – מדובר על איסור קל מאמירה לגוי (כגון תרי דרבנן), או שזוהי מציאות "יותר מדי לכתחילה" שא"א למתוח כ"כ את ההיתר הבדיעבדי של משום פסידא, או מדובר באדם צדיק שבודאי יעמיד עצמו כנגד ממונו ולא יעבור איסור וכל כיוצא בזה.

ההפוך קשה לומר שהט"ז יתיר עפ"י ההיתר של פרק מי שהחשיך לבד גם כאשר אינו כמציל מידם, שהרי הט"ז לא דיבר על מקרה כזה במפורש.

ה. מקור ההיתר ל"הציל מידם"

חשוב להבין תחילה עם אלו איסורים מתמודדת הברייתא. האיסור הבסיסי הוא עצם ההליכה ליריד של גוים עובדי ע"ז (רמב"ם הל' ע"ז פ"ט, ה"ט-י), שהרי ריבוי המשתתפים ביריד של ע"ז מפאר ומרומם ח"ו את השיקוץ הזה ומחזק ידי עובדיו. איסור שני הוא האיסור לשאת ולתת עם עובדי ע"ז ביום אידם (רמב"ם הל' ע"ז ט,א. ובא"י אסור גם שלושה ימים קודם יום אידם), שע"י זה הם שמחים מהעסקים והרווחים שעשו ביריד והולכים ומודים לע"ז שלהם ונמצא שמחזק את ידיהם. בנוסף, העלאת השטרות בערכאות הגוים לחתום – מביאה כבוד ותפארת לשופטיהם והולכים ומודים לע"ז שלהם. לכוהנים עלול להיות גם איסור טומאת ארץ העמים. כלומר סה"כ ארבעה איסורים. ביחס לשני האיסורים האחרונים מסבירה הברייתא בעצמה שהדבר מותר מכיוון שהוא כמציל מידם, שהרי אח"כ לא ימצא את הגוי כדי לחתום על שטרו ולא יהיו לו ראיות משפטיות להציל את ממונו מפני העוררים. מהגמ' בהמשך מבואר שהטעם שמותר ללכת ליריד ואף לשאת ולתת עימם ביום אידם הוא מכיוון שע"י זה ממעט את הגוים עובדי ע"ז, ולכן בהו"א סוברת הגמ' שאין לקנות עבד גוי רק עבד ישראל (כנעני), כיוון שאין צורך ומצוה מיוחדת שמחמתם נתיר את האיסורים ללכת ליריד ולקנות ביום אידם.

כבר בעיון ראשון למדנו מברייתא זו כמה דברים ברורים. ראשית, היתר זה אמור רק כלפי איסורים מדרבנן. שהרי הגמ' מזדעקת "בבית הקברות סלקא דעתך?! טומאה דאורייתא היא!" ומשיבה מיד "אלא בית הפרס דרבנן". כלומר חכמים, הם שלא העמידו דבריהם במקום שממון הישראל ישתקע ויאבד בידי הגוי והתירו במקרה כזה איסורים מדבריהם, אבל לעבור על איסורי תורה ע"מ להציל ממון ישראל מיד הגוים אין שום היתר. ועוד למדנו שהיתר זה אמור כלפי איסורים שונים ולא רק כלפי איסורים משום סרך ע"ז, שהרי גם טומאה מדבריהם הותרה לכהן כדי להציל ממנו מידי הגוים.

ו. שיטת רש"י בגדר "כמציל מידם"

רש"י מפרש שמדובר ביריד שנעשה ביום אידם ממש⁸¹ וההיתר הוא דווקא לקנות מהם אבל לא למכור להם, שכך סובר רש"י שדרך הלוקח להיות שמח ואילו סתם מוכר עצב. שאדם מעדיף שיהיו בידיו נכסים ממשיים ולא ממון, אא"כ זה דבר שאינו מתקיים שאז הוא שמח להיפטר ממנו ולמוכרו. ולכן מה

⁸¹ כך רש"י כותב על המשנה בע"ז יב, ע"ב, ד"ה 'עיר שיש בה ע"ז', וכך הוא כותב במפורש בעירובין מז, ע"א ד"ה 'ליריד'.

שאסרו חכמים לשאת ולתת עם הגוים ביום אידם זה דווקא למכור להם שע"ז הם שמחים והולכים ומודים לע"ז שלהם, אבל לקנות מהם דבר המתקיים מותר (ודבר שאינו מתקיים אכור לקנות כיוון ששמחים להיפטר ממנו). כך גם מפרש רש"י את דברי הגמ' בדף יג' ע"ב "משום מעוטינהו" – כלומר שכשלוקח מהם את הבהמות והעבדים שהם משתמשים בהם הרי שמחלישים ומדלדלים והדבר הזה רק גורם למוכר עצבות כיוון שהתמעטו נכסיו ולכן אינו הולך ומודה לע"ז שלו. הטעם הזה מסביר גם את עצם ההיתר להיכנס לעיר ויריד של ע"ז, מכיוון שאנו רוצים למעט את הגוים (לפחות בא"י ובמיוחד אילו שעובדי ע"ז) ולכן יש לנו ענין למעט את הנכסים שבידיהם וע"י כן להחלישים ולדלדלם. ואע"פ שאפשר היה לכאורה להימנע מלשאת ולתת עימם דווקא ביום אידם ביריד ע"ז שלהם ולקנות מהם נכסים בשאר ימות השנה, שהרי ריבוי האוכלוסים ביריד בודאי מפאיר את הע"ז שלהם, מ"מ התירו זאת כיוון שהיריד רוא סוג של הזדמנות חד פעמית לקנות מהם נכסים רבים ובזול. ממילא התירו להעלות את השטרות בערכאות שלהם וכן שיטמא כהן בטומאה דרבנן – שאלמלא זה לא נוכל להבטיח שהנכסים באמת יישארו בידי הישראל⁸².

הריטב"א דוחה את פירוש רש"י⁸³. ובאמת צ"ע בסברת רש"י שהרי המציאות הפשוטה שאנחנו מכירים היא שהסוחר רוצה מאוד למכור את סחורתו. סברת רש"י שייכת באדם שמוכר את נכסיו מחמת דוחקו או מסיבות של מעבר דירה וכדו' והוא מיצר על האילוצים שגרמו לו למכור דברים הקרובים לליבו אבל סחורה אדם שמח מאוד במכירתה.

אלא שהכיוון הזה של רש"י לא כ"כ מאפשר לנו ללמוד מברייתא זאת לדין המכס של המהר"ם. שכן מסתבר שהרצון למעט את הגוים עובדי ע"ז שייך דווקא בא"י, שהרי לא נצטוונו למגר את כל הע"ז מהגוים בהודו, ואכן הדברים נאמרו בתקופת התנאים שברובם חיו בא"י (וכך מפורש במשנה ביבמות ע"ב "זה היה מעשה בבית שן ואמרו חכמים.."). כך גם כותב רש"י בעירובין בפירוש (מז' ע"א ד"ה 'ליריד') וז"ל – 'מפני שממעטין אי נמי משום ישוב א"י'. כלומר אנחנו רואים שרש"י תופס את ההיתר הזה כקרוב משפחה של ההיתר לקנות

⁸² המ"מ כותב שלפי פירוש רש"י דברי הברייתא 'מפני שהוא כמציל מידם' מתייחסים דווקא להעלאת השטרות בערכאות שלהם, ולא לעצם ההיתר ללכת ליריד ולקנות מהם. ואכן לכאורה כך מפרש רש"י את דברי הברייתא הללו בגמ' בע"ז ובעירובין. אלא שמבחינה מהותית איני רואה מניעה לפרש את הדברים כמתייחסים להיתר הברייתא כולו – שהתירו חכמים ללכת ליריד ע"ז ולקנות מהם ביום אידם כיוון שע"י הוא מפריש ומציל את הנכסים האלו מידם וממעטם, וכפירוש השני של המאירי בבית הבחירה על מס' ע"ז.

⁸³ הרמב"ן מקשה גם מהמשך הגמ' – שר' ירמיה קנה פת ביריד, והרי לחם טרי זה דבר שהמוכר שכתב מאוד להפטר ממנו לפני שיאבד את טריותו, ומתרץ שהמוכר שמח רק בדבר שיפסד לגמרי אם לא יזדרז למכור אותו, אבל סחורה רגילה אדם יודע שיצליח למוכרה, ומביא סברא מבבא מציעא נא ע"א – שידוע שלעולם, אפילו סוחר, האי דזבין קני, כדאמרי אנשי זבנת קנית (קנית – הרווחת, שהממון יכלה).

בית בא"י מהגוי בשבת ולומר לגוי לכתוב שטר מכירה. כלומר עומדת כאן לפני חכמים מטרה ברורה למעט את הגוים בא"י ולישב את א"י, מה שלא קיים בהיתר של המהר"ם – שם לא מדובר דווקא בא"י ולא בהכרח בגוים עובדי ע"ז, אלא רק צורך הפרנסה. אכן יתכן שגזירות כלכליות קשות שהיו על היהודים באשכנז בתקופת בעלי התוס', שהפכו את הצורך להתפרנס מעבודות אלו דווקא לצורך קיומי עבור הציבור היהודי כולו בארצות אלו, גרמו ממילא שהדבר היה שקול בעיני המהר"ם כישוב א"י.

ז. שיטת רב האי גאון בגדר "כמציל מידם"

הרמב"ן דוחה את פירש"י עפ"י שיטת הגאונים והרמב"ם שאין הבדל בדבר המתקיים בין מכירה וקניה, הכל אסור קודם יום אידם – וכך לדעת הרמב"ן מוכח בסוגיות. גם הרמב"ן מפרש (בשם רב האי גאון, ואחריו הלכו רבים מהראשונים – הרשב"א, הר"ן והריטב"א והרא"ש) שמדובר ביריד שנעשה ביום אידם ממש, אלא שטעם ההיתר הוא משום דבר האבד. כלומר שעיקר ההיתר הוא לקנות דברים שהוא צריך שמא לא ימצאם אח"כ (הריטב"א מרחיב מעט שאין הכוונה שלא ימצאם אח"כ כלל אלא שימצאם במחיר יקר יותר) וכלשון הברייתא – "ולוקחים מהם...". ובצירוף העובדה שע"י שקונה דברים אלו דווקא ביריד הוא מפסיד וממעט את הגוים, כיוון שמחירי היריד נמוכים יותר, התירו חכמים. אבל עיקר ההיתר הוא מחמת דבר האבד – שלא העמידו חכמים את דבריהם במקום שיפסיד הישראל, וכש"כ כאן שממעט את הגוים עובדי ע"ז ומרוויח את הישראל. יתכן שהפסד הישראל לבד לא מספיק להיתר בגלל כפל האיסורים שיש כאן – כך שההיתר ללכת ליריד הוא מחמת דבר האבד, ומה שנושא ונותן עימם ביום אידם נפתר בכך שממעט את הגוים וקונה מהם בזול באפס רווחים מצידם כך שאינם מודים לע"ז שלהם. אמנם הגמ' בע"ז לא הזכירה כלל את ענין דבר האבד אלא שהריטב"א מסביר שזהו ממש דיוק לשון הברייתא שלא כתבה "הולכים ליריד ונושאים ונותנים עמהם או לוקחים מהם כל דבר", אלא צמצמה את ההיתר לקחת מהם בהמה עבדים ושפחות, בתים שדות ונרמים – שאלו דברים שאדם בדר"כ צריך לעצמו ולא לסחורה. גם מה שמסופר בהמשך הגמ' על אמוראים שקנו סנדל או פת – בפשטות מדובר שקנו אחד לצורכם ולא כמות גדולה לסחורה.

ח. ראיית רב האי גאון מהסוגיא במועד קטן

הראיה העיקרית שמביאים הראשונים לפירוש זה היא הגמ' במו"ק שמביאה ראיה להיתר דבר האבד במועד מההיתר כאן בברייתא. ממילא למדנו שזהו עיקר טעם ההיתר כאן – משום דבר האבד. לכאורה צ"ע בראיה מהגמ' במו"ק, הרי הברייתא לכאורה מתחלקת לשני חלקים: ההיתר ללכת ליריד ע"ז ולקנות,

וההיתר להעלות בערכאות טלהם ואף שיטמא כהן. מנין שהגמ' מייחסת לחלק הראשון של הברייתא, אדרבא, רש"י בפירוש מסביר שההשוואה היא להעלות בערכאות שלהם, וז"ל – "ומעלה בערכאות לקיימם בחתימתם. דכיוון דהשתא הוא דמשכח להו, וליומא אחרינא לא, שרי". ומכאן למד רב אשיי להתיר לרבינא לפרוע את חובו מבני אקרא דשנאותא, כיוון שרק היום ימצאם ולא למחר. מנין לראשונים שכל הברייתא כולה היא משום דבר האבד? נראה, שהראשונים מבינים שהטעם מפני שהוא כמציל מידם מתייחס לכל הברייתא ולא רק לחלק השני (כך מפורש ברשב"א בשם ר' יונה ובמאירי). ובעצם כל ההיתר להציל מידם הוא למעשה היתר דבר האבד – שהתירו חכמים את דבריהם ע"מ להציל ממון ישראל שלא יאבד, ומחזק את ההיתר הרצון למעט את הגוים עובדי ע"ז.

רב האי גאון לומד מהשוואה זו שמותר אף למכור סחורה אובדת שאם לא ימכור אותה כעת ביריד לא יצליח למוכרה אח"כ, ולכאורה קשה, שהרי כאן לא שייך כלל הטעם שממעטין! אדרבא, הקונה הגוי שמח מאוד שקנה את הסחורה במחיר מוזל ביותר וילך ויודה לשיקוץ שלו! נראה, שהאובדן שייגרם לישראל אם לא ימכור סחורה אובדת גדול יותר מאם לא יקנה דבר שצריך שאח"כ לא ימצא. שהרי אם תאבד הסחורה – יפסיד ממון שכבר ממש קיים אצלו, לעומת קניית דבר חדש שממונו לא ניזוק, רק לא הצליח לרכוש דבר נוסף שרוא צריך לו. ולכן סובר רב האי שדבר האבד מסוג זה מספיק כדי להתיר את שני האיסורים – הליכת ישראל ליריד ע"ז וחשש הודאת הגוי לע"ז שלי. מ"מ למדנו מכאן שעיקר הטעם להיתר לדעת ראשונים אלו הוא מחמת ההפסד של ישראל ולא בגלל מיעוט הגוים.

ט. מחלוקת הראשונים בהיתר דבר האבד בחול המועד

אכן הרשב"א והריטב"א בפירוש מצמצמים את היתר דבר האבד דווקא לדברים שאדם צריך לעצמו, כלומר לצורכו הוא, ולא לעסקי סחורה ורווח. הדבר הזה עקבי עם שיטת הרמב"ן וסיעתו בהיתר דבר האבד במועד שכתב שלא התירו לקנות מהשיירא אלא מה שהוא צריך לתשמישו ואם לא יקנהו מהשיירא בעת יצטרך לקנותו אחר המועד במחיר יקר יותר ויפסיד. אבל לקנות סחורה במועד מחשש שאחר המועד לא יצליח למוצאה במחיר כזה זול, אסור, שהעברת ריוח אינה נחשבת דבר האבד. א"כ לכאורה שיטת הרמב"ן וסיעתו שהיתר דבר האבד (להציל מידם) בין במועד ובין בע"ז נאמר רק עבור דברים שאדם צריך לצורכו ולא לסחורה. ממילא יש לדון האם ההיתר שייך במקרה המכס שם מדובר בפרנסת האדם.

לעומתם ה"מב"ם ועוד ראשונים סוברים שהיתר דבר האבד במועד נאמר גם לסחורה, כגון שמוכרים בזול או קונים סחורה ביוקר ויש כאן הזדמנות חד

פעמית, שכיוון שהישראל עלול להפסיד רווח ניכר לא העמידו בכגון זה חכמים את דבריהם. השאלה האם הרמב"ם מתיר זאת גם ביריד של גוים.

י. שיטת הרמב"ם בהיתר ל"הציל מידם".

קשה להבין מלשונו של הרמב"ם בהל' ע"ז מהו טעם ההיתר ביריד הגוים. ודאי שהוא לא סובר כרש"י שהרי בה"א הרמב"ם אוסר בפירוש לקנות ולמכור לגוים דבר המתקיים. א"א להעמיד את דבריו ביריד שאינו ביום אידם שהרי הרמב"ם סותם ומתיר ללכת לכל יריד. נראה שהרמב"ם הבין כדברי רב האי והרמב"ן לעיל שהטעם להיתר הוא מחמת דבר האבד (כהשוואת הגמ' במו"ק) ודברי הברייתא 'מפני שהוא כמציל מידם' מוסבים על הכל. אמנם הרמב"ם לא מתיר בפירוש למכור סחורה אובדת ביריד של ע"ז, ומשמע שהבין שהתירו להציל את ממון הישראל דווקא מידי הגוים ולא מסתם אבדון וכדברי הגמ' משום דמעוטינהו. מאידך, כאמור הרמב"ם מקל יותר מהרמב"ן בדבר האבד במועד, וסובר שהעברת רווח חשובה כדבר האבד ויתכן שהרמב"ם מתיר זאת גם בע"ז. אמנם למכור, שאינו מציל מידם אלא מהנה אותם, לא התיר הרמב"ם.

יא. ההשלכות לעיון בגדר ההיתר "להציל מידם" להיתר המהר"ם במכס ולמקרים אחרים.

לפי שיטת רוב הראשונים (רב האי גאון, הרמב"ם, הרמב"ן, הרא"ש, הרשב"א, הריטב"א והר"ן) מבואר מהברייתא שכדי להציל ממון ישראל מידי הגוים התירו חכמים לכתחילה להיכנס לפעילות עסקית שכרוכה באיסורים רבים מדבריהם מהתחלה ואף בהמשך כאשר עיקר ההיתר הוא משום דבר האבד. כלומר שלא מדובר דווקא במקרה בדיעבד שממון הישראל כבר הגיע לידי הגוי ואם לא יעבור על האיסור יאבד כספו, אלא גם לכתחילה כשצריך דבר לתשמישו ואם לא יקנה אותו כעת יתכן שיצטרך אח"כ לשלם עליו דמים יקרים יותר. אמנם רוב הראשונים סוברים שהעברת רווח לא הותרה משום דבר האבד כלומר אסור לו לקנות לצורכי סחורה למרות המחיר הזול. ההיתר לקנות הוא רק לצורך עצמו, או למכור סחורה אובדת. מלבד הרמב"ם שלא התיר בפירוש למכור סחורה אובדת אך סובר שבמועד העברת רווח חשובה דבר האבד.

אלא שיש לשים לב שכל הראשונים מסכימים שהברייתא בפירוש מתירה לקנות ללא הגבלה שדות וכרמים למרות שודאי שעיקר תשמישם הוא לעסקן ולפרנסתו ולא לצורך עצמו. אדם שקונה כמה דונמים של כרמים בודאי לא מתכוון לייצר מזה רק את כמות היין שהוא שותה אלא כוונתו להתפרנס ממכירת הענבים והיין. כך גם בהמות ועבדים משמשים את האדם לפרנסתו.

כלומר צריך להבין מהו בדיוק צורך עצמו. יתכן שעצם פתיחת עסק ויצירת מקור פרנסה עבור האדם. נחשבת לצורך עצמו וקיומו ולא העברת רווח ומותרת משום דבר האבד. החילוק בין סחורה ובין פתיחת עסק הוא פשוט והוא חזמה לחילוק שבין סכנת אבר בחולה בשבת לסכנת כל גופו כלומר סכנת חיים. אותה סחורה שנמכרת בזול ביריד היא רק חלק אחד מכלל עסקו ופרנסתו של הסוחר שבדאי לא יכול לבסס את עסקו על הזדמנויות חד פעמיות ביריד הגוים. מסתבר שיש לסוחר הנ"ל יבואן זול ממנו הוא קונה את סחורתו וההזדמנות החד פעמית הזו רק תשפר את רווחיו. לעומתו אדם שרוצה לפתוח עסק – זה כל מה שיש לו ואם לא ינצל את ההזדמנות כעת יישאר ללא מקור פרנסה ולא יוכל להתקיים ח"ו.

אמנם ראינו שהדגש הוא להציל מידם, כלומר שעיקר ההיתר אמור בין ישראל והגוים, ע"מ לחזק את ידי ישראל ולהחליש את ידי הגוים, ולא בשוק עסקי פנים ישראלי.

כל זה מהווה בסיס חזק להיתר המהר"ם בדין המכס שם עיקר האיסור הוא האמירה לגוי וההנאה ממלאכתו בשבת – שהרי הגוי עובד בשליחות ישראל אע"פ שמקבל שכרו בקיבולת. והתקשינו מה הבסיס להיתר ובמיוחד מדוע מותר אפילו לכתחילה לקנות את המכס אע"פ שיודע שאח"כ יאלץ לעבוד על איסור מדבריהם ע"מ להציל את כספו. והנה למדנו מהברייטא בע"ז שודאי בדיעבד מותר לעבור על איסור דרבנן ע"מ להציל את ממון ישראל מידי הגוים, ולזה אף רש"י יסכים. אלא שאפילו לכתחילה, לדעת רוב מכריע מהראשונים, כאשר יש לישראל הזדמנות לקנות דבר שהוא צריך במחיר זול מידי הגוים, הרי שזה דבר האבד שיתכן שאח"כ יעלה לו הדבר מחיר יקר יותר, והתירו חכמים איסורי ע"ז רבים מדבריהם ובלבד שירוויח ישראל ויתמעט הגוי. ואמנם לא שמענו שהתירו חכמים בשעת הקניה לעבור על שאר איסורים מדבריהם כגון איסורי שבת (כלומר שילך בשבת לקנות ביריד של גוים וכדו') מלבד בית בא"י משום ישוב א"י. אלא שבדין המכס אין שום איסור בשעת קנית הרישיון מהמושל לגבות את המכס, ורק אח"כ בהגיע יום השבת מתעוררת השאלה, וזה כבר ראינו שהתירו לכהן, אחר שקנה, להיטמא בטומאת ארץ העמים ולא מנעו ממנו לקנות לכתחילה ביודעו שאח"כ יצטרך לדון ולערער עימהם.

אמנם בפשטות רוב הראשונים התירו רק לצורך עצמו ולא לסחורה. אלא שקנית רישיון המכס או מטבע המלך מקבילה לגמרי לקניית בהמות, שדות וכרמים ולא לסחורה – שהרי שני הדברים הם נכס שמייצר פירות ולא סחורה שעומדת להימכר. כלומר שני הדברים פותחים עסק ויוצרים מקור פרנסה חדש ולא רק מגדילים רווחי עסק קיים כשמזדמנת לו סחורה בזול. אף כאן יש לנו רצון לחזק את ידי ישראל ולמעט ולהחליש את הגוים. עוד מבואר מהסוגיא שהיתר חכמים ללכת ליריד הגוים לא נבע מתוך גזירה או אפליה כלכלית אנטי יהודית, דבר שהיה מצמצם את ההיתר לתקופה מסוימת

בה יד הגוים שלטת על ישראל. שכן הגוים בזמן חכמי המשנה לא חייבו יהודים לשאת ולתת דווקא ביריד הגוים. פשוט שההיתר נבע מתוך המציאות בה יהודים שומרי תורה ומצוות חיים בין הגוים כך שהפעילות העסקית בשוק הכלכלי לא מתנהלת רק לפי מצוות התורה. כך מוצא את עצמו היהודי בתחרות כלכלית קשה שלא מתחשבת במצוות התורה. לכן יש כאן דבר האבד, שאם יעמידו חכמים את דבריהם גם במקום זה יפסיד היהודי את כספו, ולא יצליח לקנות נכסים במחיר זול. ברייתא זו נפסקה להלכה ברמב"ם הל' ע"ז פ"ט, הי"ד ובהל' אבל פ"ג, הי"ד וכן ע"י שאר הפוסקים (שו"ע יורה דעה סי' קמט ס"ג וסי' שעב ס"א).

תוספת הרחבה:

יב. דברי ר' יהושע בן קרחה

הביטוי "מפני שהוא כמציל מידם" מופיע גם בגמ' בע"ז (ו, ע"ב). במשנה נאמר שאסרו חכמים לעשות מקח וממכר עם הגוים שלושה ימים לפני אידיהם ובכלל זה לפרוע חוב שחייב לגוי או להיפרע ממנו, מפני שאח"כ הולך הגוי ומודה לע"ז שלו ביום אידו ונמצא שהישראל היה הסיבה לריבוי שמחה והלל לעבודה זרה ח"ו. בברייתא חולק ר' יהושע בן קרחה (ריב"ק) ואומר – מלוה בשטר אין נפרעים מהם, מלוה על פה נפרעים מהם מפני שהוא כמציל מידם. פשוט בגמ' ובפוסקים שהלכה כריב"ק. בפשטות ריב"ק מדבר בכגון שהגוי בא כעת לפרוע חובו וזו עלולה להיות הזדמנות אחרונה של הישראל לקבל את כספו בחזרה כיוון שזוהי מלוה ע"פ ואם אח"כ יתכחש הגוי לחובו – אין בידי הישראל שום הוכחה לגבות על ידה את חובו. וא"כ הדבר זהה למקרה היהודי הממונה על המכס – בשני המקרים ממון היהודי נמצא בידי הגוי וזו עלולה להיות הזדמנות אחרונה של היהודי להשיב את כספו בחזרה, שהרי במכס יש ליהודי זמן מוגבל לגבות את כספו ואם לא יגבה היהודי מכס בימי השבת – לא יקצה לו המושל זמן אחר כנגדם. יותר מזה, המושל עלול לבטל את מינוי היהודי מחוסר שביעות רצונו מהתנהלות המכס והיהודי יאבד את כל כספו. לפי זה מובן מאוד ספקו של הב"י שמא היתר הר"מ הוא רק בדיעבד. שהרי הטעם "מפני שהוא כמציל מידם" שייך כאן רק כאשר ממון היהודי כבר נמצא בידי הגוי ואם לא נציל כעת – הממון יאבד, אבל לכתחילה אין שום היתר. שהרי אין לנו ענין לקחת מהגוים את כל ממונם שלהם, ורק את ארץ ישראל שבאמת כולה שלנו עפ"י הבטחת ה' אנחנו מבקשים להציל את כולה מידי הגוים.

אלא שמפירוש רש"י שם עולה שההיתר של ריב"ק במלוה ע"פ אינו היתר חיצוני שלא מתחשב בטעם האיסור ורק מפני צורך השעה להציל ממון ישראל

התירו את גזירת חכמים, אלא העובדה שבמלוה ע"פ אין ליהודי הוכחה והוא כמציל מידם, באמת עוקרת את הטעם לאיסור מעיקרו. שרש"י שם מסביר שהטעם שאין נפרעים מהם מלוה בשטר (שהרי לכאורה הוא מוציא כסף מידי הגוי והגוי עצוב ולא שמח!) הוא – שכיוון שהישראל אוהב שטר כנגד הגוי, הגוי כל הזמן מפחד מהישראל, וכשהגוי פורע את חובו הוא בסופו של דבר שמח טהוסר מעליו עול הנושה. אבל במלוה ע"פ כיוון שאין לישראל הוכחה על הגוי, הגוי לא מפחד ממנו ואינו מרגיש שום רווחה ע"י פירעון החוב וממילא לא יודה לע"ז שלו ביום אידו. אדרבא, יתכן שהגוי יצטער על כך שהיה פרייר והשיב את הכסף ליהודי. אכן הר"ן על הרי"ף בפירוש משתמש בטעם "מפני שהוא כמציל מידם" להתיר אפילו כשהגוי כן יודה לע"ז שלו ביום אידו, כלומר כהיתר חיצוני בגלל צורך השעה, וכך משמע ברא"ש. מ"מ היסוד הזה שמופיע ברש"י (וגם בר"ן עצמו) מקשה מאוד על היכולת להקיש מהיתר זה להיתר גורף של כל איסורי דרבנן מהטעם שהוא כמציל מידם, שהרי כאן העובדה שהוא כמציל מידם בהחלט מחלישה את הסיבה לאיסור. ואולי יש ראייה לכך מזה שלא מצאנו היתר להיפרע מהגוי בשבת במלוה ע"פ (וכגון שהישראל רק מאפשר לגוי להיכנס ולהניח את הכסף בביתו – כך שהישראל לא עושה איסור בידיים לטלטל את המוקצה, ויש כאן איסור רק משום מקח וממכר בשבת) או לומר בשבת ללווה גוי לכתוב שטר על המלוה כדי להציל מידם (שלא יישאר המלוה כמלוה ע"פ) כדרך שהתירו בישוב א"י. לכן ההיתר של ריב"ק אינו מקור טוב לדין המכס ונשארו רק עם הברייתא בדף יג' ע"א.

יג. היתר הלוקח בית בארץ ישראל

היתר דומה והפעם באמת באיסורי שבת מצאנו בקרקעות בארץ ישראל. בגמ' בב"ק (פ ע"ב בשם אחד מבני רב פפא) נאמר שהלוקח בית בא"י כותבים עליו שטר מכירה ואפילו בשבת, ומעמידה מיד הגמ' את דבריו שאינו כותב בעצמו שזו מלאכה האסורה מהתורה אלא אומר לגוי וכותב. ומסבירה הגמ' שאע"ג שאמירה לגוי היא שבות (גזירת חכמים) משום ישוב א"י לא גזרו כאן חכמים (שמא זוהי הזדמנות אחרונה ואם לא יקנו מהגוי את הבית כעת כדת וכדין בשטר, יחזור בו הגוי ושוב לא ימכור את הבית). כלומר שע"מ להציל את א"י מידי הגוים התירו איסור דרבנן, אבל דווקא איסור דרבנן ולא דאורייתא ולכאורה דווקא אמירה לגוי שהרי לא התירו לו לכתוב בשינוי (אפילו אם אין שם גוי). מסביר תוס' רי"ד (בגמ' גיטין ח ע"ב) שאמירה לגוי עדיפא על איסור שבות אחר, כיוון שזהו שבות שאין הישראל עושה שום מעשה בידיים רק דיבור בלבד, והתירוהו במקום מצוה (כגון ישוב א"י או מילה). אבל שבות שישראל עושה מעשה בידיים העמידו חכמים דבריהם אפילו במקום כרת כהזאה שאינה נדחית מפני פסח.

אלא שהלשון "מפני שהוא כמציל מידם" לא נאמרה כאן בפירוש ובאמת לא פשוט להסיק מכאן היתר גורף לכל מקום שעומדת לפנינו הזדמנות אחרונה להציל ממון יהודי מידי הגוי שנתיר איסורי שבת ע"י אמירה לגוי. מנין לנו שממון יהודי פרטי (אפילו אם הוא מטה לחמו) שקול כנגד א"י ולהקיש מזה על זה? גם כשדנו הפוסקים להתיר אמירה לגוי באיסורי תורה או דרבנן במקום מצווה או הפסד מרובה (עיין בדיון לקמן) כתבו בפירוש (מ"מ הל' שבת פ"ו, ה"ט) שא"א ללמוד בענייני השבותים מאחד לשני ואין לנו אלא מה שהתירו בם חכמים, שהנה לא התירו לומר לגוי בשבת לעשות איסור תורה בשביל מצוות מילה ואילו ללוקח בית בא"י התירו. ורק שבות דשבות התירו חלק מהפוסקים עיין לקמן. ודין הפסד מרובה מושווה שם (רמב"ם הנ"ל וש"ע סי' שז ס"ה) למקום מצווה. הרי שבפירוש לא רצו הפוסקים ללמוד מלוקח בית בא"י למקום הפסד מרובה או מצווה. אמנם אצלנו לא מדובר על סתם הפסד מרובה אלא להציל ממון יהודי רב מידי הגוים. יתכן שאם הדבר קשור לפרנסת ציבור שלם מישראל ואולי אף עמ"י כולו הרי שכשם שאנו משתדלים לקיים הבטחת ה' שא"י תהא לעמ"י ולהציל אותה מידי הגוים, כך עלינו להשתדל לקיים את הבטחת ה' שעמ"י לא יכלה ויאבד ח"ו וקיום העם תלוי ביכולתו להתפרנס.

המקור להתיר לומר לגוי לכתוב שטר משום ישוב א"י הם דברי רב המנונא (שבת קכ"ט ע"א) שהתיר אמירה לגוי בחולה שאין בו סכנה. לא מפורש בדבריו האם הוא מתיר לעשות ע"י הגוי רק איסורי דרבנן כלומר רק שבות דשבות או אפילו איסורי תורה, מ"מ למדו מדבריו לישוב א"י להתיר לומר לגוי לעשות מלאכות מהתורה.

יד. שבות דשבות במקום מצוה או הפסד גדול

להלכה פשוט בפוסקים שאמירה לגוי במלאכות האסורות מהתורה, אסורה אפילו במקום מצווה, שזהו איסור שבות והעמידו חכמים דבריהם. כך נפסק בפירוש בשו"ע סי' שלא ס"ו. רק לענין מילה התיר הרמב"א אם א"א בעניין אחר לסמוך על דעת יחיד שמתירה. הראשונים נחלקו באמירה לגוי באיסורי דרבנן שזהו שבות דשבות: הרמב"ם (הל' שבת פ"ו, ה"ט) התיר במקום צורך גדול ומקורו במה שהתירו הגאונים שבות דשבות לגבי אמירה לגוי במכשירי מילה אע"פ שאינן דוחים את השבת. ויש חולקים על הרמב"ם שמא דווקא במילה התירו הגאונים. בשו"ע פסק בסי' שז ס"ה בסתם כדעת הרמב"ם וסיים שיש אוסרים, ופסקו המשנ"ב שם (ס"ק כג) וש"א שהלכה כרמב"ם. במג"א כתב שצורך הרבה הוא דווקא כשיש הפסד גדול. כעין זה מובא גם בסי"ט, שם פוסק השו"ע בסתם שכאשר יש הפסד ממוני גדול (כגון סחורה הנפסדת ע"י הגשם) מותר לקרוא לגוי אע"פ שיודע שהגוי יציל את ממונו, ואפילו אם יצטרך הגוי לעשות מלאכה דאורייתא. ומותר להגיד לגוי כל המציל אינו

מפסיד (ואם מדובר רק באיסורי דרבנן – מותר לצוות בפירוש על הגוי לעשות). והטעם בדיוק כדברי המרדכי – שאדם בהול על ממונו ואם לא נתיר לו ע"י גוי יבוא לעשות בעצמו איסורי תורה. השו"ע סתם כדעה המתירה בסי' שלד וגם המשנ"ב שם (סי' שז ס"ק עא) כתב שהמקל לא הפסיד. אם כן לכאורה ניתן ללמוד מכאן היתר גורף לכל עסק שאם לא יפתח בשבת יגרם הפסד גדול (ובכלל זה המכס) לעשות ע"י פועלים גוים איסורי דרבנן, שכך דעת הרמב"ם, השו"ע ופוסקים רבים נוספים.

אלא שאע"פ שמלשון הרמב"ם משמע שזו הלכה כללית שניתן ללמוד ממנה לכל מקום, כבר כתב המ"מ שם שאין מדמים דבר לדבר בענייני השבותים ואין לך במ להתיר אלא מה שהתירו חכמים, והביאוהו המג"א והמשנ"ב. ולכן קשה ללמוד מכאן היתר גורף לכלל העסקים בשבת, אלמלא דברי המהר"ם והמרדכי במכס יש לדון האם יש כאן בנין אב לכל העסקים שדומים למכס. מ"מ משמע מדברי המג"א שהבאנו (סי' רמד ס"ק יז) שהיתר זה אינו שייך להיתר "מפני שהוא כמציל מידם" אלא לטעם הראשון במרדכי שהתירו משום פסידא. שכן כשמקשה המג"א שהטעם משום פסידא יתיר רק כשיש במכס איסורי תורה כגון כתיבה ומה נעשה במכסים שיש בהם רק איסורי דרבנן – כותב המג"א שלמרות שיש אוסרים שבות דשבות במקום פסידא וכמ"ש בסי' שז ס"ה וס"יט (וכוונתו לחולקים על הרמב"ם לעיל), מ"מ הכא שרי דהוי כמציל מידם. כלומר אע"פ שלא מצאנו מקור ברור להיתר לומר לגוי לעבור על איסורי שבת ע"מ להציל מידם (ומשמע אפילו איסורי תורה ככתיבה, שכן משמע שהב"י והמג"א מבינים שהטעם הזה מועיל גם במקרה ה"פשוט" של מכס שכותבים בו וכש"כ איסורי דרבנן), תופס אותו המג"א כהיתר פשוט ומוסכם יותר מההיתר של שבות דשבות במקום הפסד מרובה. כלומר חזרנו לכך שהבסיס היותר גדול להיתר כאן הוא דווקא הטעם מפני שהוא כמציל מידם.

עוד יש לעיין ברמב"ם בהל' שבת פ"ו הכ"ב בהיתר מי שהחשיך לו בדרך, שם הרמב"ם אוסר במציאה לתת לגוי להוליכה ברה"ר ואעפ"כ מתיר לישראל להוליכה בעצמו פחות פחות מד"א, וצ"ע.

יחידה 25 – דין המכס והפסד מרובה (המשך)

דנו ביחידה הקודמת בדין המכס שבו התירו הפוסקים ליהנות מרווחי השבת אף בלא תנאי מתחילה ואע"פ שעבודת הגוי בקבלנות אינה באמת על דעת עצמו שכן הוא מחויב לעבוד בשבת. ביחידה זו נראה מקרה נוסף שהתירו הפוסקים בדומה לדין המכס והוא דין הממונה על מטבע המלך. נדון באיסור מראית העין שקיים גם הוא במקרים אלו. בנוסף, נדון ביכולת שלנו להקיש מההיתרים בממונה על המכס ועל מטבע המלך למקרים דומים רבים נוספים שמתעוררים בזמנינו בהם עולה שאלה זהה האם ניתן להפעיל את העסק בשבת ע"י העסקת פועלים גוים בקבלנות מחשש להפסד גדול.

א. היתר האור זרוע במטבע המלך

מצאנו בפוסקים מקרה נוסף שהוקש לגביית המכס ואף הוא הותר מחמת ההפסד המרובה והוא – מינוי על מטבע המלך. כך כותב הגהות אשר"י בשם האור זרוע (סוף פ"ק דע"ז סי' כד בפסקי הרא"ש והובא בב"י סוף סי' רמה):

ישראל וגוי שקבלו המטבע מן המלך – אם התנו עד שלא קבלו המטבע שיעשה הגוי בשבת והישראל בחול, מותר, ואם לא התנו מתחלה – אם ישראל פקח ישכיר את הגוי שיעשה חלקו בשבת, דבדידהו קא טרחי, ומותר. כללא דמלתא: בשכירות דבדידהו קא טרח מותר, ואסור ליהנות ממנו בשבת שלא בשכירות אסור⁸⁴ דשליחותיה קא עביד. מהו ההיתר שמציע הגהות אשר"י כאשר לא התנו מתחילה?

ב. הסבר הב"י להיתר ההגהות אשר"י

כך מבין הב"י את דברי הגהות אשר"י אלו (סוף סי' רמה):
ואין דעתו לומר שישכור את הגוי בשכיר יום כדי שיעשה חלק הישראל והריוח לישראל, דהא ודאי פשיטא דאסור כיון שאינו שוכרו אלא לשבת אפילו בעושה בצנעא, דהא שליחותיה קא עביד, וכל שכן מטבע דהוי מילתא דפרהסיא. אלא צ"ל דהכי קאמר – ישכיר לגוי החלק שיש לישראל בבית המטבע בשבת בכך וכך ויטול הגוי כל ריוח שבת, דהשתא לאו שליחותיה דישאל קא עביד דבדידהו קא טרח.
הב"י דוחה את האפשרות שהגהות אשר"י מתיר לשכור את הגוי כשכיר יום לעשות חלקו בשבת.

⁸⁴ הב"י התקשה בכפילות המילה "אסור" והגיה למחוק את המילה "אסור" בפעם השניה שהיא מופיעה. הב"ח לעומתו הגיה למחוק את המילה "ואסור" שמופיעה בפעם הראשונה.

מהם שני האיסורים שמונעים היתר כזה לדעת הב"י? מהו א"כ אופן ההיתר לדעת הב"י? מהו הדוחק בלשון ההגהות אשר"י לפי פירוש הב"י?

הב"י מתקשה גם בהיתר זה מצד איסור נוסף:
ואף על פי שכתב הרא"ש (ע"ז סי' כה) דלא שרי להשכיר שדה או מרחץ אלא ע"י הבלעת שאר ימים אבל אם היה משכירה ליום אסור ליקח שכר שבת ויום טוב והזכירו רבינו בסימן רמ"ג, איכא למימר דהכא שרי משום פסידא וכמו שכתב המרדכי בפ"ק דשבת (סי' רמז) גבי יהודים הקונים הפכס.

מהו האיסור ומדוע הוא מותר במקרה זה? חשוב מדוע טעם ההיתר "משום פסידא" של קבלת המכס שייך גם במטבע המלך?

ג. שיטת המג"א בהיתר הגהות אשר"י

המג"א (ס"ק יח) פירש בדרך אחרת את היתר ההגהות אשר"י, וזה לשונו:
נראה לי פשוט דכוונתו כמ"ש המרדכי כאן שישכור את הגוי לכשתגבה לי מאה דינרין אתן לך כך וכך, וזה מה שסיים וכתב בשכירות דבדידיה קא טרה מותר, ואע"פ שקובע לו מלאכתו בשבת שרי משום פסידא. ... וכל זה ברור כשמש והרב ב"י והב"ח בסי' רמ"ה נדחקו בזה ע"ש.
כיצד מבין המג"א את ההיתר? מדוע לא פירש כך הב"י?

ד. פסיקת הרמ"א

אלא שרמג"א מתקשה בפסיקת הרמ"א שמשמע ממנו כדברי הב"י, וז"ל הרמ"א בהג"ה סי' רמד בס"ו:

וכן יכול להשכיר המכס לכל השבתות לגוי והגוי יקח הריוח של שבתות לעצמו, ולא חיישינן שיאמרו לצורך ישראל הוא עושה דבמקום פסידא כי האי גוונא לא חששו. וישראל הממונה על מטבע של מלך דינו כדין הממונה על המכס.

הרמ"א בפירוש מדבר על השכרת העסק לגוי לכל השבתות כך שאין לישראל שום חלק בעבודת השבת.

איזה איסור מתיר הרמ"א מטעם פסידא? האם זה כדברי הב"י?

המג"א מקשה על הרמ"א בדיוק כמו שמקשה הב"י על עצמו וזה לשונו:
והשתא צ"ע דיש לומר דבשלמא כששוכר הגוי בקבולת הוא נוטל שכר שבת בהבלעה, מה שאין כן כשמשכיר לגוי ריוח של השבתות הוי ליה שכר שבת שלא בהבלעה! וזה אסור אפי' במקום פסידא, כמ"ש סי' רמ"ג בתנור ומרחץ. דלפעמים איכא פסידא יותר מבמכס, דגבי מכס נמי

לפעמים אף שלא יטול של שבת לא יהיה לו הפסד מכיסו! ויש לומר
דמכל מקום באותו יום יש פסידא דחשבינן לכל יום בפני עצמו.
האם המג"א מקבל את תירוץ הב"י?

ה. חידוש המג"א בהסבר פסק הרמ"א

למסקנה מתרץ המג"א את הקושי באופן אחר:
אכן נראה לי דאין שייך כאן שכר שבת כלל דהא אין הגוי נותן לו שכירות
כלל רק שקנה ממנו המכס והוי ליה כאלו קנה ממנו סחורה. לכן שרי
מדינא כשהגוי נוטל כל הריחות, רק שאסור משום מראית העין שיאמרו
שהוא עושה לצורך ישראל והישראל שוכרו לכתוב בשבת ולקבל המכס!
וזה שכתב רמ"א ולא חיישינן וכו' דבמקום פסידא וכו', שמע מינה דלא
סבירא ליה כמ"ש הרב ב"י סי' רמ"ה דהוי שכר שבת. וכן נראה, דדמי למי
שיודע שיביאו לו גוים סחורה בשבת ומכרה לגוי שעמו שהגוי יקבלו
בשבת, דזה פשיטא דשרי. וגבי מטבע גם כן הכל היא של המלך ואינו
מוכר אלא הורמנא בעלמא שיש להם מהמלך.
מה מחדש המג"א בהבנת מהו "שכר שבת שלא בהבלעה" שאסרו חכמים?

ו. איסור מראית העין

הב"י עצמו דן בהיתרו של הר"מ גם מצד איסור מראית העין:
ואם תאמר והא קבלת מכס מילתא דפרהסיא הוא וכל כהאי גוונא ליכא
מאן דשרי, דמהאי טעמא אמרינן בירושלמי בתוך ביתו אסור? ואפשר
לומר דהתם בדליכא פסידא, אבל היכא דאיכא פסידא כי הכא מזודו דשרי.
מהו ההיתר לאיסור זה?

ז. פסק המהר"ם – לכתחילה או בדיעבד?

הב"י מתלבט למסקנה האם היתר הר"מ אמור רק בדיעבד ביהודי שכבר קנה
את המכס או אפילו לכתחילה:
ונראה דאין דברי הר"מ אלא במי שכבר קנה המכס וצריך לעשות תקנה
שלא יפסיד ממנו, אי נמי במי שחייב לו השר מעות וקונה המכס כדי
להציל החוב מידו, אבל לקנות מכס להדיא – לא שרינן ליה משום
הרווחה. ומיהו אפשר דבשעת קנייה שרי דהא לא עביד איסורא, ולכי מטי
שבת – כיון דכבר קנוי הוא, שרי להשכיר לו גוי בקיבולת לקבל לו המכס
משום פסידא.

אעפ"כ פסק השו"ע את היתר הר"מ בסי' רמד ס"ו בלשון זו:

יהודי הקונה מכס ושוכר לו גוי לקבל מכס בשבת – מותר אם הוא בקיבולת, דהיינו שאומד לו לכשתגבה מאה דינרים אתן לך כך וכך. מה לדעתך מסקנת השו"ע בשאלת ה – "לכתחילה/בדיעבד" ומדוע?

ח. היקש מדין המכס למקרים אחרים – שו"ת החת"ס והדברי חיים

לאור דין המכס ומטבע המלך עולה שאלה גדולה האם ניתן ללמוד מכאן היתר למקרים רבים נוספים שהעסקת פועלים גוים בקיבולת בשבת היא הפיתרון הפשוט ביותר ע"מ שלא להפסיד את רווחי השבת, ללא צורך בתנאי מתחילה. כלומר מה הם בדיוק גדרי ההפסד המרובה והצלת ממון ישראל מידי הגוים שמחמתם התירו ראשוני אשכנז (המהר"ם מרוטנבורג, המרדכי, האור זרוע והג"א) להעסיק פועלים בקיבולת בשבת. נעייין בדברי הפוסקים האחרונים שנזקקו לשאלות מעין אלו.

בשו"ת חתם סופר (ח"א או"ח, סי' נט) נשאל על נגיד ששכר מהשר בית בשול שטר, ופועל גוי מושכר לו לטנה (כי כן דרך כל עושי שכר) האם ניתן למצוא קולא לבשל גם ביום שבת קודש להצילו מהפסד גדול מאוד לפי דבריו אם תושבת המלאכה בשבת. החת"ס מתיר את עצם עבודת הגוי בשבת כיוון שהוא ע"בד בקיבולת (החת"ס מצריך קיבולת גמורה כך שהגוי עובד בשבת לגמרי על דעת עצמו מבלי שהישראל קובע לו לעבוד בשבת) וזן רק מצד איסור מראית העין, וז"ל:

ורק משום מראית עין אסור ... וחזרתי על כל צדדי קולא להצילו מחשד זה ולא מצאתי דבר ברור להתיר, דלדמותו למכס ומטבע שבמרדכי דמיית [ב"י] סס"י רמ"ד, כבר כתב מהרש"ל בתשו' הנ"ל אפילו עשיית מלח לא דמי להתיר מטעם היתר מכס ומטבע דהתם הפסד גדול ועוד הוה כמציל מידם. ועוד נ"ל כיון דלא התיר המרדכי אלא מטעם דאי לא שרית ליה והוא בהול על ממונו יעשה המלאכה בעצמו ע"ש, וא"כ תינח מלאכת הכתיבה דמכס או חתיכה כסף למטבע שפועל ישראל יכול לעשותו בעצמו וחיישינן, אבל בשול שכר שצריך אומן מופלא אי נמי לא שרית ליה לא מצי ישראל למיעבד בעצמו אפשר שאין להתיר. מה הם שלושת הטעמים שמחמתם לא מסכים החת"ס ללמוד מדין המכס להתיר? ממשיך התת"ס:

מ"מ איני אומר בו לא איסור ולא היתר כיון דמידי דרבנן הוא ורק משום חשדא ואולי שההפסד גדול ורב יותר ממכס ומטבע ואין לדמות הענינים. מ"מ מידי לא תצא הוראה להיתר, ועל זה אנו מתפללים שתהיה פרנסתינו בהיתר ולא באיסור, ואין הכוונה בלא גניבה וגזילה שזו אינו בידי שמים,

אבל הכוונה דברים האסורים ונצטרך להתירם משום הפסד פרנסתנו לשיזבן רחמנא (יצילנו ה') מאלו וכיוצא באלו:
החת"ס מחדש שאע"פ שהמהר"ם התיר זאת בפירוש על פי גמרות מפורשות הדבר חשוב כפרנסה באיסור שיש להתרחק ממנה ולהתפלל שלא יביאנו ה' לידי ניסיון.
מדוע? האם אתה מסכים להבנה הזו?
גם האדמו"ר מצאנו בשו"ת דברי חיים (אורח חיים חלק א סימן ז) הולך בכיוון זה:

ועל ההיתר כדי שלא יבא לידי איסור מתוך שבהול על ממונו כאשר התירו הגאונים ומבואר במרדכי [שבת סי' רמ"ז] וב"י [סוף סי' רמ"ד] לא מצאתי את עצמי לדמות בדבר זה לגדולי הראשונים שלפנינו, שא"כ נתת תורת כל אחד ביזו והמה רשאים להתיר במכס ומטבע לא אנו הפעוטים ... שמשם יש לדחות דרבנן התירו גבי כיסו והוא מה"ח דבר וכמו כן הרבינו מאיר היה גדול הדור ויפה כחו להתיר גבי מכס, אבל אנו יתמי דיתמי אין בדינו לעשות נגד הדין.
מה טוען הדברי חיים בכך שההיתר בפרק מי שהחשיך הוא מי"ח דבר?

ט. דברי הט"ז

הט"ז (סי' רמד סק"ו) נזקק גם הוא בפירוש לשאלה זו וזה לשונו:
וקשה לי למה לא התירו בסימן רמ"ג במרחץ להשכיר לגוי משום פסידא כמו כאן במכס ובהכאת מטבע, שלא יבוא לידי איסור חמור שיהיה הגוי שכירו? ונראה דלא התירו כן אלא בהפסד גדול כההיא דמכס ומטבע שהם על הרוב עסק גדול, והתירו לגמרי אף אם לפעמים היא עסק קטן. מה שאין כן בההיא דמרחץ וכיוצא שאין ההפסד גדול כל כך ומעיקרא כי עשה המרחץ ידע כי לא יעסוק בו בשבת אפי' ע"י גוי, על כן אין בזה חשש שמא יעשה איסור חמור כן נראה לי.
מה הייחוד במכס שהתירו בו יותר, הרי גם כאן ידע שבשבת לא יוכל לגבות?

י. שו"ת שבט הלוי ותשובת האג"מ

בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' כג) נשאל לגבי איש יהודי מפורסם יש לו עסק בנק בקהילה ונעשה שותף עם הבנק הממלכתי הגרמני ועי"ז מוכרח הוא להשאיר את הבנק פתוח בשבת באופן שיש בדבר איסור מראית העין, האם ניתן להשתמש בהיתר המהר"ם במכס מחמת ההפסד מרובה וכפסק השו"ע בס"י רמד ס"ו, וז"ל:

ובאמת קשה לי להזדקק לזה, דלבי אומר לי דכל מה שהתירו משום הפסד היינו שאם יפסיד ישבור מטה לחם שלו או כיוצא בזה הפסד הניכר

לפרנסתו. אבל מה שעושים כמה עשירים כהיום שיש להם עשרות עסקים ושותפות כאלה אע"פ שהם כבר גבירים גדולים בעמם כידוע אלא שרוצים להרבות הונם מאד ומכניסים עצמם כל פעם לעוד עסק גדול מזה, שגורם להם לנגוע בשבת קודש צפור נפשם של ישראל, ורוצים להשתמש בהיתר הפסד מרובה, כזה בעניותי מעולם לא נכנס במה שהתירו באו"ח שם סו"ס רמ"ד. ובדוק ומנוסה שכל אלו שמחפשים להם היתר בנוגע לשבת בתחילתן מתחרטין בסופן, כאשר היה גם עובדא אצלי עם אחד הגבירים בעמו ידיד שלי שיצא נקי מנכסיו עי"ז ר"ל. אמנם כמובן אם ליכא חשש מראית עין כנ"ל, בזה אפשר למצוא היתר ע"פ המבואר סימן רמ"ה, ובכל הנ"ל ילך כל תמים בטח לדרכו.

מה סובר שבט הלוי? האם לעולם א"א לדעתו להשתמש בהיתר ההפסד המרובה או שהוא רק סובר שיש תנאי הכרחי אחר?

גם האג"מ מזכיר תנאי דומה שעומד לדעתו בבסיס היתר המהר"ם. באג"מ נשאל (ח"ב סי' סד) בענין מסעדה שאוכלין שם בשבת שומרי תורה הקובעים מערב שבת ומכיוון שהוא פתוח נכנסים גם נכרים לאכול ומוכרח להאכילם אם יש איזה עצה או לא. והשיב שא"א לשכור גוי בקיבולת כהיתר המהר"ם במכס וז"ל:

עכ"פ צריך שיהיה הפסד גדול כהא דמכס ומטבעות שלא שייך בכאן. וגם התם הרי אינו יכול לסגור על השבתות וכשנאסור יצטרך להניח כל העסק אף בחול, והכא אף כשנאסור ויסגור על השבתות הרי בחול יהיה לו העסק ונשאר רק מה שלא ירויח בשבתות שזה אין להחשיב הפסד, ואף בכהא דמכס לא היו מתירין כה"ג דהיה אפשר להחזיק בחול אף שיסגור על השבתות. והצורך שיש במה שיחזיק פתוח בשביל אלו שמבשל בעדם שקבעו בערב שבת, אין זה צורך גדול כ"כ, דהא על יום השבת כתב כתר"ה אינו מבשל בעדם וצריכים למצוא מקום אחר וכשלא יבשל בעדם גם על ליל השבת יאכלו במקום ההוא גם בליל השבת. ובכלל קשה לפנינו לדמות הצורכים מאחר דלא בכל צורך התירו בכאן אלא באופן שהוא הפסד יותר גדול מסתם הפסד שנאמר בשארי מקומות, אפשר גם צורך דבשביל שבת אין לדמות להקל.

מהו התנאי לדעת האג"מ להיתר המהר"ם? האם הדבר זהה לדברי שבט הלוי?

יא. תשובת האג"מ בענין הבנק

מאידיך, מצאנו תשובה יסודית לר' משה פיינשטיין שמתיר בה להשתמש בשופי בהיתר המהר"ם. האג"מ (או"ח ח"ד סי' נג) נשאל על סיכון כלכלי מעניין שהתעורר בעקבות חוק באנגליה על פיו אם נכתב שיק על איזה בנק שישלמו לפלוני סכום כסף והובא השיק הזה לפירעון בפני בנק אחר לדוגמא ביום ב'

ושלח הבנק האחרון לבנק ששמו רשום על השיק הודעת תשלום – חייב הבנק ששמו רשום על השיק להודיע עד אמצע יום ג' שאין לאותו בעל השיק שום כסף אצלם, אחרת ישלם הבנק האחרון את הכסף למי שמחזיק בשיק והבנק ששמו רשום על השיק יצטרך להחזיר אח"כ לבנק האחרון את כל הסכום. נמצא שיש חשש גדול לגניבת סכומי עתק מבנקים בבעלות יהודית במהלך שני יו"ט רצופים – שהרי הבנקים הכלליים עובדים גם באותם ימים טובים ואילו בבנק היהודי שובתים. ויבואו רמאים ויכתבו שיקים בסכומי עתק על הבנק היהודי ויגישו לבנק בבעלות גוי ביו"ט ראשון והבנק היהודי לא יספיק להודיע עד אמצע המחרת שהרי זה יו"ט שני. והיה הבנק היהודי מוכרח לשלם להם אף שאין בידם שום ממון של כותב השיק. והחשש הגדול הוא שהעובדים הגויים של הבנק היהודי עצמו יגנבו ממנו כספים רבים באופן זה, שהרי הם יודעים שבעלי הבנק שומרים שבת ויו"ט ואינם יכולים להודיע. משיב האג"מ וזה לשונו:

ולכן אמרתי עצה האחרת שהוא היתר אף ליכנס לכתחלה לעסק כזה. דהנה איתא בש"ע סימן רמ"ד ס"ו בעסקים גדולים ביהודי שקנה מכס שיכול לשכור לו גוי לקבל מכס בשבת בקבולת דהיינו שאומר לו לכשתגבה ק' דינרים אתן לך כך וכך. וכן כתב הרמ"א בישראל הממונה על מטבע של מלך, ובמג"א ס"ק י"ז כתב כן ביהודי ששכר המלה⁸⁵ שהיו כולן בזמנם עסקים גדולים שהתירו אף ליכנס לכתחילה לעסקים כאלו. והיתר זה אף שהוא מטעם דאדעתא דנפשיה קעביד הגוי, אינו היתר ממש דהא קבלנות שמותר הוא באופן שלהישראל לא איכפת לו מתי יעשה הגוי המלאכה שיש לו המציאות לעשותה גם ביום חול, ואף כשלא יספיק לו היום יכול לעשות בלילות, שנמצא שמה שעושה בשבת אינו נוגע זה להישראל, דרך הגוי לצורך עצמו מחמת צריך לעשות מלאכות אחרות ובלילות רוצה לישן עושה זה בשבת. אבל כשהמלאכה מוכרח להעשות בשבת כהא דמכס דמאלו שבאין גם בשבת צריך ליקח מכס ואין בידו לעשות שיבואו בימות החול, וכן עשיית המטבע של מלך מוכרח להעשות בשעות שקבע המלך, וכן איירי בהא דמלח שהיה מוכרח להוציא כל מה שאפשר בהשבוע שלכן היה מוכרח לעשות גם בשבת אין בהו היתר ממש דקבולת.

האג"מ מסביר שבשלושת המקרים הנ"ל שהתירו הפוסקים אף שהצריכו לשכור פועלים גוים דווקא בקיבולת, אין היתר הקבלנות מועיל בהם באמת. מדוע?
ממשיך האג"מ להסביר את טעם ההיתר וז"ל:

⁸⁵ אמנם המהרש"ל שם לא התיר מטעם היתר המהר"ם במכס אלא חידש שדווקא במכס הקיבולת לא כ"כ טובה וצריך לטעם הפסידא, אבל במלח יש קיבולת טובה. ממילא גם בבנק יש קיבולת טובה שהרי הקיבולת היא על המלאכה ולא על סכום הכסף.

אבל מכיון דהחשיבו רבנו עסקים גדולים כהפסד ולא כמניעת ריוח משום שאיכא בהילות לעסקים כאלו התירו. ולהמג"א שם התירו אף באופן שאין לחוש שהישראל עצמו יעבור מצד בהילותו על איסור יותר גדול וכן משמע שמתיר גם במ"ב ס"ק ל"א. וכ"ש העסקים הגדולים כבנק וכדומה שהם בכלל היתר זה עוד מכל שכן. ובהיתר דע"י קיבולת כזה התירו במקום הפסד ועסקים גדולים, מאחר דהנכרי יעשה עכ"פ לדעת עצמו, אף ליכנס לכתחילה לעסקים כאלו ואפילו בפרהסיא היינו שיודע שהעסק הוא של ישראל.

האם ההיתר לדעת האג"מ תלוי בכך שמטה לחמו של היהודי עלול להישרב? מדוע מותר להיכנס לכתחילה לעסקים אלו לדעת האג"מ ולא רק בדיעבד?

ממשיך האג"מ ומתייחס למקרה הנידון וז"ל:

לכן אמרתי למעלת כבודו כשהיה אצלי שיאמר לשכירו הנכרי שיהיה בבנק ביו"ט שיש חשש להפסדים כאלו, ויתן לו על כל שיק שיצטרך לכתוב ולהודיע בטלפון כפי דרך העבודה בזה כך וכך. ויתן לו זה לבד שכירותו שיש לו בלא זה, שהרי אם ינכה לו זה משכירותו אין להגוי מזה כלום ואין זה אדעתא דנפשיה. והנה אף ביו"ט ראשון ואף בשבת אם היה הפסד, נמי היה מותר בקיבולת כזה. אבל כיון שכבר נכנס מעלת כבודו לעסק זה באופן שיהיה הבנק סגור בשבתות ויו"ט ולא חש למניעת הריוח דהיה משבתות ויו"ט ולא היה לו שום ענין בהילות בשביל זה שהיה חשש לשמא יעשה הוא או אחד מן השותפין מלאכה בעצמו, לכן אין להתיר אלא משום הפסד כהא דחל יו"ט ביום ב' וביום ג', או ביום ג' וביום ד' וכדומה, שיש חשש הפסד ממוון. ואם יזדמן שיהיה חשש הפסד כזה גם ביו"ט ראשון וגם בשבת נמי יהיה מותר, אבל בשביל מניעת ריוח אסור בעסקים אלו למע"כ.

האג"מ מתיר ליהודי השואל להיכנס לעסק זה לכתחילה ולהפעיל את הבנק ביו"ט שני ע"י פועל גוי בקבלנות.

מדוע ההיתר אמור דווקא כלפי יו"ט שני ולא סתם יו"ט ושבת?

האג"מ מיסיף ומתיר ליהנות אף ממלאכות נוספות שיעשה הגוי ביו"ט על דעת עצמו וז"ל:

והנה אפשר שכיון שיהיה השכיר הנכרי בבנק יעשה עוד מלאכות שצריכים לעשות, ויעשה מעצמו על סמך זה שיהיה לו מזה, אין למחות בידו. וגם מתחלה אין צורך לומר לו איזה מלאכות יעשה אלא לומר לו שיבוא לבנק ויהיה שם כל הזמן או רק איזו שעות, והוא יבין מעצמו שהוא לעשות המלאכה, ואולי קצת עדיפות יש בזה דכמפרט לו עשה מלאכה זו וזו הוא יותר משמע שהוא ציווי על המלאכות לעשות. וראיה מהרא"ש שבת (קכ"א) לענין דליקה וכו' שא"כ גם הכא כשיאמר לשכירו הגוי שיבא לבנק

להיות שם ככל יום או איזה שעות ולא מזכיר לו עשיית מלאכה אף שמבין
דהוא למלאכה עדיף. ויאמר לו כל מה שתעשה יהיה לך על כל דבר הצריך
להעשות כך וכך ולא יפרש לו דוקא מלאכה דהשיקים אפשר עדיף. עכ"פ
למחות בידו מסתבר שודאי אינו צריך.

למדנו מהאג"מ שאמנם לא בכל עסק שיש צורך בהפעלתו בשבת ניתן לשכור
פועל גוי בקיבולת (כגון המסעדה בסי' סד) שקשה לדמות הצרכים כלשונו.
אבל כאשר המקרה הנידון עונה על התנאים הדרושים להיתר – שמדובר
בעסק גדול שיש בהילות בעסקים מסוג זה (ואע"פ שמה לחמו של היהודי אינו
תלוי בעסק זה) כגון בנק – מתיר האג"מ לכתחילה להיכנס לעסק זה ולשכור
פועל גוי ואדרבא יכול הגוי לעשות על דעת עצמו אף שאר מלאכות הבנק
הנדרשות.

לסיכום:

- הגהות אשר"י בשם האור זרוע מתיר ליהודי הממונה על מטבע המלך להשכיר חלקו בשבת לגוי אף אם לא התנו מתחילה. הב"י מבין את ההיתר כהשכרת העסק לגוי ואילו המג"א חולק ומפרש שמדובר בשכירת הגוי כפועל בקבלנות כהיתר המהר"ם במכס.
- הרמ"א פוסק את דברי הגהות אשר"י להלכה. המג"א הסביר את פסיקת הרמ"א לפי שיטתו וחיידש לשם כך בהגדרת מהו שכר שבת שאסרו חכמים.
- מחמת ההפסד הגדול שיגרם מאי הפעלת העסק בשבת התירו חכמים אף את איכור מראית העין, וכן פסק הרמ"א.
- לכאורה מתוך טעמי ההיתר היה אפשר להבין שהיתר המהר"ם אמור רק בדיעבד. אעפ"כ פשוט באחרונים שההיתר אמור אף לכתחילה. האג"מ (סי' נג) הכביר שהדבר נובע מכך שמדובר בעסקים גדולים וישנה בהילות לעצם הכניסה לעסק ולא רק שלא יגרם הפסד בדיעבד.
- החתם סופר והדברי חיים נרתעים מאוד מהרחבת היתר המהר"ם למקרים נוספים. נראה שהם מבינים את ההיתר כטומאה הדחוייה בציבור, ולכן אין לנו אלא את המקרים שהותרו בפירוש. גם שבט הלוי מדגיש שההיתר אמור רק כאשר מטה לחמו של היהודי עלול להישבר ולא ביהודים עשירים שמבקשים להגדיל את ממונם ואע"פ שמדובר בעסקים גדולים.
- הט"ז והאג"מ מבינים שההיתר אמור בכל עסק גדול, שבכל עסק גדול מסוג זה יש בהילות להיכנס לעסק כזה מחמת הפוטנציאל הכלכלי והתירו לכתחילה ע"י קיבולת.
- אכן האג"מ התיר הלכה למעשה לכתחילה במקרה של בנק שהובא לפניו. נראה שהוא מבין את ההיתר כטומאה שהותרה בציבור וכל מקרה שדומה למקרה המכס מותר לכתחילה וכאילו לא חל עליו האיסור כלל.

סיכום הדברים:

א. היתר האור זרוע במטבע המלך

הגהות אשר"י בשם האור זרוע עוסק בשותפות של ישראל וגוי בייצור מטבע המלך (כלומר הטבעת החותמות לפי סוגי המטבעות השונים) ולכתחילה מורה לישראל להתנות עם הגוי מתחילת השותפות לגבי העבודה בשבת. אם לא התנו מתחילה מתיר ההג"א לישראל להשכיר גוי לעשות את חלקו במטבע המלך בשבת, ונחלקו האחרונים בהבנת דבריו.

ב. הסבר הב"י להיתר ההגהות אשר"י

הב"י דוחה אפשרות שהגהות אשר"י מתיר לשכור גוים שכירי יום לעשות המטבע בשבת שהרי יש בכך שני איסורים: א. עצם האמירה וההנאה ממלאכת הגוי בשבת אסורה כיוון שהוא עובד בשליחות הישראל. ב. איסור מראית העין שהרי מינוי על מטבע המלך הוא דבר המפורסם ויש בו השמעת קול כשמכים במתכת. לכן מפרש הב"י שהגהות אשר"י התיר פשוט להשכיר את כל ימי השבת לגוי תמורת סכום קבוע וכל רווחי השבת יהיו של הגוי. ממילא ע"י השכירות אין לישראל שום חלק בעבודת השבת ורווחיה והגוי אינו שליח של הישראל, ובהנחה שדרך להשכיר עסק מסוג זה – אין כאן גם איסור מראית עין. לענ"ד פירוש זה נדחק בלשון הגהות אשר"י שכותב "ישכיר את הגוי שיעשה חלקו בשבת..." – ואם כדברי הב"י היה צ"ל "ישכיר לגוי" וכן המילים "שיעשה חלקו" מיותרות ולא מכוונות.

הב"י עצמו מתקשה כיצד מתיר ההג"א לישראל לקבל שכר שבת שלא בהבלעה שהרי היהודי משכיר לגוי את ימי השבתות בלבד ומקבל עבורם דמי שכירות! ומתרץ שחכמים התירו במקרה כזה לקבל שכר שבת שלא בהבלעה משום פסידא וכדברי המרדכי בדין המכס. הדמיון בין המכס והמטבע ברור – בשני המקרים ממון היהודי כבר נמצא בידי הגוי ואנו רוצים להצילו מידיו ומחמת הפסד הגדול היהודי עלול לעבור על איסור חמור יותר מאמירה לגוי (בהכאת המטבע יש בודאי איסור תורה של מכה בפטיש). אלא שיש בדברי הב"י חידוש שכן המרדכי התיר מחמת הפסד המרובה את עבודת הגוי בשבת בשליחות הישראל (האמירה וההנאה ממלאכתו) ואילו הב"י משתמש בנימוק הפסידא להתיר לקבל שכר שבת שלא בהבלעה וזו למעשה הקושיה המרכזית של המג"א, מעבר לדוחק של פירוש הב"י בלשון הג"א. אומנם ביסוד הדברים אין הבדל משמעותי בין איסור אמירה לגוי והנאה ממלאכתו לאיסור קבלת שכר שבת שלא בהבלעה – שניהם איסורי דרבנן בלבד ובשניהם אין חילול שבת בידיים רק ע"י דיבור וקבלת הרווחים.

ג. שיטת המג"א בהיתר הגהות אשר"י

ולכן המג"א מפרש את דברי הג"א בדיוק כמו המרדכי – אם לא התנו מתחילה יכול היהודי לשכור את שותפו הגוי כפועל בקיבולת לעשות את חלק היהודי בשבת, וממילא שכר השבת מובלע בתוך שאר ימי החול שמקבל היהודי. ואע"פ שהיהודי קובע לו לעבוד בשבת ונמצא הגוי שליח הישראל – התיר זאת המרדכי משום פסידא. ובאמת צ"ע מדוע לא הלך הב"י בדרך פשוטה זו בפירוש דברי הג"א.

ד-ה. פסק הרמ"א וחידוש המג"א בהסבר דברי הרמ"א

אלא שהמג"א מתקשה בדברי הרמ"א שמשמע מהם שהוא מפרש את דברי הג"א כב"י. בתירוצו מחדש המג"א בדעת הרמ"א שאין בהשכרת עסק כמכס ומטבע המלך משום שכר שבת כלל ולכן אין צורך להבליע את התשלום שמקבל היהודי מהגוי. המושג שכירות קיים כאשר יש לאדם נכס שיש לו גוף שמניב פירות, ולכן ביכולתו למכור רק את הפירות שיניב הנכס בתקופת זמן מסוימה ואילו גוף הנכס יחזור לבעלים לאחר זמן זה. הכסף שמקבל הבעלים ממכירת פירות הנכס הוא הנקרא דמי שכירות ואסרו חכמים לקבלו כנגד שבתות בלבד שלא בהבלער בשאר ימי החול, שהרי גוף הנכס עדין ברשות היהודי ונמצא שהיהודי עושה עסקים ורווחים מנכסיו מיום השבת לבד והדבר יכול להביא לזלזול במצוות ה' עלינו לשבות בשבת מכל מלאכה. אבל במינוי המכס אין שום נכס בעל גוף, אלא רק את היכולת להניב פירות ורווחים. כל מה שיש ליהודי זה רישיון מאת המושל לגבות ממון מהעוברים בגבול. לכן מחדש המג"א שזה לא נכון להגיד שהיהודי השכיר לגוי את מינוי המכס לפרק זמן מסוים – אלא יש כאן מכירה גמורה לגוי של פירות העסק בימי השבת בדיוק כמו מכירה של סחורה ואין ליהודי שום חלק בעבודת השבת של הגוי. הגוי לא שכר את ימי השבת מהיהודי אלא קנה אותם לבעלותו הבלעדית ולכן אין צורך להבליע את דמי המכר. המג"א מדייק זאת מלשון הרמ"א שהסביר שמחמת ההפסד המרובה לא חששו "שיאמרו לצורך ישראל הוא עושה" – כלומר איסור מראית עין ולא כתב כדברי הב"י שהתירו מחמת ההפסד לקבל שכר שבת שלא בהבלעה, שזהו איסור יותר מהותי. גם במטבע המלך – כל המבנה, כלי העבודה ליצור את המטבעות וחומרי הגלם (זהב, כסף ונחושת) הם של המלך ואין בבעלות היהודי שום גוף של נכס, אלא רק כתב רישיון לעבוד ולקבל שכר מהמלך.

1. איסור מראית העין

כפי שהרמ"א התקשה בהיתר מטבע המלך מצד איסור מראית העין מתקשה כך גם הב"י עצמו בהיתר המהר"ם. שהרי גביית המכס היא דבר מפורסם מאוד, והכל יודעים מיהו הממונה מטעם המושל, וממילא יאמרו שהיהודי הממונה מעסיק פועלים שכירי יום לגבות עבורו את המכס בשבת. וגם הוא מתרץ כרמ"א באותו טעם ששימש את המרדכי לתרץ מדוע אין כאן איסור מהותי של עבודת גוי בשבת בשליחות ישראל – משום פסידא. כלומר מחמת ההפסד הגדול שיגרם אם היהודי ימנע מלקבל את המכס בשבת – לא אסרו חכמים את הדבר משום מראית העין⁸⁶.

2. פסק המהר"ם – לכתחילה או בדיעבד?

הב"י כותב שיתכן שהיתר הר"מ אמור רק בדיעבד – כאשר היהודי כבר קנה את המכס ושילם למושל סכום גדול, או שהמושל היה חייב לו סכום כסף גדול והוא קיבל את המכס כדרך לפירעון החוב. במקרים כאלו ממון היהודי נמצא בידי הגוי וצריך להצילו מידיו. אבל לקנות את המכס ובכך להפקיד את כספו בידי הגוי כדי שאח"כ נצטרך להצילו מידיו אסור. אעפ"כ מלשונו בשו"ע נראה שהוא מתיר זאת לכתחילה ובלבד שמראש הוא עושה זאת על דעת זה – לקנות ולשכור גוים בקיבולת לעבוד בשבת. ובב"י כותב שיתכן שהדבר מותר כיוון שבשעת הקניה לא נעשה שום איסור ואח"כ הדבר כבר מותר משום פסידא, מ"מ תירוץ זה לא מיישב היטב מדוע מותר לעשות זאת לכתחילה מתוך ידיעה שאח"כ יעסיק גוים בשבת. לאור מה שאמרנו בהיתר להציל מידם הדבר מובן – שהרי שם (לדעת רוב הראשונים) משום דבר האבד התירו לכתחילה להיכנס לפעילות עסקית שכרוכה באיסורים רבים – הן בשעת הקניה והן אח"כ ע"מ לדון ולערער עימהם. יתכן שהפוסקים הבינו שיש כאן דבר האבד כבר מתחילה – כלומר שאם נאסור את קניית המכס לכתחילה מחמת איסור השבת ורק בדיעבד נתיר, הרי שהישראל יאבד הזדמנות בלתי חוזרת להשיג מקור פרנסה וישבר מטה לחמם של יהודים רבים בגולה. מאידך, יש לזכור שהמהר"ם לא השתמש בהיתר בשופי לשכור גוים שכירי יום לשבת אלא רק בקיבולת. כלומר נראה שיש ניסיון לצמצם את השימוש בהיתר משום

⁸⁶ לכאורה הטעם הזה לא פותר את הבעיה של מראית העין שעדין קיימת למרות ההפסד הגדול? יתכן שכיוון שאם לא נתיר לו ע"י גוי הוא יבוא לעשות זאת בעצמו, מה שיגרם לאיסור מראית עין חמור יותר (אמנם מסתבר שידעו שהדבר אסור ולא ילמדו ממנו להתיר, אבל עדין יש כאן חילול ה' גדול). ויתכן שכיוון שזה לא בתוך ביתו, אין כאן ממש פרהסיא ולא בהכרח שאנשים יקשרו בינו לבין המכס שעובד בשבת ע"י פועלים גוים, ולכן הדגיש המרדכי שאסור לו לישב בשבת אצל הפועל הגוי שמקבל את המכס, שאז בודאי שיש בעיית מראית עין.

פסידא או להציל מידם למינימום. יתכן שזה ההסבר לכך שלשון המהר"ם והשו"ע אינה לשון לכתחילה גמור ("מוותר לקנות מכס וליום השבת ישכור פועל גוי בקיבולת") אלא לשון שיש בה תיאור מציאות יותר – "יהודי הקונה מכס ושוכר לו גוי..." כלומר נראה שאע"פ שהיתר המהר"ם אמור אפילו לכתחילה מ"מ הוא אמור רק במציאות בדיעבדית של אילושי השוק הנוכרי הסובב. ממילא יש לדון היטב מה הם גבולות מציאות בדיעבדית זו.

ת. היקש מדין המכס למקרים אחרים – שו"ת החת"ס והדברי חיים.

החת"ס מביא שלושה טעמים מדוע א"א להסתמך על היתר המכס:

1. שם מדובר בהפסד גדול ומשמע שזהו מקרה מיוחד ומנין שגם המקרה שלנו חריג באופן כזה.

2. שם הוא כמציל מידם. ועפ"י שהרמב"ן הרחיב את גדר "כמציל מידם" לכל דבר האבד, והחת"ס נשאל במציאות של גלות, ומדובר ביהודי שכבר שכר את בית הבישול הנ"ל – כלומר זו כבר מציאות בדיעבד ולא לכתחילה ויתכן שלא יהיה לו ממה לשלם למשכיר הגוי ויאבד כספו אצל הגוי (שהרי הוא מבקש להעסיק גוי בקיבולת בשבת ע"מ להצילו מהפסד גדול לדבריו, ויתכן שהשר קבע את גובה דמי השכירות לא רק לפי ערך הקרקע אלא לפי גובה ההכנסות היומיות של העסק והוא החשיב בפנים גם את השבתות) – אעפ"כ החת"ס לא רואה לנכון להשתמש כאן בטעם של "כמציל מידם".

3. ההיתר בפרק מי שהחשיך נאמר בגלל שאדם בהול על ממונו ואם לא נתיר לו באופן כלשהו הוא יעשה זאת בעצמו. אבל זה שייך רק במלאכה פשוטה שיכולה להיעשות ע"י הבעלים הישראל, אבל כאשר מדובר במלאכת אומנות שצריך לשכור פועל מומחה – אין חשש שהישראל יעשה בעצמו שהרי אינו יודע לעשות בעצמו, וממילא אין מקום להתיר.

מסקנת החת"ס מעניינת מאוד והוא לא מוכן להכריע בסוגיא. מחד, אינו אוסר כיון שקשה לדמות בין מקרה למקרה ביחס למידת גודל ההפסד שיגרם, שהרי כל מקרה מורכב מהיבטים שונים שקשה להשוותם, ויתכן שההפסד כאן גדול יותר מזה שבמכס. וזה מעניין מאוד שאותה נק' שמנעה ממנו ללמוד מדין המכס ולהתיר היא גם מונעת ממנו להכריע לאיסור. מאידך, הוא לא מוכן להתיר כיון שעל מקרים כגון אלו אנו מתפללים שתהא פרוסתנו בהיתר ולא באיסור. ברור שהחת"ס מתכוון שאע"פ שהמהר"ם התיר, מ"מ שתי טעמי ההיתר הם חיצוניים מחמת דוחק השעה ולא פותרים את עצם האיסור של

עבודת הגוי בשליחות ישראל. מ"מ הדבר מפליא ממש, שהרי גם המרדכי והמהר"ם ידעו זאת והתפללו על כך ואעפ"כ כתבו את ההיתר בפסקיהם. יתרה מזאת, גם רבינו הקדוש ורב אשי ידעו זאת ואעפ"כ הדבר נאמר בפירוש במשנה ובברייתא ובתלמוד. ידועה השאלה האם טומאה הותרה או דחווה בציבור⁸⁷. יתכן שהחת"ס תופס את ההיתר במכס כטומאה דחווה בציבור, כלומר איסור עבודת הגוי בשליחות ישראל עדין עומד במלוא תוקפו וחובה עלינו להימנע בשימוש בהיתר זה. ויותר מזה, ממילא יתכן שאיננו יכולים להקיש מדין המכס ולהשתמש בהיתר זה במקרים אחרים – שהרי על הראשונים אנו בוכים כיצד היהודי מקבל את המכס בשבת ע"י הגוי למרות שהדבר אסור בגלל שהוא עובד בשליחות ישראל ואתה בא להוסיף עלינו מקרים נוספים שיהודי יעברו על איסור זה. כיוון זה מורחב בדברי הדברי חיים. הדברי חיים מחדש שמהיתר המהר"ם במכס א"א ללמוד שהרי הטעם להיתר הוא המשנה מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנוכרי, ומשנה זו אחת מ"ח גזירות שגזרו בעלית חנניה בן חזקיה בן גרון וכמו שכותב הרמב"ם בפירוש המשנה שהתקבצו שם כל גדולי הדור מב"ש וב"ה ונמנו וגמרו יחד על כל י"ח גזירות אלו. והם גזרו שלא לטלטל ע"י עצמו פחות פחות מד' אמות וכדי להעמיד דבריהם, שהציבור יוכל לקיימם, התירו ע"י גוי אע"פ שהוא עושה בשליחות ישראל. כלומר שלצורך היתר זה (להתיר אמירה לגוי והנאה ממלאכתו בשבת) נדרש קיבוץ מיוחד של כל גדולי הדור הראויים לעמוד למניין. ואף מאחורי היתר המכס עומד המהר"ם שהיה גדול הדור והיה לו את הכוח והסמכות להתיר בדין המכס. אבל אנחנו שאיננו במעמד זה מהיכן ניקח את הסמכות להתיר את האיסור במקרה שלנו שאינו אחד מהמקרים שכבר הותרו – צריך להיות בית דין גדול שבדור עבור זה. לכל אחד מהמקרים שהותרו היה "אבא" מיוחד כמו חכמי הדור בעלית חנניה בן חזקיה או המהר"ם וכך גם לכל מקרה חדש שנידון צריך כדוגמתם. ברור שהדברי חיים תופס את ההיתר בפרק מי החשיך ובמכס כטומאה דחווה בציבור. ולכן איסור עבודת הגוי בשליחות ישראל עדין עומד במלוא תוקפו ובכל מקרה חדש שנידון צריך בית דין גדול שיש לו את הסמכות לעמוד למניין ולהתיר את איסור האמירה לגוי.

⁸⁷ אם היא הותרה הרי שמשמעות הדבר שיש כאן היתר פשוט וכאילו לא אסרה התורה כלל טומאה במקדש במקרה כזה וממילא איננו צריכים להתאמץ להימנע משימוש בהיתר זה. אבל אם טומאה רק דחווה בציבור – הרי שאיסור הטומאה במקדש עדין עומד במלוא תוקפו אלא שאם אין שום ברירה אחרת ניתן לעשות על אף האיסור. מ"מ חובה עלינו לעשות כל מאמץ למצוא דרך אחרת שהרי האיסור עדין קיים.

תחילה יש לשים לב שהט"ז מנסח את הקושיא לשיטתו. הוא אינו מבקש להתיד לשכור גוי בקיבולת שזהו איסור דרבנן מחשש שהישראל יבוא לחמם את המרחץ בעצמו ויעבור על איסור תורה, אלא הוא רוצה להתיר איסור דרבנן קל – להשכיר את המרחץ לגוי, שיש בו רק איסור מראית עין (בהנחה שזה בהבלעה), מחשש שהישראל יעבור על איסור דרבנן חמור – שישכור גוים שכירי יום לחמם את המרחץ. אבל מבחינה מהותית הקושיא היא אותו דבר שהרי יש שם גם חשש לאיסור תורה⁸⁸.

בתירוצו מחלק הט"ז בין עסקים שביסודם מוגדרים כגדולים, כך שההפסדים שיגרמו מאי הפעלתם בשבת יהיו גדולים, לעומת עסקים קטנים שאין בהם הפסד גדול כ"כ. יתכן שהדבר נובע מהיקף הפעילות העסקית היומית של העסק. כלומר בדד"כ במכס עוברים הרבה אנשים כל יום, רבים מהם סוחרים גדולים שמעבירים הרבה סחורה, ואם נוסף לזה אחוז מס גבוה על הסחורה שמועברת נקבל שמחזור הכספים כאן הוא גדול מאוד. לעומת מרחץ שכונתי, שגם אם רוחצים בו הרבה אנשים – הרי שמדובר בציבור הרחב שאין לו הרבה אמצעים ולכן התשלום עבור כניסה למרחץ נמוך וממילא הרווחים אינם גבוהים כ"כ. מ"מ נראה מלשון הט"ז שיש גורם נוסף שמגדיר את המרחץ כעסק קטן – "ומעיקרא כי עשה המרחץ ידע כי לא יעסוק בו בשבת אפי" ע"י גוי" – לכאורה הדבר תמוה, הרי גם במכס הישראל ידע שלא יוכל לעסוק בו בשבת?! מוכרחים לומר שמדובר במרחץ שהישראל בנה בעצמו מכספו וכעת הוא מבקש להחזיר את השקעתו הכספית ולהרוויח כמה שיותר, ממילא הוא אדון לעצמו כיצד לפרוס את החזר הוצאותיו הראשוניות הגדולות לאורך השנים. בידו לקבוע לעצמו מתחילת הקמת העסק ותכנון המאזן השנתי של ההכנסות וההוצאות שהעסק לא יהיה פתוח בשבת. אבל במכס וכיצא בו הוא קונה עסק מוגמר ומתומחר כבר ע"י הגוי. הגוי קובע כאן מהו השווי השנתי של העסק, לפי תזרים המזומנים השנתי שהוא מפיק מהעסק, והוא כולל את ימי השבת כימי עבודה לכל דבר, לא מעניינת אותו שמירת השבת של הישראל. ממילא אם לא נאפשר ליהודי להפעיל את העסק בשבת הוא לעולם לא יוכל להחזיר לעצמו את הוצאותיו שנקבעו לפי 365 ימי עבודה בשנה, בעוד

⁸⁸ חשוב לשים לב שהט"ז מבקש להתיר משום פסידא למרות שלא שייך כאן הטעם של "כמציל מידם". בודאי לפי שיטת רש"י שגדר ההצלה הוא רק כשזה כבר ממון של ישראל שעלול להיאבד אם לא יגבה את החוב כעת או לא יבטיח לעצמו הוכחת בעלות. אלא אפילו לרמב"ן – הצלה מוגדרת כשזה דבר האבד, כלומר שאם לא יקנה כעת יצטרך לשלם אח"כ מחיר יקר, ובדד"כ זו לא המציאות במרחץ – שהרי גם אם יפתח אותו בשבת הוא לא יוכל לגבות מחיר יקר יותר מהרווחים ("תעריף שבת").

שהוא צריך להפחית מהם 52 שבתות. לכן במכס למרות שהיהודי יודע מההתחלה על שמירת השבת – זה לא נתון לבחירתו!⁸⁹ ממילא לכאורה ניתן להרחיב את היריעה לא רק למכס אלא גם כאשר אדם קונה קניון או רשת חנויות שערכה נקבע מראש לפי 365 ימי עבודה בשנה מבלי שיש ליהודי הקונה יכולת להשפיע על זה – הרי שזה מוגדר כעסק גדול שההפסד בו גדול. אלא שעדין צריך לברר האם קיימת כאן אותה מציאות בדיעבדית של דבר האבד שהתירה את עצם הכנסת הראש לדחקים הלכתיים כאלו. כלומר לכאורה כל ההיתר להשתמש בהיתר המהר"ם לכתחילה נבע מהרצון להציל מידם וכפי שהבינו זאת הרמב"ן וסיעתו שיש כאן דבר האבד ביחס ליהודי. אמנם הט"ז כאן לא דרש את קיומה של המציאות הבדיעבדית של "כמציל מידם" והיתה לו הו"א להתיר רק על סמך הטעם הראשון – "משום פסידא". אלא שמ"מ טעם זה לכאורה שייך רק בדיעבד ולא לכתחילה. א"כ למסקנה קשה למצוא היתר להיכנס לדחק הלכתי זה לכתחילה, ורק בדיעבד אפשר להשתמש בו בעסקים גדולים.

י. שו"ת שבט הלוי

הרב וואזנר בדבריו מסתייג מהשימוש בהיתר המהר"ם. אמנם יש לשים לב שבאופן עקרוני הוא לא שולל לגמרי את ההיתר אלא אומר שהדברים אמורים רק כאשר מטה לחמו של היהודי תלוי בשותפות זו וברוחי השבת ואם לא נאפשר לו להפעיל את העסק בשבת ירעב ללחם ר"ל או יגרם הפסד ניכר לפרנסתו. אבל כאשר מדובר בעסק גדול שאמנם יגרם הפסד גדול מאוד ליהודי מאי הפעלת העסק בשבת, אלא שמדובר ביהודי עשיר מאוד שיש לו בלא"ה עסקים רבים נוספים ומה שעומד על הפרק זה רק הגדלת נכסיו ורכושו – בכגון זה לא התיר המהר"ם כלל. כלומר לדעתו התנאי היחיד שמאפשר הסתמכות על היתר המהר"ם הוא לא העובדה שמדובר כאן בעסק גדול ובהפסד גדול מאוד אלא שמטה לחם היהודי מוטל כאן על כף המאזניים. יתכן שהרב וואזנר יתיר עפ"י המהר"ם להפעיל בשבת גם עסק שאינו גדול כ"כ ובלבד שמטה לחמו של יהודי נמצא בסכנה. אמנם נימת דבריו של הרב וואזנר

⁸⁹ נראה שלכן מתכוון גם המג"א בס"ק יח כשהוא מתקשה בפסק הרמ"א. בהתחלה הוא מקשה מנין שבמכס יש הפסד גדול יותר מהמרחץ בס"י רמג, הרי אין לו הוצאות שוטפות של אחזקת המקום ותשלום שכירות וארנונה ולכן לכאורה אין לו הפסד מכיסו, מה שאין כן במרחץ? ומתריך שמ"מ בהתחייבותו הכספית למושל הוא התחייב כנגד 365 ימי גביה בשנה כולל שבתות (וזהו שהמג"א אומר "דחשבינן לכל יום בפני עצמו"), ולכן אם לא יגבה בשבת לא יהיה ממה לשלם ויפסיד מכיסו ממש סכום גדול. לכן יש כאן הפסד גדול יותר מהמרחץ, כיוון שכאן בתוך הוצאות היומיות שלו כלולות גם ההכנסות הצפויות מגביה בשבת ואילו במרחץ ההוצאות היומיות הם רק דמי האחזקה הבסיסיים.

מאוד מסתייגת ונזהרת מחשש לשימוש מופרז ופרוץ בהיתר המהר"ם באופן שגורם לזלזול בשבת קודש ח"ו.

האג"מ סובר שאין להקיש מדין המכס למקרה המסעדה הנידון כיוון שהיתר המכס נאמר רק כאשר אם לא נתיר לו לפתוח בשבת – העסק ייסגר גם בחול. כלומר פתיחת העסק בשבת היא תנאי הכרחי לקיום העסק. ולכן כאן במסעדה, שאין חשש כזה, אין בסיס להיתר כדברי המהר"ם. תנאי זה דומה למה שזכר שבט הלוי אך לא ממש זהה. כיוון שמשמע שהאג"מ יתיר בעסק כזה שאי הפעלתו בשבת תגרום לסגירתו – גם אם מטו לחמו של היהודי לא תלוי בזה, בעוד ששבט הלוי מבין שההיתר אמור רק אם מטו לחמו של היהודי ממש תלוי בזה. עוד אומר האג"מ שקשה לדמות את הצרכים השונים וא"א להיתר אלא את הצרכים שכבר הותרו בפירוש. ולכן א"א לומר שעונג השבת של אותם יהודים שרוצים שהוא יבשל להם יחשב כצורך גדול, שהרי ליום השבת אינו מבשל להם וצריכים לחפש מקום אחר, כך שגם לליל שבת ביכולתם למצוא פיתרון.

יא. תשובת האג"מ בעניין הבנק

האג"מ מסביר שבשלושת המקרים שהתירו הפוסקים (יהודי הממונה על המכס, מטבע המלך ויהודי ששכר המלח) אף שהצריכו לשכור פועלים גוים דווקא בקיבולת, אין היתר הקבלנות מועיל בהם באמת. כיוון שבעלים היהודי מחייב את הגוי לעבוד בשבת, ונמצא שעבודת הגוי בשבת אינה על דעת עצמו כלל אלא בשליחות ישראל. אלא שמכיוון שאלו עסקים גדולים ויש בהילות לעסקים אלו, התירו חכמים ע"י היתר הקיבולת להיכנס לעסקים אלו אף לכתחילה והחשיבו ואותם כהפסד ולא כמניעת רווח. כלומר משמע שהאג"מ מפרש את הבהילות שהזכירו הפוסקים כבהילות לעצם הכניסה לעסק כזה ולא רק בדיעבד כשהיהודי כבר בתוך העסק שלא יעמיד עצמו על ממונו ויחלל שבת ע"מ להינצל מנזק ממוני. ולכן אומר האג"מ שבעסקים כאלו החשיבו חכמים אותם כהפסד ולא כמניעת רווח – כלומר את עצם העסק, שהרי אם היהודי כבר בתוך העסק ברור שאי הפעלתו בשבת במקרה כמו המכס היא הפסד ולא מניעת רווח (שהרי כל העסק ייסגר אם לא יפעיל אותו בשבת). וממילא ההיתר הוא אפילו לכתחילה ולא רק בדיעבד. מבואר מדברי האג"מ שההיתר אינו תלוי הכך שמטו לחמו של היהודי ישבר אם לא יופעל העסק בשבת – אלא ההיתר הוא מצד עצם היות עסקים אלו גדולים. בהגדרתו זו לתנאי הדרוש להיתר המהר"ם הולך האג"מ בדרכו של הט"ז שגם דיבר על היות העסק גדול כתנאי מעכב.

אעפ"כ ר' משה פיינשטיין מקפיד שלא להרחיב את היריעה יתר על המידה, והוא אוסר לשכור פועל גוי עבור יו"ט ראשון או שבת. ולא מחמת שבאופן עקרוני לא יתכן בימים אלו הפסד כספי גדול ויש בו בהילות ממון. אלא

שבנידון שלפנינו הרי שהשואל העיד על עצמו שרק יו"ט שני יוצר אצלו חשש לבהילות ממון ולא שאר ימים טובים ושבתות. ולכן א"א להתיר אלא את יו"ט שני. ואכן אם היה חשש גם ביחס לשאר יו"ט ושבתות אף הם היו מותרים. ממילא סובר האג"מ שכיוון שההיתר מסתמך גם על כך שהגוי עובד על דעת עצמו, ודאי שאין למחות בידו אם עושה מלאכות נוספות בבנק בזמן שנמצא בבנק ביו"ט שני, ורק ישלם כפי ערך מלאכה שהוא עושה ולא לפי שעות. שהרי זה בדיוק המושג של אדעתא דנפשיה – אדרבא, עדיף שלא יגיד לו בפירוש דווקא על מלאכת השיקים שאז נראה שמצווה עליו בפירוש לעשות מלאכה זאת בשבת.

אם נשווה את היתר האג"מ כאן לתשובות החת"ס והדברי חיים לעיל פשוט שהוא תופס את ההיתר בפרק מי החשיך ובמכס כטומאה הותרה בציבור וכאילו איסור עבודת הגוי בשליחות ישראל התבטל לגמרי במקרים מהסוג הזה (עסקים גדולים) וההיתר חל מידית בכל מקרה חדש שהתעורר שתואם לתנאים הללו.

